

*Bu kitabı çevrenin "Bir tek erkek çocuğun var okutma"
ısrarlarına rağmen zor koşullarda okumama olanak sağlayan
babama ve her zaman ona okumam konusunda destek olan
anneme adıyorum.*

ATATÜRK-İNÖNÜ İLİŞKİLERİ

İlk Beraberlikten Sonuna Kadar

ATATÜRK-İNÖNÜ İLİŞKİLERİ

İlk Beraberlikten Sonuna Kadar

NAZMİ KAL

Ankara, 2020

ATATÜRK-İNÖNÜ İLİŞKİLERİ

İlk Beraberlikten Sonuna Kadar

Nazmi KAL

TRT Yapımcı ve Sunucu

ISBN: 978-605-87653-4-4

© Bu eserde yayımlanan yazıların sorumluluğu ve telif hakkı, yazarın kendisine aittir. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında, yazarın yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres

MKTM Elektronik Sanayi Ticaret A.Ş.
Sülün Sokak. No: 26 1. Levent/İstanbul
Beşiktaş Vergi Dairesi:6221822699

Baskıya Hazırlık

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1

İskitler/ANKARA

Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50

www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

Serfıtika No:

47771

İletişim:

🌐 www.nazmikal.com 📧 nazmikal@yahoo.com

📷 instagram.com/nazmikal 📘 facebook.com/nazmikal

📧 nazmikal@kalnazmi ☎ 0532 2635511

Baskı Tarihi: 20.10.2020

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Askerlik Yılları	1
------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

Sivil Yıllar	91
--------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Devrimler Başlıyor	109
--------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çarıktan Demir Çeliğe	127
-----------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ayrılığa Doğru	175
----------------------	-----

Son Söz	241
---------------	-----

Nazmi Kal Biyografi	245
---------------------------	-----

Yararlanılan Kaynaklar	247
------------------------------	-----

Kitapta Adı Geçen Önemli Kişilerin Biyografiler	249
---	-----

Ekler	259
-------------	-----

Nazmi Kal'ın Yayınlanmış Kitapları	261
--	-----

ÖN SÖZ

Kimsenin inkâr edemeyeceği gerçek Atatürk ve İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin ve yakın tarihimizin iki önemli kişiliği olmasıdır.

Onlar 1916'dan 1937'ye kadar 21 yıl boyunca "Kemal" ve "İsmet" olarak kaldılar. Tarih onların şanlı destanını yazarken aralarında yıpranmadan süren bu eşsiz arkadaşlığı anlatmayı bazen unuttu. Onların devlet idaresinde bu kadar iyi uyum sağlamaları ve bu ilişkilerinin uzun sürmesi az rastlanır bir dostluğun ispatıdır.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihi bu iki arkadaşın birlikte başarıyla ve onurla devam eden, önemsiz bir kırgınlıkla sona eren öyküleridir.

Elbette İsmet Paşa bir Mustafa Kemal değildir. Karakterleri tıpatıp aynı değildir ama hedefleri birdir. Bu hedefe birbirlerini tamamlayarak yürümüşlerdir.

Ben bu kitapta yüce milletimizin bugün de yarın da unutamayacağı iki önder kişiliğin birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde yakın tarihimizi de anlatmaya çalıştım. Yakın tarihimize ışık tutan olayları; çağdaş, demokratik, laik ve sosyal bir Türkiye Cumhuriyeti aşığı olarak ve yalanlara, iftiralara, yakıştırmalara cevap olmak üzere yorumladım.

Doğaldır ki, iki büyük önderin her zaman pırıl pırıl güneşli, ara ara gölgeli ilişkilerini yargılamam beklenemezdi.

Aralarında geçen tartışmalara taraf olup, hangisi haklı hangisi haksız yorumunu yapıp bir yargıya varmak çok iddialı olurdu. Böyle bir yargıya varmak çok geniş araştırmaları gerektirirdi.

İsmet Paşa, Şevket Süreyya Aydemir'in yakıştırması ile gerçek bir 'İkinci Adam'dı. Bu 'İkinci Adam' benzetmesi birinci adamın yerine geçince onun boşluğunu doldurabildi mi? İlkelerini, düşüncelerini hedeflerini sürdürebildi mi? Bu, biraz tartışmalıdır. Her tarihsel olayı kendi ortamı içinde değerlendirmek gerekir.

Atatürk'ün atılımcı, yiğit, ilerici, kararlarını halka benimsetecek, gerçek hayata uygulayacak bir fikir, düşünce, icraat adamına ihtiyacı vardı. Aradığı bütün özellikleri İsmet Paşa'da bulmuştu.

Atatürk'ün “Çocuklar eğer ben Çankaya'da rahat edebiliyorsam İsmet'in sayesinde”

“Çocuklar, eğer ben ölürsem İsmet'in arkasından gidin”

Atatürk'ün sofrasında bulunup da bu sözleri duymayan yok gibidir.

Onlar da insandı ve zaman zaman görüş ayrılıklarına düşmeleri olağandı. Bu görüş ayrılığı elbette türlü yorumlara neden olacak, çevreden gelen kışkırtmalarla tırmandırılacaktır.

Tüm kışkırtma ve ara bozma çalışmalarına karşın hiçbir zaman bağlar kopmamış ama biraz zayıflamıştır.

Atatürk ve Cumhuriyet düşmanları bu iki kişiliğin üzerinden Cumhuriyetin değerlerine saldırmakta, Atatürk'e saldırmaya cesaret edemeyenler İnönü üzerinden laik, çağdaş ve bilimi ön planda tutan Cumhuriyeti karalamaktadır. Cumhuriyet yerine şeriat kanunlarına dayalı monarşi özellikte bir devleti yerine koymak hedefi gütmektedirler.

Bu çevrelerin gayretleri birbirlerine yürekte bağlı, birinin diğerine “kardeşim” ötekinin “velinimetim” dediği bu iki insanın sevgilerini, saygılarını, güvenlerini kaybetmelerine yetmemiştir.

1936 ve 1937 yıllarında peş peşe gelen Hatay, Nyon ve Çiftlik olaylarına ilişkin tartışmaların yarattığı gerginlik İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması ile sonuçlandı.

Bu tartışmalar ülkeye daha iyi hizmet yollarını aramak içindi. Kişisel değildi, çıkar hesabına dayanmıyordu.

Devrimciler devrime kadar beraber yürürler. Devrimden sonra birbirlerini öldürmeye varan kavgalar yaşarlar. Tarih, bunun örnekleri ile doludur.

Bizim devrimcilerimiz sadece ekonomiyi yönetmede fikir ayrılığına düştüler, nöbet değiştirdiler. Özet budur.

Kitabın hazırlanmasında, TRT’de Ekonomi Doyası’ndan başlayan dostluğumuzu sürdüren, fikirlerine her zaman saygı duyduğum ve yararlandığım, bu kitabımı da okuyarak önemli uyarılarda ve katkılarda bulunan Prof. Dr. Aziz Konukman ve değerli hemşehrîm Prof. Dr. Yakup Kepenek’e, kitabın redaksiyonunu yapan Tolga Aydoğan’a sonsuz teşekkür ederim.

Nazmi KAL
Eylül 2020 Çankaya

BİRİNCİ BÖLÜM

Askerlik Yılları

AYNI HEDEFE YÜRÜYEN BİRBİRİNDEN HABERSİZ İKİ İNSAN

1880'ler... Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemini yaşıyordu. Yaklaşık 20 yıl sonra 600. kuruluş yılını geride bırakacak, üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu zor günler geçiriyordu. 'Hasta Adam' yakıştırmaları yapılan İmparatorluğun tedavi yöntemi Avrupa başkentlerinde en üst düzeyde masaya yatırılıyordu.

Vatanın bağrına düşman dayamıştı hançerini¹

Aranıyordu kurtaracak bahtı kara maderini.

Aynı yıllarda, üç yıl ara ile iki çocuk dünyaya geldi. Biri bilinmeyen, doğum tarihi not edilmemiş, 1881 yılının bir gününde, Selanik'te... Diğeri ise 1884 yılının 24 Eylülünde, İzmir'de...

Selanik ve İzmir birbirine oldukça uzaktır. Tek ortak yanları ikisinin de Ege kıyılarında oluşudur. Bir başka ortak özelliği de iki kentin liman kenti oluşu nedeni ile Batının, siyasi, ekonomik ve kültürel ortamına açılan penceresi olmalarıdır.

Bu ortamda dünyaya gelen iki Mustafa XX. asrın başlarında başlayan tüm olayların içinde yan yana, omuz omuza, önce subay daha sonra politikacı olarak Türkiye'nin 21 yıl boyunca (1916-1937) tüm olaylarında yer alacaklar, dahası yön vereceklerdir.

Bazen karşı karşıya, ama çoğu zaman yan yana olayların içindedirler.

Bu çocukların ortak özellikleri var mıydı?

Aynı karakterleri mi taşıyorlardı?

Bu soruya tamamı ile 'evet' diye cevap vermek olanaksız.

Ortak yanları, ikisi de halk çocuğu olmalarıydı.

İkisi de askerliğe sevdalıydı.

İkisi de genç yaşlarda gizli bir ihtilal cemiyetinin üyesiydi.

İkisi de çağdışı kalmış Osmanlı Devleti yerine modern, çağdaş bir devlet özlemi içindeydi.

¹ *Namık Kemal'den ilham*

Atatürk ve İnönü hakkında geniş araştırmalarla ‘Tek Adam’ ve ‘İkinci Adam’ adları ile iki değerli eser kazandıran Şevket Süreyya Aydemir bakın bu iki karakteri nasıl anlatıyor:

“Zaten Tek Adam ve İkinci Adam’ın mizaç ve karakterleri bir noktada ayrılır. Tek Adam ihtiras ve muhayyilesine sınır tanımayan, atılğan, batta kavgacı, mücadeleci, her şeyini teraziye bütünü ile koyan, doğuştan bir kumanda adamıdır”.

*“İkinci Adam ise nadiren kendini bütünü ile ortaya atar. Ordu-
da ve büroda çalışkan bir düzenleyicidir. Hem o devirde hem bütün
hayatı boyunca, nelerin, nereden ve ne kadar riske edileceğini, daima
bir kurmay titizliği ile hesaplar. Kavgı ve mücadeleyi ancak kesin ne-
ticelerin alınacağını anladığı dönüm noktalarında kabul eder.”²*

Bu iki farklı karakterin bu derece uyum içinde olmaları düşü-
nülebilir mi?

Mantıklı gelmiyor değil mi sevgili okuyucularım?

Bu iki farklı karakter birbirini tamamlayarak, biri gaza basar-
ken öteki frene basarak bazen yan yana, bazen karşı karşıya ama da-
ima uyum içinde büyük işler başardılar.

Bu da Türk insanının kaderi olsa gerek.

Yukarıda belirttiğimizden başka ortak özellikleri yok muydu?

Elbette vardı. İkisi de yurdunu, halkını seviyordu.

Ölümü göze alacak kadar kendilerini millete adanmışlardı.

Cesurdular. Padişahın idam fermanı boyunlarında, inandıkları
yolda yürüdüler.

Ülkelerini Ortaçağ karanlığından çıkararak modern, bilim esa-
sına dayalı, çağdaş bir devlet kurma idealleri vardı.

Dürüsttüler. Halkın kör kuruşunun hesabını verirlerdi.

Bu maddeler elbette çoğaltılabilir. Şimdi biz iki Mustafa’nın
yaşam öykülerindeki ortak noktalara bir az daha göz atalım.

İkisinin de babası memurdu. Mustafa İsmet’in babası Raşit
Efendi adliyede memurdu. Bir nevi sorgu yargıcı olarak görev ya-

² Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Yayınları, 1966, c.1 , s.6

pıyordu. Mustafa İsmet'in annesi Cevriye Hanım ise suyun öte yakasından Deliorman Türklerindendi. Baba Raşit Efendi ise Doğu illerinden, Malatya taraflarındandı.

Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi Selanikli Gümrük muhafazada çalışan küçük bir memurdu. Anne Zübeyde Hanım da Selanikli idi. Baba Ali Rıza kısa bir süre sonra memuriyetten ayrıldı ve kereste tüccarlığına başladı. Oğlu o sırada doğdu.

İzmir'de memur Raşit Efendi ile Selanik'te eski memur yeni kereste tüccarı Ali Rıza Efendi birbirinden habersiz doğan çocuklarının adlarını Mustafa koydular.

Selanikli baba Ali Rıza ve Malatyalı baba Reşit Efendi nereden bileceklerdi ki adlarını Mustafa koydukları bu çocuklar gelecekte kader arkadaşı olacak ve yok edilmek istenen bir ulusu tarih sahnesine çıkaracaklardı.

Selanikli Mustafa, ilkokula Selanik'te başladı. Anne Zübeyde'nin isteği üzerine önce mahalle mektebine kaydoldu. Anne, oğlunun hoca olmasını istiyordu. Baba Ali Rıza Efendi ise oğlunun daha çağdaş okullarda iyi bir tahsil yapmasından yana idi. Selanikli Mustafa önce mahalle mektebine daha sonra babasının istediği Şemsi Efendi Mektebi'ne yazıldı. Babasının erken ölümü nedeni ile öğrenim süresi kesintilerle devam eden Mustafa nihayet Selanik Mülkiye Rüştiyesi'ne (ortaokul) kaydoldu. Bu sivil okuldaki öğrenimi sırasında bir öğretmeninden gördüğü şiddetli muamele sonrası zaten pek sevmediği rüştiyeden ayrıldı.

Bu olay Türk milletinin bir kader anıdır.

Belki de hocası Kaymak Hafız, Mustafa'ya kötü muamele etmemiş olsaydı Mustafa askeri okulun yolunu bulamayacak, bir kumandan olarak tarihteki yerini alamayacaktı.

Türk milleti olarak hâlâ padişah yönetiminde, şeriat kanunlarının geçerli olduğu, kadın erkek eşitliğinin olmadığı, dahası kadınların yaşam içinde yer almadığı bir yönetim biçimi içinde yaşayacaktık. Belki de bir ülkenin mandası olacaktık.

Selanikli Mustafa, Mülkiye Rüştiye'sini bıraktı. Sınavlarını başarı ile kazanarak Askeri Rüştiye'ye kaydını kendisi yaptırdı.

Mustafa, Askeri Rüstiye'yi çok sevdi, okula bağlandı. Derslerinde başarılı oldu ve sınıfının çavuşu olarak seçildi. Askeri Rüstiye bitince öğretmenleri ona Manastır'daki Askeri İdadi'ye (lise) gitmesini tavsiye ettiler. O da öyle yaptı. Yatılı olarak Manastır Askeri İdadisi'ne kaydoldu.

Manastır İdadisi'nde hocasının adı da Mustafa idi. Aritmetik Öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi:

“Oğlum ikimizin de adı Mustafa, bu böyle olmayacak, arada bir fark olmalı, bundan sonra senin adın Mustafa Kemal olsun” dedi.

‘Kemal’ olgunluk demektir. Sınıfının çavuşu, çalışan öğrenciye ‘Kemal’ adı çok yakışmıştı.

Artık o ‘Mustafa Kemal’ olarak anılacaktı.

1898 yazında Manastır İdadisi'ni bitiren Mustafa Kemal artık İstanbul'da Harbiyelidir.

Selanikli Mustafa'nın öğrenim hayatının ve asker oluşuna giden yolun biraz engembeli olmasına karşın İzmirli Mustafa İsmet'in öğrenimi daha düzenli geçti.

Adliye Memuru Raşit Efendi, Mustafa İsmet yedi yaşında iken Sivas'a sorgu hâkimi olarak atandı. Mustafa İsmet 6 ay kadar bir ilkokula devam etti, sonra Sivas askeri rüştiyesine geçti. Pek parlak bir öğrenci değildi. 4 yıllık rüştiyeyi bir yıl sınıfta kalarak 5 yılda bitirdi. Daha sonra Sivas İdadisi'ne devam etti. Daha sonra da Mülkiye İdadisi'ne kaydoldu.

Mustafa İsmet, Sivas'ta Mülkiye İdadisi'nin 6. sınıfında okurken babası onu İstanbul'a götürüp, Haliç'teki Mühendishane denilen Topçu Harp Okulu'nun idadi kısmına kaydettirdi. Mustafa İsmet topçu subayı olacaktı.

1903'te Mustafa İsmet teğmen rütbesi ile Harp Okulu'nu bitirdi. İyi bir derece ile teğmen olmuştu. Mesleği sahra topçusu idi. Yaşı henüz 19'du.

O yıllarda Harp Okulu'nu başarı ile bitirenler Erkân-ı Harbiye yani Harp Akademisi'ne gönderilirdi.

İLK TANIŞMA

Mustafa Kemal Erkan-ı Harbiye'nin üçüncü, yani son sınıfındadır. İki kurmay birbirlerini ilk defa burada gördüler. Aralarındaki sınıf ve rütbe farkı yakından görüşmelerine engeldi. Teğmen Mustafa İsmet Üsteğmen Mustafa Kemal'i uzaktan görür, kişiliğinden ve davranışlarından herkes gibi etkilenirdi.

Mustafa İsmet okul yaşantısı boyunca Abdülhamit baskısına, ülkenin içine düşürüldüğü felaketlere ilgi duyar ama aktif bir faaliyette bulunmazdı. Arkadaşı Ali Fuat Erden ile birlikte Beykoz ormanlarında dolaşırken okudukları kitaplar ve arkadaşları ile yaptığı sohbetlerde ülke halinin görüldüğünden daha korkunç olduğunu fark ediyordu.

İnönü anılarında³ *“Biz Erkan-ı Harp talebeleri pek az olan sakinilacak hâfiyeleri (ajanlar) bilir ama aklımıza geleni serbestçe konuşurduk. Bu yüzden gözaltına alınmayanlarımız azdır”* der.

Özetle Mustafa İsmet'in okul hayatı sakin ve mazbut bir çalışma içinde geçmişti. Ama Kurmay Okulunu saran havanın bütünü dışında değildi. Ülkenin içinde bulunduğu durumu anlayan, hisseden, düşünen ama düşüncesini aktif eyleme dönüştürmeyen bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal ise daha farklı idi.

Mustafa Kemal daha Manastır İdadisi'nden başlayarak, Harbiye ve Kurmay Okullarındaki aktif, atılğan, hatta gizli siyasi teşkilat kurmaya, gizli yayınlar yapmaya kadar varan bir karakterdeydi. Sonunda bu durum kendisini tutuklamalara, mahkûmiyetlere ve sürgünlere sürükleyecek olsa da o asla vazgeçmemişti.

Mustafa Kemal 1 Ocak 1904'te Erkân-ı Harbiye'yi, (Harp Akademisi) Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) rütbesiyle, sınıfının 5'ncisi olarak tamamladı. Ardından Şam'da 5. Ordu'ya atandı.

Mustafa Kemal'in Şam'a atanması adeta sürgün gibidir. Akademi'deki, rejim karşıtı, muhalif gazete çıkarmaya kadar varan davranışları onun uzak yerlere tayinini gerektiriyordu.

Mustafa Kemal atama beklerken arkadaşları ile bir apartman kiralamışlardı. Arkadaşları ile toplanıyor memleket meselelerini ko-

³ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.19*

nuşuyordu. Aralarına giren ajanın farkında olamadılar. Askerlikten kovulmuş Fethi adındaki bu kişi Askeri Okullar Müfettişi İsmail Paşa'nın ajanı idi. Ajanın verdiği bilgilerle bir gün baskına uğrarlar, yakalanırlar. Taşkışla'da hücrelere kapatılırlar. Uzun sorgulamalardan sonra araya giren Akademi Müdürü Rıza Paşa'nın yardımı ile kurtulurlar. Serbest bırakılma kararında "Memleketlerine kolayca dönmeyecekleri bir yere tayinleri" not edilmişti. Mustafa Kemal Şam'a bu nedenle gönderilmişti.

Mustafa Kemal, 30 Eylül 1907'ye kadar kaldığı Şam'da da rejim karşıtı faaliyetlerini sürdürdü. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu.

Nihayet arkadaşlarının yardımı ile kendisini, ideali olan 3. Orduya tayin ettirdi. Mustafa Kemal artık Selanik'teydi. Tarihler 13 Ekim 1907'yi gösteriyordu.

Mustafa Kemal'in 3. Ordu Karargâhına tayin olduğu günlerde Rumeli siyasi ve askeri mücadelelerle kaynıyordu.

Mustafa Kemal Selanik'e gelince eski arkadaşlarını İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde buldu.

*Mustafa Kemal Kurmay Yüzbaşı iken

Büyük ideallerle kurulan ama Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan bu cemiyeti biraz daha tanıtmakta yarar var.

Geçmişî Jeunes (Jön - Genç) Türklere dayanan bu cemiyet 1889 yılında “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak Paris’te kuruldu. 23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanını sağlayan bu cemiyet I. Meşrutiyet meclisini kapatan, Namık Kemal gibi vatanseverleri sürgüne gönderen, Mithat Paşa’yı öldürten Abdülhamit’e karşı kurulmuştu. Kurucusu bir sergi nedeni ile Paris’e gönderilen fakat dönmeyen ve orada siyasi faaliyetlere başlayan Ahmet Rıza Bey idi. Ahmet Rıza Bey Paris’te gazete çıkardı, Padişaha raporlar gönderdi. Uzun süre yurt dışında faaliyet gösteren bu cemiyet Osmanlı’da da taraftar buldu.

Bazı tarihi kaynaklar Osmanlı topraklarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yine 1889’da Tıbbiye’nin bahçesinde kurulduğunu yazar.

Cemiyetin kuruluşu ve kurucuları biraz karışıktır. Çeşitli yazarlar farklı isimler ve farklı tarihler vermektedir. Söylemler ne olursa olsun gerçek olan, Osmanlı İmparatorluğu içinde Padişaha, eski düzene, İmparatorluğun kötü gidişine karşı gizli bir cemiyet kurulmuş ve faaliyete geçmiş olmasıdır.

Cemiyetin ilk iki şubesi 1906’da Manastır ve Selanik’te açıldı. Kurucular içinde en dikkat çekici isim Atatürk’e suikast girişiminde bulunanlardan İsmail Canbolat’tı.

Daha sonra Sadrazam olacak Talat Bey de, kurucular arasındaydı.

Cemiyetin üyeleri arasında Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye öğrencileri başta gelmekteydi. Üçüncü Ordu’nun hemen hemen bütün subayları Cemiyet üyesiydiler.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatanın tehlikede olduğunu ve Kanun-i Esasi’nin (Anayasa) iadesi ile devlet idaresinin düzeltilmesinden başka çare olmadığını savunuyordu. Padişah idaresinin (II. Abdülhamit) doğru yola getirilmesi ancak milletvekillerinin toplanması, kapatılan Meclis-i Mebusan’ın açılması ve çalışması ile sağlanacaktı.

Selanik’te ve Rumeli’de havada bile politika kokuyordu. Mustafa Kemal gibi yurtsever, dinamik bir insanın bu havanın dışında kalması düşünülemezdi.

Nitekim Mustafa Kemal de 29 Ekim 1907'de usulüne uygun bir yemin töreni ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi.

Toplantılarda serbestçe fikrini savundu. Padişahı, kumandanları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki arkadaşlarını ve Cemiyet üyesi olan Enver'i eleştirirdi. Mustafa Kemal'e göre padişah yıkılacak ve ordu yeniden kurulacaktı.

Mustafa Kemal, Selanik gazinolarında fikirlerini açıkça söylerdi. Bu fikirler onun biraz geri plana itilmesine neden oldu. Zaman içinde Mustafa Kemal'e karşı bir şüphe uyandı. Cemiyette gittikçe güçlenen Binbaşı Enver de Mustafa Kemal'in bu düşüncelerinden hoşlanmıyordu. Mustafa Kemal ile Enver arasında çekişme o zamandan başlamıştı.

Bu çekişmenin temelinde kıskançlık ön plandadır.

Enver, Mustafa Kemal'i açıkça kıskanmaktadır.

Mustafa Kemal de Enver'in aşırı güçlenmesinden endişe duymaktadır.

Mustafa İsmet ise 1906 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak Akademi birincilikle bitirdi. İhtilalci düşüncelere sahip olmasına rağmen kendisini saklayabilen, ortalıkta görünmeyen Mustafa İsmet Edirne'de bulunan İkinci Ordu kadrosuna atandı.

Mustafa İsmet o günlerdeki tedbirli davranış karakterine karşın yine de bir gizli örgüte girmekte tereddüt etmemiştir. O da Mustafa Kemal gibi Türkiye'de bir yapı değişiminden başka çare olmadığını, bunun da ancak bir askeri ihtilalle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. (Bu satırları okuyan İnönü düşmanları bir belge bulmanın hazzı içinde "İşte bak darbecilik İnönü'nün ruhunda var" diyeceklerdir. Tarihi olayları kendi dönemi içinde sebep ve sonuçları ile değerlendirmek gerekir) Bu nedenle tereddüt etmeden sınıf arkadaşı Fethi Okyar'ın da önerisi ile Edirne'de gizli ihtilal cemiyetine girdi. (İttihat ve Terakki). Yakın arkadaşı Ali Fuat Erden, Edirne'de Yüzbaşı Mustafa İsmet'i, Selanik'te Binbaşı Fethi Okyar ile gıyaben (uzaktan) tanıştırdı. İsmet Bey, Ali Fethi Bey'in aracılığı ile 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Ardından İttihat ve Terakki'nin Edirne'deki teşkilatını kurdu.⁴

⁴ Ali Fuat Erden- İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, 2. Baskı, s. 41.

Mustafa İsmet Yüzbaşı

Yüzbaşı Mustafa İsmet'in ilk gizli görevi, Edirne Ordusu'ndan terhis edilen bir er kafilesini Edirne'den İzmir'e götürmesi oldu. Yüzbaşı Mustafa İsmet İzmir'de gizli örgütün önemli kişilerinden Süleyman Askeri Bey ile tanıştı. Süleyman Askeri Bey onu Yakup Ağa adıyla çalışan Dr. Nazım ile tanıştırdı. Mustafa İsmet, Dr. Nazım'dan çok etkilendiğini yazar.

Gizli teşkilattan verilen göreve göre Mustafa İsmet'in dönüşü Selanik üzerinden olacaktı. Öyle de oldu. Selanik'te sınıf arkadaşı Ali Fuat Erden ile ve kendisini gizli teşkilata sokan Fethi (Okyar) Bey ile buluştu. O günlerde Erkân-ı Harbiye'de çok az tanıyabildiği Mustafa Kemal'le daha yakından tanıştı. O günden sonra da iki Mustafa artık gizli cemiyetin (İttihat ve Terakki) iki üyesi olarak yakın ilişki içine girdiler.

İnönü hatıralarında Selanik'te Atatürk ile buluşmalarını şöyle anlatıyor:

"Selanik'e geldiğim vakit kendimi büsbütün başka bir muhitte buldum. Tanıdığım kurmay subayların ve adlarını işittiğim topçu subayların hepsi yakın dostluk gösterdiler.

Bu seyahatimde hemen daima Fethi Bey ile beraberdim. Atatürk ile çok görüştük. Atatürk ile Erkân-ı Harp sınıflarında da görüştüğümüz olurdu. Fakat fazla bir münasebetimiz yoktu. Aramızda iki sene vardı. Mektepteyken Atatürk, sınıflar arasında dikkati çeken, hususi halleri ve tavırları olan bir şahsiyet tesiri yapardı. Kendisini Selanik'te gördüğüm zaman şahsiyetinin, arkadaşları ve muhiti içinde iyice belirmiş olduğunu anlıyordum. Yaratılıştan hevesli ve istidatlı (kabiliyetli) bir tarafı vardı. Bir cemiyet içinde bulunmayı, o cemiyette konuşmayı seven ve arayan tabiatı belli idi. Fevkaladelik şuradadır ki konuşmasından ve tesirinden uzak kalmak isteyenler de nihayet onun tesirine kapılmışlar ve ondan zevk almışlardır. Anlaşıyor ki gelecekte büyük işler başında bulunmak istidadı (kabiliyeti) vardı".⁵

O görüşmede Mustafa Kemal'in Mustafa İsmet hakkındaki izlenimleri hiçbir kaynakta yoktur.

DARBE

3 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik'te Hükmü Konağı'nı işgal etti. Osmanlı'da yeni bir dönem başlıyordu. Halkta büyük bir coşku vardı, Rumeli bayraklarla donatılmıştı. Hürriyet ilan edildi. Kanun-i Esasi (Anayasa) yeniden yürürlüğe girdi. Padişah II. Abdülhamit, İttihat ve Terakkicilere teslim olmuş gibi idi. Padişah İkinci Meşrutiyet'i ilan etti.

Bu hareketin içinde Enver en çok konuşulan isim olmuştu. Yıldızı giderek parlıyordu. Enver artık bir kahramandı. Enver Bey'in resimleri elden ele dolaşıyor, kahve duvarlarını süslüyordu.

Enver Bey'den bir rütbe aşağıda olan Önyüzbaşı (Kolağası) Mustafa Kemal'in bu olaylar içinde yeri yoktu, adından söz edilmez, resimlerine rastlanmaz, gazetelerde adı geçmez.

⁵ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.41

Mustafa Kemal de o yıllarda Selanik'tedir. İttihat ve Terakki'nin üyesi, cemiyetin elemanlarından ama cemiyette etkin değildir. Cemiyetin ipleri Binbaşı Enver'in elinde gibi görünmektedir. Mustafa Kemal gözden düşmüş gibidir. Ama yine de korkulan kişidir. Onu ortadan kaldırmak için planlar bile yapılır fakat başarmaz.

Öte yandan Libya'ya İtalyanlar göz dikmiştir. Orası da bir vatan parçasıdır. Mustafa Kemal, biraz da İttihat ve Terakki'den uzak tutmak için Trablus'a gönderilir. İttihat ve Terakki'nin kudretli yöneticileri dik başlı, fikirlerini beğenmedikleri Mustafa Kemal'i sürgüne göndermişlerdir. (Mustafa Kemal'in bu Trablus'a ilk gidişidir).

1909'un başlarında Mustafa Kemal yeniden Selanik'e döner.

31 MART-GERİCİ AYAKLANMA

İki Mustafa'nın yolu bu kez **“31 Vakası”** olarak bilinen ve II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanan 31 Mart gerici ayaklanması olayında kesişir.

Mustafa Kemal gericilerin “Şeriat isteriz, gavurluk istemeyiz, mektepli zabıt istemeyiz” diyerek başlattıkları isyanı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen Mahmut Şevket Paşa yönetimindeki Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanıydı. Mustafa İsmet de Hüsnü Paşa Karargâhının, Edirne Grubunun Kurmay Başkanı idi.

Rumi tarihle 3 Nisan 1909'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlatılan ve 31 Mart Vakası olarak anılan isyan; rejime, yenileşmeye ve ilerlemeye yönelik bir hareketti. III. Selim ve II. Mahmut'un yenileşme hareketlerine karşı yapılan isyanların devamı idi. Özü; yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinin reddidir. Rumeli'den İstanbul'a getirilip Taşkışla'ya yerleştirilen 4. Avcı Taburu tarafından başlatılmıştı.

31 Mart, askeri bir isyan olarak başlamasına rağmen, softaların da katılımı ve propagandası ile dini bir hal almıştır. On üç gün süren isyan, Hareket Ordusu tarafından bastırılmış ancak çok kan akıtılmıştı. İsyanın elebaşısı aslen Kıbrıslı bir İngiliz ajanı olan Derviş Vahdeti idi.

Cumhuriyet döneminde de benzer bahanelerle, din elden gidiyor söylemleri ile aynı gruplar tarafından isyanlar çıkarılmıştır. Menemen Olayı bunlardan biridir. Günümüzde de Cumhuriyete, Atatürk'e karşı girişimler ve söylemlerin temelinde 31 Mart isyanı düşüncesi ve yandaşları vardır.

Mustafalar, irtica hareketine karşı yine yan yana, omuz omuzadırlar.

İki Mustafa yaşamları boyunca irticaya karşı hep omuz omuza olmuşlardır. Ama üzülerken söyleyeyim yenededikleri tek düşman da irtica olmuştur. Nedeni de kendilerinden sonra gelen bütün siyasilerin irticanın tarlasından beslenmiş olmasıdır.

İngiliz ajanı Derviş Vahdeti'nin elebaşı olduğu gerici isyan 27 Nisan 1909'da bastırıldı.

İsyan sonunda Mebusan ve Ayan Meclislerinin birlikte yaptıkları oturumda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine ve V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasına karar verildi.

İsyanı bastırmaya gelen Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nda daha sonra Cumhuriyet kadroları içinde aktif rol alacak kurmaylar vardı. Mustafa Kemal, Mustafa İsmet, Kazım Karabekir ve Fethi Okyar...

Hareket Ordusu başarılı olmuş saltanat değişmişti. Artık İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasette yerini almıştı, hükümet içinde üyeleri vardı.

Ancak bu olayın en büyük zararı orduya olmuştu. Orduda bir ayrışma başlamış, birlik kaybolmuştu. Orduya siyaset iyice bulaşmıştı. Ordu nerede ise İttihatçılar ve İttifakçılar diye ikiye ayrılmıştı. Muhalif akımlar orduya sızmıştı.

Subaylar arasında rekabet ve kıskançlık orduyu yıpratıyordu. Ordudaki bu bölünmenin sonucu Balkan Savaşı'nda görülmüştü. İki zıt düşüncedeki grubun birbirlerine cephaneye göndermemesi savaşın kaderini etkilemişti. Hâlbuki genç subaylar Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet ordunun siyasetten ayrılması, birlik ve beraberlik içinde modern bir ordunun kurulmasından yana idiler. Başta Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet'in olduğu genç subaylar bu durumdan kaygı duyuyordu.

Rumeli kaynıyordu.

Bazı genç kurmaylar önyüzbaşı Mustafa İsmet'e önemli bir görev verdiler. Hareket Ordusu ile Rumeli ve Anadolu orduları üzerinde otorite sağlayan Mahmut Şevket Paşa'ya bir muhtıra vermek istediler. Hem bu muhtırayı yazmayı hem de Mahmut Şevket Paşa'ya götürüp konuşma yapma görevini Önyüzbaşı Mustafa İsmet'e verdiler. Mustafa İsmet muhtırayı götürdü. Mahmut Şevket Paşa dikkatle okudu ve ordu komutanlıklarına gönderilmesi emrini ver-diye de sonu hüsrandı.

1909 yılında Mustafa İsmet Edirne'dedir. Henüz 22 yaşında bir subaydır ama İkinci Ordu merkezinde üstlerine, paşalara modern topçuluk ve strateji konferansları vermektedir. O yaşta bir gizli ihtilal cemiyetinin üyesidir. Rejime karşı isyan edenler safındadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresi 13 Ekim - 25 Ekim 1909 tarihlerinde Selanik'te toplandı. Mustafa Kemal kongreye Bingazi-Libya delegesi olarak katıldı. Mustafa İsmet ile Kazım Karabekir İkinci Ordu ittihatçılarını temsil ediyorlardı.

Kongrede ordunun ve subayların siyasetten ayrılması en önemli konu olarak tartışılmaktadır. Mustafa Kemal askerinin siyasetten ayrılması fikrindedir ve subayların görevlerine dönmeleri konusunda ısrarlıdır. İkinci Ordu'nun da aynı fikirde olup olmadığını öğrenmek üzere iki subay görevlendirilir.

Subaylar Edirne'ye giderek Kazım (Karabekir) Bey ve İsmet Bey ile görüşürler. Onlar da gelen heyete Mustafa Kemal ile aynı düşünceye olduklarını bildirirler.

Gelecekte ülke kaderini eline alacak, beraber yeni bir Cumhuriyete yürüyecek olan iki Mustafa bu konuda da fikir birliği içindedir. Ancak cemiyette fikirleri benimsenmez.

Mustafa İsmet anılarında "Gelen ve görüşen arkadaşlar inanmış olarak kongreye döndüler. Bu girişimlerden olumlu sonuçlar alınmamış olmasına ne kadar üzülsük azdır" diye yazar.

1909 Kongresinde daha sonraları Kurtuluş Savaşı kadrolarını oluşturacak Mustafa Kemal, Mustafa İsmet, Kazım Karabekir, Fethi Okyar gibi isimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ters düşmüşler ve bağlarını koparmışlardır.

(CHP karşıtları sık sık Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve İsmet Paşa'yı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleştirirler. Cumhuriyet kadrolarını İttihat Terakkicilerin oluşturduğunu yazar ve söylerler. Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun batışını hızlandıran ve bu suçlarını bildikleri için ülkeden kaçan Enver, Cemal, Talat üçlünün egemenliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet kadroları daha 1909'da bağlarını koparmışlardı.)

Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet, Abdülhamit rejimine karşı ve yenileşme yolunda ilerleyen iki genç subaydır. Ortak yanları vatanseverlik ve Abdülhamit baskısına karşı çıkmak, özgürlük ve Batı uygarlığını benimsemek idi.

Enver, Talat, Cemal üçlünün güdümündeki İttihat ve Terakki Cemiyeti artık iyice güçlenmişti.

Cemiyet artık bir siyasi parti niteliği kazanmış Osmanlı yönetimini ele geçirmişti. Bilindiği gibi daha sonraları Talat Paşa Sadrazam, Enver Paşa Genelkurmay Başkanı olara Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşı'na Almanya safında sokarak Osmanlı İmparatorluğu'nu nerede ise tarih sahnesinden silinecek sonuca getirmişler ve yenilginin sorumluları olarak ülkeden kaçmışlardı.

Gerek 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, gerek ardından gelen ve Abdülhamid'in tahtan indirilip yerine V. Mehmet Reşat'ın getirilmesi olayları Binbaşı Enver'i yıldızlaştırmıştı. Mustafa Kemal'in, pek de hoşlanmadığı Enver Paşa'nın bu yükselişi onu endişeye düşürüyordu. Aslında Enver de Mustafa Kemal'den hoşlanmıyordu.

Mutafa Kemal ve arkadaşları İttihat ve Terakki ile ilişkilerini kestiler ama bu ayrılık onların yenilikçi, devrimci ruhlarını öldürmedi. Onlar siyasi ideallerini ordu içinde yürütmek kararında idiler. Nitekim bir gün geldi bu insanlar asker ve politikacı olarak sahneye çıktı ve ideallerini gerçekleştirdiler.

Enver'in liderliğinde İttihat ve Terakki kadroları devlet yönetimine yöneldiler. Bu gruptan ayrılan Atatürk ve arkadaşları ise siyasetten çekilip cephelere koşular. Birçok savaşta deneyim kazandılar, askeri kariyerlerini geliştirdiler ve Kurtuluş Savaşı'nı zafere ulaştırdılar.

Bir gün Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki konusunda Fethi Okyar'a şöyle demiştir: "Bu senin İttihat ve Terakkiciler elbette ki

vatansever insanlardı. 23 Temmuz'da başarılı bir hareket yapıldı. Doğru ama bu kadar felaketlere rağmen zafer sarhoşluğundan bir türlü ayılamadılar. Padişah sindirildi, sonra da defedildi. Yeni padişah bir gölge bile değil. Hele Enver'in bu aşırı sıçrayışı? Böyle bir adam nihayet diktatör olur. Hatta oldu bile. Hem körü körüne bir Alman hayranı, ordudaki daha niceleri gibi... Bıyıklarını Prusya usulü yukarıya büken her adam bugün kendini İmparator Wilhelm olarak görüyor. Enver de öyle. Bu Enver'e bu kadar ön vermeyecektik Fethi.⁶

BABIALİ (HÜKÜMET KAPISI) BASKINI

İttihatçılar uzun süredir tasarladıkları hükümet darbesini gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Enver Bey yanında İttihat ve Terakki'den sekiz - on kişiyi alarak Babıali'ye doğru yola çıktı. Tekbirler getirerek gittikleri Babıali'de önce sadaret yaveri, ardından Harbiye Nazırının yaveri, polis komiseri gibi birçok ismi öldürerek Sadrazam'ın odasına girdiler. Sadrazama milletin kendisini istemediğini ve istifa etmesini bildirdiler. Kamil Paşa hiçbir şey söylemeden istifasını Padişaha hitaben yazdı. Enver Bey ardından saraya giderek Sultan Reşat'a istedikleri isimlerin istedikleri mevkilere tayin etmesini istedi.

Yeni hükümetin ilk icraatı, eski kabine üyelerini sürmekti. *'Babıali Baskını'*yla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı mağlubiyetine kadar muhalefeti sindirerek ülkeyi tek partili bir rejimle yönetti.

İttihat ve Terakki fedailer kullanan bir şiddet örgütüne dönüştü. Atıf ve Yakup Cemil gibi fedailer işi ileri götürdü. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın makamına giderek Enver'in Harbiye Nazırlığına atanması konusunda Sadrazam'ı tehdit etme cüretini gösterdiler. Nitekim 1 Ocak 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat, Enver'i paşalığa yükseltecek ve Harbiye Nazırı yapacaktı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun tek otoritesi Enver olmuştu.

Böyle bir sistemde İttihat ve Terakki'de ordunun siyasetten ayrılması düşüncesini savunan Mustafaların yeri yoktu. Hele saraya

⁶ Tek Adam, Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Yayınları, İstanbul 1966, c. 1, s. 185

damat olduktan sonra büyük bir otorite haline gelen Enver ile anlaşmaları mümkün değildi. Mustafa Kemal, ikinci plana itilmişti. Arından 1913'te Sofya Ataşemiliterliği görevine atandı ve bir buçuk yıl ülkenin ve siyasetin dışında kaldı.

Mustafa İsmet ise Yemen'e gönderildi. Mustafa İsmet'in Yemen seferi 3 yıl sürdü ve bu süreçte İstanbul'daki siyasi ve askeri gelişmelerden uzak kaldı.

Mustafa İsmet, Yemen'de binbaşılığa yükseldi ve Yemen'den 1913 Mart ayında ayrıldı.

Binbaşı Mustafa İsmet, Yemen'de briç, satranç ve klasik müzik merakını geliştirmesinin yanında İmam Yahya ile sulh görüşmeleri yaptı. Lozan'a kadar uzayacak diplomatik bilgisini ve deneyimini kazanmış olarak döndü.

16 Nisan 1913'te Mustafa İsmet İstanbul'a döndü. Artık bambaşka bir İstanbul vardı. Enver 23 Ocak 1913'te *'Babıali Baskını'* adıyla anılan olayla iktidara el koymuştu. İktidar artık İttihatçıların eline geçmişti.

Enver her şeye hâkimdi. Mustafa İsmet'i Umumi Karargâhta bir şube müdürlüğüne atadılar. Artık Mustafa İsmet, Enver Paşa'nın emrinde çalışacaktı.

Mustafa Kemal ve Fethi Okyar elçi olarak Sofya'ya gönderilmişlerdi. Bu, bir nevi sürgündü.

Mustafa Kemal, Sofya Ataşemiliterliği görevinden memlekete döndüğünde Genel Kurmayda görevli olan Mustafa İsmet ile karşılaştı. İsmet İnönü anılarında bu görüşmeyi şöyle anlatır:

"Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliği'nden dönüşü seferberlik zamanına tesadüf eder. Tekirdağ civarında yeni teşkil olunan 19. Tümen'e komutan tayin edilmişti. Bir gün genelkurmayda 19. Tümenin ihtiyaçlarını temine çalışırken karşılaştık. Bir göreve tayin edilmiş olmaktan memnun görünüyordu. Sonucu bilinmeyen bir seferin ihtimalleri ile düşünceliydi. 19. Tümen yeni kurulmuş, çok çalışmak lazım gelen bir mevzu halindeydi. Her zamanki gibi azimli ve neşeliydi." ⁷

⁷ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1. , s.8

Mustafa Kemal'in Çanakkale'de yarattığı destan elbette bu kitabın sayfalarını çok aşar. Bu bakımdan o konuya fazla girmeyeceğim. Sadece İsmet Paşa'nın Çanakkale Savaşlarında Atatürk'ün rolünü anlattığı cümlelerle yetineceğim;

“En nazik durumda Arıburnu karşısında yalnız başına Atatürk 19. tümeni ile bulunuyordu. Atatürk ilk çıkarma haberlerini alır almaz hemen tümeni harekete geçirmiş ve düşmana taarruz etmişti. Düşman baskınını görüş nüfuzu ile en iyi kavramış olan kumandan Atatürk sayılır. Çanakkale seferinden Miralay Mustafa Kemal Bey bir şan ve şeref abidesi olarak milletin karşısına çıkmıştır.”⁸

Doğuda Rus ordusunun taarruz yapacağı ihtimali belirince 2. Ordunun Çanakkale Savaşı'ndan sonra Diyarbakır çevresinde toplanması kararlaştırıldı. Bitlis, Muş havalisi, Bingöl dolayları bu ordunun sorumluluk alanıydı.

EMİR KOMUTA İÇİNDE İLK BERABERLİK

Çanakkale'den sonra Mustafa Kemal generalliğe terfi etti. General olarak Kafkas Cephesi'nde 16. Kolordu'ya kumandan olarak atandı. Kıtaları harekât bölgesinde idi. Hemen cepheye hareket etti.

Edirne'den İstanbul'a gelen İsmet Bey de Diyarbakır'a atandı. Diyarbakır'a gitmeden 10 gün İstanbul'da kaldı. Bu 10 gün içinde Mevhibe Hanım ile evlendi. Evliliğinden birkaç gün sonra Diyarbakır'a hareket etti.

1916 yılı başlarında 2. Ordu Mustafa Kemal'in komutasında Ruslarla taarruz etti ve Rusların elinde bulunan Muş ve Bitlis'i geri aldı.

Bu esnada 2. Kolordunun Kurmay Başkanı Mustafa İsmet idi. Kolordu Kumandanı Faik Paşa şehit olunca, Mustafa İsmet'e 2. Kolordunun Kumandanlığı verildi. Mustafa Kemal'in kolordusu ile yan yana bulunuyorlardı. 1917 yılı başında Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa İstanbul'a gidip orada hastalanınca Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandan Vekili oldu. İsmet Bey, Palu

⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.104-106*

yakınlarında Sekerat Çiftliği'nde bulunan ordu karargâhında idi. Mustafa Kemal Paşa kumandan olunca Sekerat'a gitti.

O zamana kadar birbirlerini uzaktan tanıyan ancak ülke sorunları konusunda fikir birliği içinde olan bu iki asker emir komuta zinciri içinde ilk kez bir araya geldi.

Mustafa Kemal Diyarbakır'da tuttuğu günlüğe şunları yazmıştır:

“3 Kânunuevvel 1332 Cumartesi (16 Aralık 1916)

Saat 5.00 evvelde Ergani Madeni'nden hareket. Saat 9.45'te Sekerat garbına (batısına) kadar yürüyüşe devam ve orada İzzet Paşa Hazretleri ile mülakat (görüşme). Ayaküstü birkaç dakika görüştük. Badehu (daha sonra) müşarünileyh hareketlerine devam etti. Biz İsmet Bey ve saire Sekerat'a geldik. İsmet Bey'le tebdili kıyafet hakkında görüştüm. Gece pek fena uyudum.

6 Kânunuevvel 1332 Salı (19 Aralık 1916)

İsmet Bey ile müzakeratta (görüşmeler) bulundum. (...) 6-7 gecesi saat 2 sonraya kadar İsmet Bey'le görüştük. Menzil müfettişliğinden başlayarak İzzet Paşa İsmet Bey'i tercih ediyordu. Ben Fuat Bey'i. (Cebesoy) ⁹

Atatürk şöyle anlatır;

“Ben Enver'in adamı olduğu için İsmet Bey'i sevmezdim. (İsmet Bey harp başında Başkumandanlık karargâhında Harekât Şubesi Müdürü idi). Kendisine hemen bir geri çekilme emri hazırlamasını söyledim. Gitti, gelmez. Yaverim Cevat'a bak ne yapıyor diye yolladım. Döndü masanın başında düşündüğünü söyledi. Şehirler ve topraklar bırakacaktık. Orduyu kurtarmak için başka çare yoktu. Ama böyle bir karar vermek de güçtü. “Git söyle yazamıyorsa ben dikte edeyim” dedim. Bir müddet sonra çekilme emrini yazmış, getirdi. Askerlik edebiyatına örnek diye alınacak kadar iyi düşünülmüş ve yazılmıştı.”

Bu ilk görüşmelerinde Mustafa Kemal kıtaların durumunu, gelecek ihtimaller hakkında ne düşündüğünü, yaklaşan kış için ne gibi

⁹ Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayınevi. Ankara 7 ,2019. Baskı, s.114-112

tedbirler alınması gerektiğini genç kurmaya sorar. İsmet Bey anlatır Mustafa Kemal dinler.

İsmet İnönü anılarında bu görüşmeyi şöyle anlatır:

“Atatürk ile vazife irtibatı içinde ilk defa beraber bulunuyorduk. Mevsimin kanunlar (kış) olduğunu hatırlıyorum. Atatürk gelir gelmez kurmay başkanı olarak benimle çalışmaya başladı. Kıtaların vaziyetini, gelecek ihtimaller hakkında ne düşündüğümü etrafı olarak sorduktan sonra önümüzdeki kış orduca alınması gereken tedbirleri bilmek istediğini söyledi. İzinli giden ordu kumandanıyla ve İstanbul’la olan konuşmaları anlattım. Kendi teklifimi söyledim. Atatürk fikrimi kabul etti ve derhal tatbika koymak için emir hazırlanmasını istedi. Atatürk kısa keserek, hemen yeni tertibin alınmasını bildirdi. O gece sabaha kadar icap eden tedbirleri hazırladık ve ordu kumandanının tasvibini kazandık. Atatürk ile vazife başında ilk tanışmamız böyle oldu.¹⁰

İkinci Ordu’daki Mustafa Kemal - İsmet Bey beraberliğini Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam eserinde şöyle anlatır:

“İkinci Ordu Karargâhında Mustafa Kemal ileride kendisi ile kader birliği yapacağı Albay İsmet Bey’i yakından tanımak imkânı buldu. Gerçi onlar daha kurmay okulundan az çok tanışırlardı. Fakat Diyarbakır 2. Ordu cephesinde İsmet Bey 2. Ordu Kurmay Başkanı olarak Mustafa Kemal ile beraber çalışmak imkânı bulmuştur. Orada yakın bir fikir arkadaşlığı başlar. At gezileri yaparlar. Bu gezilerde memleket meseleleri ortaya atılır. Mustafa Kemal İsmet Bey’e okuduğu kitaplardan parçalar naklede.

Atatürk’ün Diyarbakır cephesinde okuduğu kitaplar

Mustafa Kemal’in o günlerde günlük tutmak-tadır... Atatürk’ün Diyarbakır Cephesinde okuduğu kitapları günlüğüne şöyle yazar: (Kendi el yazısı ve cümleleri ile aynen aktarılmıştır).

18 Teşrinisani 1332 Cuma (1 Ağustos 1916)

“Allah’ı İnkâr Mümkün müdür” (Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi) eserini okuyorum.

¹⁰ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.109-110*

6 Teşrinisani 1332 Pazar (19 Kasım 1916)

Alphonse Daudet'nin Sapho-Moeurs Parisiennes. (Paris Adetleri) namında canım sıkıldıkça okudum roman hitam buldu (bitti).

20 Teşrinisani 1332 Pazar (3 Aralık 1916)

“Allah'ı İnkâr Mümkün mü” eserini bitirdim.

21 Teşrinisani 1332 Pazartesi (4 Aralık 1916)

Kitap okumakla vakit geçirdim. Öğleden evvel tayları gördüm.

23 Teşrinisani 1332 Çarşamba (6 Aralık 1916)

“Mabedi Felsefe” namında bir kitap okumaya başladım. (George L. Fonsegrive. Elements de Philosophie)

24 Teşrinisani 1332 Perşembe (7 Aralık 1916)

Evde. Öğleye kadar kitap okumak.¹¹

27 Teşrinisani 1332 Pazar (10 Aralık 1916)

Kemal Bey'in (Namık Kemal) Mülakatı Siyasiye ve Edebiye'sini okudum.

O askerler arasında okumaya meraklı bir kumandandır. Yaşamı boyunca 3994 kitap okumuştur.

Mustafa Kemal okuduğu kitapların yanına notlar yazardı.

O günlerdeki Sekerat Köyü karargâhındaki bir sofraya toplantısının hikâyesi daima nakledilmiş, ansiklopediye kadar geçmiştir.

Bu karargâhta bir akşam yemeğinde Mustafa Kemal sofrada hazır bulunanların önünde ordusunun Kurmay Başkanı İsmet Bey'in değerini, meziyetlerini (niteliklerini) sayar. Böyle bir arkadaşına sahip olduğu için duyduğu iftihar duygularını hem resmi, hem içli cümlelerle belirtir. İsmet Bey'in bu söyleve mukabelesi (cevabı) da canlıdır. Kahraman Mustafa Kemal'e olan bağlılığını, sevgi ve saygılarını hareketli cümlelerle açıklar.

¹¹ Atatürk'ün Hatıra Defteri, Yaveri Şükrü Tezer Türk Tarih Kurumu Yayınevi. Ankara 2019.

Bir süre sonra Mustafa Kemal, Albay İsmet Bey'i kendi ordu grubundaki 4. Kolordu Kumandanlığı'na tayin ettirir.¹²

İnönü de o günleri şöyle anlatır:

“1917 başlarında Kafkas Cephesinde kolordu kumandanı olmuştum. Ordu kumandan vekili Mustafa Kemal'in emrinde ve yakınında kumandan olarak çalışmaya başladım. Az bir zamanda Mustafa Kemal Paşa beni işbaşında tanımış ve itimat etmişti.

Avrupa'da yıpratıcı siper harpleri, Doğuda ve Batıda hareket harbi şeklinde kanlı inkişaflar göstermeye başlamıştı. Bu aralık bizim ittifak manzumesi bir mütareke ve sulh teklifi olmuş, kısa bir ümit devrinden sonra karşı taraf aksi bir çehreyle hayalleri boşa çıkarmıştı. Bizim Avrupa cephesinde Makedonya'ya kadar muhtelif yerlerde yardım kuvvetlerimiz vardı. Memlekette İngilizler karşısındaki Suriye ve Irak cephelerimiz buhranlı durumdaydılar. Bütün bu vaziyetleri ve harbin muhtemel neticelerini Atatürk ile uzun uzun görüşürdük. Hususiyetimiz süratle arttı ve bana samimi bir teveccüh göstermeye başladı.”¹³

Mustafa Kemal bir süre sonra ordu karargâhını Diyarbakır'a nakleder. Görev gereği Atatürk, İsmet Bey'i Diyarbakır'a çağırır.

Bu görüşmeler için İnönü “Her gidip geldiğim gün benim için maddi, manevi dinlenme ve kuvvetlenme vesilesi olurdu” diyecekti.¹⁴

Mustafa Kemal ile Mustafa İsmet artık birbirini iş başında tanımış iki askerdi. Mustafa Kemal'in Mustafa İsmet'e güveni giderek artmaktaydı. Aralarında başlayan bu gönül bağı zamanla bir ideal birliğine dönüşecekti.

2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal 1917'nin Ağustosunda hastalığı nedeni ile görevinden ayrılan Fevzi Paşa'nın yerine Halep'te 7. Ordu Kumandanlığına atandı.

İsmet Bey de Suriye Cephesinde 20. Kolordu Kumandanlığına atandı. Atatürk'ten ayrılmak zorunda kaldı. İsmet Bey bu ayrılıktan

¹² Detayları için: Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Remzi Yayınları, İstanbul 1966, c. 1, s. 270-271*

¹³ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.340

¹⁴ Detayları için: *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.111*

hiç memnun değildi. “Atatürk’le beraber çalıştığımız müstesna zamandan ayrılmak mecburiyetinde kaldım” diyerek hatıralarında bu ayrılığa değinmiştir.¹⁵

Mustafa Kemal bu görevler nedeni ile İsmet Bey hakkında üst komutan olarak bir sicil verir. Bu sicil gelecekte Mustafa Kemal’in yakın arkadaşlarının her türlü itiraza rağmen Kurtuluş Savaşı’nda İsmet Bey’i en önemli görevlere getirmesinin bir göstergesidir.

Mustafa Kemal’in verdiği sicil şöyle idi:

Diyarbakır’dan 20.5.1917 (1333) 4489 sayılı olarak

Kemah’ta Kafkas Orduları Grup Kumandanlığına gönderilmiştir.

“Ahiren (son olarak) 20. Kolordu Kumandanlığına naklen tayin buyrulan 4. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey’in evsaf (vasıf, özellik) ve iktidarı hakkında mütalaatım (düşüncem) bervechiati (aşağıdaki gibi) maruzdur. (arz edilmiştir)

Başkomutanlık Vekâleti celilesine (yüce) de arz edilmiştir.

Ciddi, faal, gayet fatin (zeki) ve yüksek fikirli, vaziyet (durum) ve ahvali ruhiyeyi (psikolojik durum) harbiyeye hâkim.

İyi bir nüfusu nazara (bakış) ve suratı (hız) intikale (kavrama) malik.(sahip) Kolordunun her türlü ihtiyacatını (ihtiyacını) tememmül (iyice düşünme) ve temin etmeye çalışmaktan bir an hali kalmaz ve muvaffak (başarılı) olur.

Malumat (bilgi, bilme) ve vukufu (bir şeyi bilmek, öğrenmiş olmak) askeriyesi güzel ve ihatalı (Kuşatıcı, kapsamlı) doğru ve tereddütsüz karar sahibi.

Cesur ve karar-ı zatısı (kendi kararı) ile hareket etmek kabiliyetine haizdir(sahiptir). Orduda ve memlekette deruhte (yerine getirme) edeceği vazife ve hidamatı mühimeyi vataniye (önemli vatan işlerinde) de kendinden büyük hizmetler beklenir. Mükemmel bir ahlaka ve tavrı harekâta sahip”.

¹⁵ Detayları için: *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.111*

Ordu Kumandanlığım zamanında mühim harekâtı aske-riye (önemli askeri harekât) vuku bulmamış (olmamış) ise de haiz (sahip) olduğu iktidar ve havası mümtaze, (seçilmiş, ayrılmış, seçkin, üstün) kendisinin en mühim harekât esnasında da muvaffak olacağı itikadını (inanç) bahşetmiştir.

Pek mükemmel bir ahlaka ve tavrı harekâta (harekât tavrı-na) sahip. Adabı muaşeretî (Görgülü, insanlara karşı saygılı) şayanı (layık, yaraşır) takdiredir.

Mafevk (üst, üst derece) ve madunlarının (alt, aşağı) ve muhitinin emniyet itimat ve muhabbetini haiz ve buna layık müstakim (doğru, düzgün, temiz) bir zattır.

2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal.”¹⁶

Mustafa Kemal ile Mustafa İsmet cephede sıkça ülke siyaseti konusunda karşılıklı fikir alışverişlerinde bulunurlardı.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Cihan Harbi’ne girmese ne olurdu?

Bunu İsmet Paşa anılarında şöyle anlatır:

“Bu meseleyi bir defa Mustafa Kemal’e sormuştum. Oturduk, karşılıklı konuştuk... Bana dedi ki:

İttihat ve Terakki İhtilalinin başında bulunanlar ve sonra hükümete geçenler bizim arkadaşlarımızdı. Biz ilk safhada bunlarla beraberdik. İhtilal olduktan sonra karşılıklarına çıktık, ordu bu işe karışmasın, daha doğrusu biz ordu olarak siyasete karışmayalım, dedik. Ve bu fikir etrafında kendileri ile münakaşa ettik. Anlaşamayarak ayrıldık. Siyasetten biz çekildik ve muharebelerde vazife aldık. Memleket idaresi ile doğrudan doğruya alakadar değildik. Birçok muharebelerden ve tecrübelerden geçtik. Bir kariyer yaptık ve bugünkü hale geldik. Şimdi düşünelim bir kere bizim seviyemizde olan ve bizimle birlikte ihtilali yapan arkadaşlarımız o zaman memleketin başına geçtiler. Yeni bir kariyere girdiler. Biz o günkü adamlar mıyız ki? Farklı adamlarız değil mi?

Onlar bizim gördüğümüz bu tecrübeleri geçirmeden, bizim bugünkü halimizle memleketi birinci derecede sorumlu olarak idare

¹⁶ Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi.

edip bütün tehlikelere karşı koymaya çalıştılar. Nasıl yapacaklardı. Esasında bir ölçüde, yalnız tecrübeleri değil, kabiliyetleri de yoktu. İşte onların yapacakları bu kadar olurdu.”¹⁷

İsmet Bey 1917'nin bahar aylarında 20. Kolordu'ya atandı. Ar-tık Mustafa Kemal ile ayrıldılar.

Bu esnada Suriye Cephesi büyük önem kazanmıştı. Enver'in aşırı Alman hayranlığı orduyu Alman generallere teslim etmişti. Cepheyi Alman General Von Kress Paşa komuta ediyordu.

HALEP'TE GENE BERABER

“Bir iki gün içinde yeni kolordunun başına gittim. Bir müddet sonra Mustafa Kemal'i de bu orduya kumandan tayin ettiler. Halep'te tekrar ordu ve kolordu içinde beraber bulunduk. Arabistan ordularına kumanda etmek üzere Almanya'dan General Von Falken-hayn gelmişti.”¹⁸

İsmet Bey devam ediyor:

“Ağustos ayında Mustafa Kemal Paşa hastalıkla ayrılan Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yerine 7. Ordu Kumandanlığını deruhte etmiştir (yürütmüştür). Tekrar cephede buluşmak bizim için bahtiyarlık oldu. Atatürk yakında Alman Batı Cephesinde yapmış olduğu seyahatten avdet (dönmüştü) etmişti. Cepheyi süratle teftiş ederek lüzumlu gör-düğü emirleri verdiği gibi Avrupa harpleri ve iç - dış umumi durum hakkında da bizi aydınlatmıştır. Orduların kuvvetleri, ihtiyaç ve ik-mal durumları Atatürk'ün dikkatini çekmişti. Fakat orduların ikmali ve onlara yeni bir vaziyet vermek hiçbir ordu kumandanının iktidarı dâhilinde bulunmuyordu”.¹⁹

İsmet Bey Suriye Cephesindedir. 25 Eylül 1918'de 3. Kolordu ile Şeria Nehri'nin doğusuna geçer. Şeria'yı geçtikten sonra akşam, Aclum denilen kasabaya varır. Burada Mustafa Kemal ile tekrar kar-

¹⁷ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.165*

¹⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.113-114*

¹⁹ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.129*

şlaşır. Mustafa Kemal Mustafa İsmet'i sevgi ile karşılar. Bildiği kadar Suriye'deki askeri ve siyasi durumu anlamaya çalışır.

“Şeria'yi geçtikten sonra akşam geç vakte kadar yürüyerek Ac-lum denilen kasabaya ulaştık. Burada Ordu Kumandanımızı bul-dum. Beni lütfukâr bir surette karşıladı. Bütün Suriye'deki askeri ve siyasi vaziyeti anlamaya çalıştı. Mustafa Kemal güç bir vaziyette askerimi kurtarmış olarak gelmemden dolayı aşikâr bir surette mem-nunluk ve sevinç gösterdi”²⁰

Alman Kumandanlar Ordunun başındadır. Bütün Arabistan Ordularının Kumandanı olarak Alman General Von Falkenhayn atanmıştır.

Mustafa Kemal savaşın gidişinden ve ülkenin halinden endişe-lidir. Mustafa Kemal gelecek için taşıdığı ciddi endişelerini bir rapor halinde Sadrazama bildirmeye karar verdi. İsmet Bey'den bir ön ra-por hazırlamasını istemiştir. Albay İsmet Bey kaleme aldığı müsved-deyi Mustafa Kemal'e göstermiş, Mustafa Kemal de metnin üzerin-de gerekli değişiklikleri yapmıştır. Raporun içeriği mülki idarenin bozukluğu, ordularımızın hali ve Alman kumandanların orduda hâkim duruma getirilmelerinin yaratacağı sakıncalardan oluşuyordu. Atatürk bu raporları Sadrazama, Enver Paşa'ya, Cemal Paşa'ya gön-derdi. Rapor kabul görmedi çünkü Yıldırım Orduları Grubu Ku-mandanı General Falkenhayn ile Ordu Kumandanı Mustafa Kemal arasında zaten anlaşmazlık vardı.

Başkumandanlık görüşünü değiştirmede ve Mustafa Kemal Ordu Kumandanlığından istifa ederek İstanbul'a gitti.

Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas hatıralarında “Sadrazam Talat Paşa'ya bir rapor yazılmasına karar veren Mustafa Kemal, ra-porun tanzimi vazifesini de İsmet Bey'e bırakmıştı” diye yazar.²¹

Miralay İsmet Bey de bir süre daha Arap çöllerinde savaş-maya devam ettikten sonra Halep'e döner. Mustafa İsmet Halep'e geldiğinde Yıldırım Orduları Kumandanı Liman Von Sanders Al-man üniforması üzerinde olarak Mustafa Kemal'e Yıldırım Orduları

²⁰ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.141*

²¹ *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 yıl Atatürk' ün Yaveri Cevat Abbas Güner, Derleyen: Turgut Güner, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006, s.56.*

Kumandanlığını devreder. Mustafa İsmet Halep'e geldiğinde ayakta duramayacak kadar hastadır. Amipli dizanteriye yakalanmıştı. Halep'te hastanede bir süre tedavi gördükten sonra demiryolu ile İstanbul'a gider.

İsmet Bey artık İstanbul'dadır. Evinde hasta yatağında yatmaktadır. İsmet Bey yaktan kalkacak hale gelince Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa onu Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atar. Mustafa İsmet göreve başlar başlamaz Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin mütareke (silah bırakışma) kararı almış olduğunu öğrenir.

Hükümet çeşitli, kanallardan İngilizlerle görüşme arayışı içindedir. Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) mütareke görüşmeleri ile görevlendirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idam fermanı sayılabilecek olan Mondros Mütarekesi 30 Ekimde imzalanmıştır. 31 Ekim 1918'de ilan olunmuştur. Anlaşma, kamuoyunda önceleri olumlu karşılanmış, herkeste iyimser bir hava hâkim olmuştu.

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyetin Sadrazam İzzet Paşa ile görüşmesinden çıkan Rauf (Orbay) Bey gazetecilere verdiği beyanatta şöyle diyordu:

“Yaptığımız Mütareke umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümü ile kurtarılmıştır”

(Aşağıda okuyacağınız maddeleri gördükten sonra Lozan'a, Osmanlı'nın idam fermanı olan bu anlaşma için “milletimizin onuru tümü ile kurtarılmıştır” diyen Rauf Orbay'ın gönderilmesinin ne fe-laketlere sebep olacağının yorumunu yapabilirsiniz.)

Mütareke (ateşkes) 30 Ekim 1918'de, Limni Adası'nda Mondros Limanı'nda imzalandı.

İmzacılar;

Denizcilik Bakanı Rauf Bey

Dışışleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey

İngiltere adına Amiral Caltrop

İmzalanan Ateşkes'in maddeleri şöyle idi:

- Osmanlı orduları terhis edilecek, orduya ait silah, cephane ve askerî taşıtlar İtilaf Devletlerine bırakılacaktır.
- Osmanlı'nın savaş gemileri dışındaki gemileri İtilaf Devletlerine teslim olacak.
- Telsiz, telefon, telgraf ve kabloları İtilaf Devletleri kontrol edecektir.
- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir stratejik bölgeyi işgal edebileceklerdir.

Mondros Mütarekesi

Bu anlaşmanın imzasından üç gün sonra Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın isteği üzerine giren

Enver, Cemal ve Talat üçlüsü bir Alman gemisi ile İstanbul'dan kaçtılar.

Birinci Dünya Savaşı'na girmemize neden olan olay iki Alman Gemisi Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Karadeniz'e çıkmak üzere Marmara'ya gelmesidir. Kabine bu gemilerin Karadeniz'e çıkmasına karşıdır. Harbiye Nazırı Enver ise Alman yanlısıdır, Anlaşmanın imzası taraftarıdır. Son bir toplantı Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında yapılır. Alman elçisi bir odada beklemektedir. Ka-

bine diğer bir odada toplantı halindedir ve konuyu görüşmektedir. İki oda arasında ilişkiyi Halil Paşa kurmaktadır. Halil Paşa iki oda arasında gidip gelmektedir. Son gelişinde Halil Paşa “Yahu adam (Alman Elçisi) bağırıp çağırıyor, şunu imzalayalım da bu iş bitsin” der.

Anlaşma 22 Ekim 1914’te imzalanır. Alman Amirali Souchon’un kumanda ettiği Goeben ve Breslau’ya Yavuz ve Midilli adı verilir ve 27 Ekimde Karadeniz’e geçişi sağlanır. Gemiler gider Sivastopol’u bombalar ve böylece Osmanlı İmparatorluğu da 1. Dünya Savaşı’na girmiş olur.

Mütareke sonrasında Miralay İsmet Harbiye Nazırı Müsteşarıdır. Bir gün odasına Bir Fransız yüzbaşı şapkasını çıkarmadan ve selam vermeden girer. Laubali bir şekilde odasına giren bu yüzbaşıyı İsmet Bey kovar. Bu olay üzerine Mustafa İsmet’in müsteşarlık görevine son verilir.

Yeni Hükümet, 22 Kasım 1918 tarihinde Miralay İsmet’i İstihzaratı Sulhiye (Barış Hazırlıkları) komisyonuna askeri delege olarak atar.

Mütareke sonrası ortamı biraz daha iyi anlatmak için İsmet İnönü’nün anılarından bir bölümü almak istiyorum.

“Lağvedilen (dağıtılan) orduların, kolorduların kumandanları birbiri ardına İstanbul’a gelmeye başladılar. Bu arada benim yakından temas halinde bulunduğum Kazım Karabekir Paşa da İstanbul’a gelmişti. O Kafkas Cephesinde Kolordu Kumandanı idi. Kolordusu lağvolmuş, (dağıtılmış) çağırdılar geldi. Zeyrek’te bir evi vardı. Orada otururdu. Mütarekenin bu dağınıklık ve keşmekeş içinde geçen günlerinde Kazım Paşa ile çok konuştum”²²

MUSTAFA KEMAL İSTANBUL’DA

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından ve yürürlüğe girmesinden sonra Mustafa Kemal Adana’ya gelir. Alman General Liman Von Sanders Yıldırım Orduları Kumandanlığını Mustafa Kemal Paşa’ya devreder.

²² *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.171*

Mütareke metni Adana'da Mustafa Kemal'in eline 1 Kasım 1918'de geçer. Aynı gün Osmanlı'yı 1. Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki'nin sorumluları Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa bir Alman gemisi ile yurdu terk eder.

Mustafa Kemal, Adana'dan Sadrazam İzzet Paşa'ya Mütareke hakkında bazı sorular sorar ve açıklama ister. Gelen cevaplar Mustafa Kemal'i tatmin etmez.

Cephelerde kumandanların görevi bitmiştir. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine atanır. Artık görevi olmayan bir generaldir.

Mustafa Kemal yine de boş durmaz. Sadrazam İzzet Paşa'ya şu telgrafi çeker: "Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları arasında yanlış yorum ve anlamayı ortadan kaldıracak tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır."²³

7 Kasım 1918'de, kısa bir süre önce Mustafa Kemal'e devredilen Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Karargâhı Padişah iradesi ile kaldırılır.

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1918 ve 7 Kasım 1918 arasında geçen 7 günlük süre içinde ordunun elindeki silahların Anadolu içlerine kaçırılması gizli emrini verir. O her şeye rağmen Türk'ün sesini dünyaya duyurulabileceği kanaatindedir.

Adana'da geçirdiği günler bu inancının kuvvetlendiği günlerdir. Daha sonra Adana'da bir sohbetle "Bende Milli Mücadele fikri ve İnancı Adana'da doğdu" diyecektir.

Mustafa Kemal Adana'da, bunları düşündüğü günlerde düşman donanmaları, Akdeniz'den, daha üç yıl önce Mustafa Kemal'in direnci ile geçemedikleri Çanakkale'den rahatlıkla geçerek İstanbul'a ilerlemekte idiler.

10 Kasım 1918 günü Sadrazam İzzet Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya sadarettten çekildiğini ve İstanbul'a gelmesinin iyi olacağını bildirir. Mustafa Kemal o gece Adana'dan trene biner.

²³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi*, TTK Yayınevi, Ankara 1988, s.4

Trende geçen 3 gün boyunca neler düşündüğünü bilmek için kâhin olmaya gerek yoktur. O, Osmanlı'nın artık sonunun geldiğini, yurdu işgal eden düşmanı kovup yerine, yeni modern, çağdaş bir devlet kurmanın planlarını yapmıştır. Kiminle yapacaktı? Gerçi İsmet Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi güvendiği insanlar vardı ama acaba yeterli olacak mıydı?

Bu düşüncelerle 13 Kasım 1918 günü Haydarpaşa'da trenden iner. İlk gördüğü şey, Boğaza demir atan düşman gemilerinin kor-
kunç görüntüsüdür. Karşı sahillerde işgalden memnun Rumların, Yahudilerin zafer çığlıkları yükselmektedir.

Mustafa Kemal, Boğaz'daki vaziyete bakar, bakar ve "Geldikleri gibi giderler" der.

İstanbul'un işgalinde düşman gemileri Boğazda görülmekte

Haydarpaşa'dan bir istimbot vasıtasıyla düşman gemileri arasından karşı çıkıya, Türk'ün sesini dünyaya işittirebileceği bir hedefe nasıl gidebileceğini düşünerek geçti. Akaretler'de ikamet eden ve aylardır görmediği annesine bile uğramadan doğruca Pera Palas'a yerleşti. Annesini daha sonra ziyaret edecekti. Mustafa Kemal'in geldiği günün İstanbul'unu Şevket Süreyya Aydemir şöyle anlatır:

"Hain ve kozmopolit Beyoğlu, bütün kirlerini sokaklara dökmüştü. İşhanlarından, yüksek binalardan ve şüpheli apartmanlardan sarkıtılan yabancı bayraklar, hele Yunan bayrakları yerlere kadar uzanıyordu. Rıhtımlara, yollara daha şimdiden düşman milletlerinin askerleri çıkarılmıştı. Pembe ablak yüzleri, başlarında yana eğilmiş mavi bereleri ile askerden ziyade başka türlü yaratıkları hatırlatan bahriyeli Fransız oğlanları, hem çekingen, hem küstah İngilizler,

buralara neden, nasıl ve niçin geldiklerini anlayamamış gibi görünen ürkek İtalyan askerleri, hele Yunanlılar... Onlar sanki İstanbul'u Türklerden fethediyorlardı. Sanki onlar 1453'te Türkler Bizans'ı aldığı zaman her nasılsa buradan ayrılabilen Bizans askerleri idi de şimdi geri geliyorlar gibi idi. Damlardan balkonlardan sarkıtılan Yunan bayrakları süngülerini okşuyordu. Rum kızları başlarına çiçekler serpiyorlar Ortodoks papazları üzerlerine okunmuş sular saçarak, bu sarhoş fatihleri takdis ediyorlardı. Türk İstanbul ise sessizdi"²⁴

İstanbul'un Mütarekenin ilk günlerindeki havası işte böyle idi.

Daha sonraları durum daha da kötüleşecek, İngilizler, Mebusan Meclisini dağıtacak, uykularında karakoldaki erlerimizi öldürecek, kadınlara kızlara tecavüz edecek, Beyoğlu'nda Türkçe konuşma yasaklanacak. Galata Kulesi'nde İngiliz bayrağı dalgalanacaktı. Padişah da bu İstanbul'u seyredecekti.

Düşman askerleri Pera'da (Beyoğlu) şimdiki adıyla İstiklal Caddesi'nde gövde gösterisi yapıyor

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldikten sonra İsmet Bey ile ilk temasında ona huduttaki hadiselerden ve müttefiklerin tutumlarından etraflıca bahseder. Müttefiklerin mütareke yapıldığı andaki sıvrılarında durmadıklarından, maddelere uymadıklarından ve hiçbir itirazı dinlemediklerinden şikâyet eder.

²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Remzi Yayınları, İstanbul 1966, c. 1, s. 310*

Cephelerden İstanbul'a gelen Mustafa Kemal'i İsmet Bey şöyle anlatır:

“Mütarekeden sonra İstanbul'a döndü. Esasen Mütarekeyi yapan hükümetten Mustafa Kemal bir vazife bekliyordu. Mustafa Kemal muhtelif cephelerde muharebe etmiş, kendine, nefesine itimadı son derece kuvvetli. Muharebe kendisine kesin bir itimadı nefis vermiş. Esasen yaradılıştan kendine itimadı var. Hangi milletten hangi politikacı ile konuşmuş olsa müsavi (eşit) otorite ile güvenle konuşur hale gelmişti”.²⁵

Mustafa Kemal, Pera Palas'tan sonra Şişli'deki evine geçer. İsmet İnönü zaten İstanbul'dadır ve Genelkurmayda görevlidir. Cepheye çok yakından tanıdığı Albay İsmet Bey ile hemen her hafta buluşur. Bu buluşmaların çoğu gizli cereyan eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke'de altı ay boyunca yaşadığı Şişli'deki evi

²⁵ “İsmet İnönü Torununa 19 Mayıs'ı Anlatıyor” (1972) TRT Arşivi.; Nazmi Kal, İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993.

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiği zaman Sadrazam Ahmet İzzet Paşa istifa etmişti. Fakat yeni hükümet henüz kurulmamıştı. Mustafa Kemal bunun üzerine büyük bir siyasi faaliyete girişir. Önce Ahmet İzzet Paşa'nın istifasını durdurmak, sonra Tevfik Paşa hükümetinin Mebusan Meclisinde itimat oyu almasına mani olmak ve tekrar Ahmet İzzet Paşa riyasetinde bir kabine kurdurmak gibi teşebbüslere geçer.

Mustafa Kemal, cephede iken harbiye nazırı olmayı düşünmüş ve bunu telgrafla Ahmet İzzet Paşa'dan istemiş, ayrıca Padişah Vahdettin'e de yazmıştı. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'i oyalamış ve kabineye almamıştı.

Mustafa Kemal'e hâkim olan fikre göre, hedefini, durumunu iyi bilen bir hükümet, memleketin kuvvetini uygun koşullarda değerlendirerek çok ciddi işler yapabiliirdi. İstanbul'a geldiği günden itibaren bunu sağlamaya çalışıyordu.

Mustafa Kemal'in temel düşüncesine göre istediği gibi bir hükümet kurulu, kendisi de harbiye nazırı olursa galip devletlere karşı yeni bir politika izlenebilirdi. Politikanın özü Türk olmayan yerleri bırakarak yeni bir coğrafyada, yeni bir ülke kurmaktır. Başkenti de Eskişehir'e taşıyacaktı. Kurulacak onurlu bir hükümet buna göre bir dış politika izleyerek büyük devletleri yeni bir yöne çevirebilirdi.

Bu imkânlar araştırılırken bir taraftan da görüşmelerin bir çatışmaya, bir harbe ihtiyaç göstermesi ihtimaline karşı ordu hazırlanacaktı. Başlangıçta Mustafa Kemal'in görüşü işte buydu.

Mustafa Kemal bu şartları hazırlayabilmek için herkesle temas ediyordu.

Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği Kasım ayından Samsun'a hareket ettiği 19 Mayıs'a kadar neler yaptığını İsmet İnönü 1972 yılında "İnönü Torununa 19 Mayıs Anlatıyor" adlı televizyon programında torunu Gülsün Bilgehan'a şöyle anlattı:

İsmet inönü Torunu Gülsün Toket Bilgehan'a 19 Mayıs'ı anlatıyor.1972

“İlk hali ile Mondros Mütarekesi’ni bir sürgün başlangıcı zannediyorduk. Memlekete bu hava dağıldı. Bu uykudan en çabuk uyanan Mustafa Kemal oldu. Bir defa esaslı farkı buradadır. Geldi, bir vazifesi yoktu. İstanbul’da serbest bir eski kumandan olarak vazife yapıyordu. Mustafa Kemal, Ekimden (1918) Mayıs’a (1919) kadar olan zaman zarfında İstanbul’da eski ve yeni devlet politikasında bulunmuş olan insanların hepsi ile hemen hepsi ile temas etmiştir. Bundan başka, yabancılardan mümkün olursa resmi insanlar, komiserler, memurlar, gazeteciler ve sair telkincilerle fırsat buldukça bunların hepsi ile temas ediyordu. Türkiye hakkında hazırlanmış projelerin iç yüzüne kesin bir teşhis koymaya çalışıyordu. Mayıs’a kadar olan müddet İstanbul’da kesif (yoğun) bir çalışma ve araştırma zamanı olmuştur Atatürk için.

İstanbul Hükümetine, eskisine ve yenisine hâkim olan ilk fikir şuydu: “Türkiye’de bir karışıklık ve anarşi çıkmasın, Türkiye bir bütün halinde İstanbul’dan idare olunur bir devlet olarak düşman karşısında bulunsun”

Memleket tahmin olunamayacak kadar karışıklık ve ilgisizlik içinde idi. Bununla beraber herkes diplomat ve herkes çare bulur bir ukala halinde idi. Düşmandan kurtuluşun bir muharebe ile mümkün olabileceği ihtimali hiç kimsenin zihninde yoktu. Bu bir politika meselesi olmuştü ve herkes politikada marifetini gösterecekti. Atatürk,

İstanbul'dan ayrılırken bütün bu temaslarının sonunda İstanbul'da bıraktığı eski ve yeni devlet adamlarının hiç birisinde meseleyi bütün vahameti ile sonuna kadar görebilmiş, ihata etmiş (kavramış) bir insan bulamayarak hareket etmiştir. Bundan dolayı hakikaten müteessir ve meysus (üzgün) halde idi. İstanbul Hükümetine, eskisine ve yenisine hâkim olan fikir şuydu: Türkiye'de bir karışıklık ve anarşi çıkmasın, Türkiye bir bütün halinde İstanbul tarafından idare olunur bir devlet olarak düşman karşısında bulunsun. En akıllısında arzu edilen devlet şekli buydu.²⁶

Atatürk de bu konuda şöyle diyor:

“Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanseverlik hissinin coşkuluğundan ne fikir ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatlerinden başka düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim. Uygun bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak. Basit bir tertiple Anadolu içlerine girmek. Bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra bütün Türk milletine felaketi haber vermek. İçimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakti gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemişim gibi temaslara devam ettim. Sırdaşlarımdan birini size haber vereyim. İsmet Bey'dir.²⁷

Mustafa Kemal ile o günün siyaset adamları, gazetecileri, düşünürleri hatta iyi niyetli siyaset adamları arasındaki fark şuydu; onlar “ülkeyi bu ortamdan kurtarmanın çaresi uslu uslu oturmaktır. İngilizler ne derlerse ona razı olmaktır. Vaziyeti daha da ağırlaştırmayalım” derken Mustafa Kemal direnmenin, düşmanı kovmanın çarelerini arıyordu.

Padişah ise siyasi cereyanlara taraf olmadan uysal davranmak, kendimizi beğendirmek sureti ile bir şey koparabileceğimizi düşünüyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul'da herkesi uyarıp, memleketin kurtuluşu için bütün tecrübeleri denedi. Memleket evlatlarının, ülkesini sevenlerin hükümetin ve Padişahın kararı ile kurtuluş çabasına girmelerini sağlamak istedi. Bunun için bütün imkânları araştırdıktan sonra hiçbir ümit ışığı görmeyince son kararını verdi. Bunu da İsmet Bey'le paylaştı. O günleri İsmet Paşa şöyle anlatır:

²⁶ “İsmet İnönü Torununa 19 Mayıs'ı Anlatıyor” programı, (1972) TRT Arşivi.

²⁷ Dr. İsmet Gökçü, *Atatürk'ün Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.182

“Bir an evvel vazife alarak Anadolu’ya gitmek! Artık bundan sonra Anadolu’ya gitmenin çarelerini aramaya başlamıştı. İyice hatırlarım bir gün ‘Anadolu’ya nasıl çıkabiliriz, nereden çıkabiliriz, yol nedir?’ Bir gün bunları konuşuyorduk. Bir harita başında konuşuyorduk. Bana soruyordu ‘nasıl gideriz?’ diye. Ben kendisine şu cevabı verdim. ‘Canım her taraftan gideriz yol çoktur, tedbir de çoktur. Esas olan çalışmak için istikamet tayin etmektir.’ Artık bundan sonra Anadolu’ya gitmenin imkân ve çarelerin araştırmaya başlamıştı.”²⁸

Mustafa Kemal aynı görüşmeyi şöyle anlatıyor:

“Bir gün İsmet Bey’i davet ettim Şişli’deki evimde beni yalnız bulan İsmet Bey “Gene ne var?” dedi.

Sual sorarken gözlerinin içi yüksek zekâsı ve itimat vadeden neşesi ile gülüyordu. Hatırladığıma göre o zaman İsmet Bey barış esaslarını hazırlama komisyonunda askeri uzman olarak bulunmakta idi.

“Şuradan bir Türkiye haritası bulup masaya açar mısın? Üzerinde konuşacağım” dedim.

İsmet Bey haritayı bulup açtı. Fazla olarak daima cebinde taşıdığı pergeli de çıkardı. Latife ettim.

“Henüz pergellik bir şey yok, biraz pergelsiz görüşelim”

“Ne yapacaksın?” diye sordu.

Bu münasebetle söylemeliyim ki benim en iyi anlaştığım dostlarımdan biri İsmet olmuştur. Onun için bu görüşmenin boşuna olmadığını anlamıştı.

“Mesela, dedim hiç bir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu’ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en müsait mıntika ve beni o mıntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?”

Yüzüme baktı, tekrar neşeli ve ümitli güldü.

“Karar verdin mi?” dedi.

“Şimdilik bundan bahsetmeyelim, bana memleketi, milleti ve

²⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.174*

orduyu anlayıp bilen, vaziyeti yakından gören, tehlikeden şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap ver!”

İsmet Bey masanın kenarındaki sandalyeye ilişti ve derin derin düşünmeye başladı. O sıralarda ben salonun içinde dolaşıyordum. Bana sesleninceye kadar gezindim. Birden bire ayağa kalktı, gülererek:

“Yollar çok mıntıkalar çok!” dedi.

Bazı ziyaretçilerin geldiğini haber verdiler. Haritayı kapamaya vakit kalmadan içeri giren bu tanıdıklarla başka bahislere daldık. Bir müddet sonra İsmet Bey’le yalnız kaldık:

“Ne yapacağını bana ne vakit söyleyeceksin?”

“Zamanında”²⁹

Aynı anıların bir başka sayfasında. Mustafa Kemal “Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum. Bunlar dışında pek samimi ve mahrem bir temasım da İsmet Bey ile olmuştur”³⁰ diye anlatır.

Birebir Atatürk’ün anlatımı ile yazılan bu satırlar İsmet Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki sırdaşlığa varan beraberlikleri net bir şekilde anlatmaktadır.

Mustafa Kemal için İsmet Bey herkesten farklıdır.

Mustafa Kemal kendini Anadolu’ya nasıl tayin ettirdi? İsmet Bey’den dinleyelim;

“Atatürk’ün Anadolu’ya gönderilmesi kararı Karadeniz’de baş gösteren umumi siyasi tehlikeler yüzündendi. Karadeniz sahillerinde Pontus hayali ile birtakım unsurlar faaliyete başlamışlardı. Atatürk’ü bu göreve göndermek isteyenler hükümeti böyle bir tehlikeyle tehdit etmişlerdir. Atatürk’ü bu vazifeye Ali Fuat Paşa’nın (Cebesoy) akra-bası olan Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey teklif etmiştir. Atatürk, Ali Fuat Paşa vasıtası ile Mehmet Ali Bey ile de görüşürdü. Bana görüşüğünü söyledi.

²⁹ Dr. İsmet Görgülü, *Atatürk’ün Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, s.182-183. Mustafa Kemal Paşa bu hatırayı *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*’ne 1926 tarihindeki mülakatta anlatmıştır.

³⁰ Dr. İsmet Görgülü, *Atatürk’ün Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, s.180

Böyle mühim bir vazife ile Anadolu'ya göndermek için Atatürk'e nasıl güvündiler? Hükümet, Damat Ferit Paşa hükümeti, Mehmet Ali Bey de Damat Ferit gibi intikamcı ve İngilizci politika adamıydı. Ali Fuat Paşa ailesi (Ali Fuat Cebesoy Atatürk'ün Harbiye yıllarında sınıf arkadaşıdır ve sık sık Atatürk'ü Ali Fuat Bey evine davet etmektedir) Atatürk'ü iyi bir insan, sabit fikri olmayan, kimseye fenalık etmemiş bütün vasıfları daima iyi olan bir insan olarak tanıtmışlardır. Bir ordu kumandanı olarak Mehmet Ali Bey'e takdim edilen Atatürk bunu büyük bir nimet, büyük bir fırsat addetti ve bundan behemehâl (kesin bir şekilde) faydalanmak istedi. Kendisine teklif yapıldığı andan itibaren gidinceye kadar, Erkan-ı Harbiye'de büyük ölçüde uğraşarak salâhiyetlerini (yetkilerini) genişletmeye, yapabildiği yerde açık olarak, yapılamadığı yerde dolayısı ile mana çıkarılarak genişletmeye çalıştı. Erkan-ı Harbiye'de Cevat Paşa'nın, sonra ikinci reis Kazım Paşa'nın vasıtası ile yazılan talimatın ifadelelerini maksadına uygun şekilde nasıl düzelttirmeye çalıştığını, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın talimatı nasıl istemeyerek imza ettiğini veya mühür bastığını bana anlatırdı".³¹

Mustafa Kemal yolunu bulmuştur. Anadolu'ya kendini ordu müfettişi olarak tayin ettirir. Emir 30 Nisan 1919'da Padişah tarafından imzalanır. 2 Mayıs 1919'da da Mustafa Kemal'e bildirilir.

O günlerde Mustafa İsmet'in ordu ile resmi ilişkileri devam ediyordu ama genelde bir görev verilmiyordu. İstihzaratı Sulhiye (barış hazırlıkları) komisyonundaki vazifesine son verilmiş, yeni bir görev de verilmemişti. Mustafa İsmet'e nihayet 4 Ağustos'ta kolordu kumandanı salâhiyet (yetki) ve tahsisatı ile Askeri Şura Muamelatı Umumiye Müdürlüğü'ne tayin edildiği bildirildi. Ama bu görevi de uzun sürmedi. Mustafa Kemal ile bu kadar içli dışlı bir subayın İstanbul Hükümeti ve Padişah tarafından hoş görülmemesi de normaldi.

İSMET İNÖNÜ NEDEN İSTANBUL'DA KALDI?

Bazı yazarlar ve objektif diyemeyeceğim tarihçiler İsmet Bey'in Atatürk ile gitmek istemediğini yazmaktadırlar.

Bu görüş doğru mu? Araştıralım.

³¹ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.174*

İsmet İnönü'nün "Defterler" adı ile Yapı Kredi Yayınları'ndan yayımlanan ve 1919'dan başlayarak kısa kısa notlarının yer aldığı anılarında Mustafa Kemal'in Samsun'a hareketinden önce buluşmaları konusunda şunları not etmiş:

"5 Ocak Pazar (1919)

Seyfi Bey, Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Bey, bizim eski yaver Necmettin Bey geldiler. İyiyim, fakat çıkmadım.

Saffet Bey de geldi.

Mustafa Kemal Paşa'ya 'İstanbul muhafızı zabitan arasında siyasi cereyanlar var' demiş. Mustafa Kemal Paşa da Nagehan³² Cemiyetini takip etmek lazım" demiş.

Pahalılık ve açlık çok fena halde.

28 Nisan 1919 Pazartesi.

Gece Fuat Beylere, Cevat Bey çağırdı.

Mustafa Kemal'e yeni teklif edilen müfettiş memuriyetini görüştük. Beraber gitmeyi kabul etmem. Ne diye. Mütemayıl (gönüllü) olsam Erkan-ı Harbiye Riyasetini teklif edecek. (İsmet Bey Ankara'ya gider gitmez Erkan-ı Harbiye Riyasetine, yani Genel Kurmay Başkanlığına atamasını Mustafa Kemal o zaman düşünmüş)"

28 Nisan'da İsmet Bey'in defterlerine yazdığı bu satırlar düşündürücüdür. Atatürk ile hemfikir olmadığı, Anadolu'ya gitmek istemediği anlamı çıkarılabilir. Ancak şu da bir gerçektir ki İsmet İnönü gibi her konuyu enine boyuna, derinliğine düşünen, ince ele-yip sık dokuyan bir kişilik için şaşırtıcıdır. Ben şahsen bu sözlere bir anlam veremedim. Çünkü böyle kişilikteki bir insanın 5 gün sonra karar değiştirmesi düşünülemez. Bakın 5 gün sonra ne yazıyor.

"3 Mayıs Pazartesi.

Bugün dairede Mustafa Kemal Paşa ile görüştük. Müfettişliği takarrür (gerçekleşmiş) etmiş. Bir talimat yazıldı. Tekrar yazıldı. Fahrettin Bey tebdili hava istiyormuş. Beni Üçüncü Kolorduda istiyor. Muvafık bulundum.

³² Nagehan Cemiyeti: Kendilerine vatan ve millet bekçisi süsü veren, ordudan atılan veya emekli edilen subayların kurduğu bir cemiyet

Akşam babamla görüştüm. Muvafakat fikrindeyiz. İbrahim Tali Bey (Öngören) de gidiyor.”³³

İZMİR İŞGAL EDİLDİ

Bu arada İzmir işgal edilmiştir. İzmir’in işgali İstanbul’da büyük bir şaşkınlık yarattı. Tam o gün Mustafa Kemal İsmet Bey’in Süleymaniye’deki evine gider.

“Şimdi size gizli bir buluşmadan söz edeyim. Süleymaniye sokaklarından birinde hoş bir ev. Buraya vakitsiz ve teklifsiz gitmiştim. Kim olduğumuzu bilmeksizin bizi evin içinde gören hizmetçi kız.

‘Ne istiyorsunuz? Beyefendi hazır değil’ diyordu.

Kızcağıza ‘Hele bizi misafir odasına al bir taraftan beyefendi de hazır olur’ dedim.

Odaya girdik hizmetçi kıza fazla bir şey söylemeye lüzum kalmadan ev sahibi beyefendi güler yüzü ile içeri girdi.

‘Ne haber? Bu ne baskın?’ dedi.

‘Vaktim dar’ dedim kısaca her şeyi anlattım.

‘Ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin... İstanbul’da kaldığım sürece benimle mümkün olduğu kadar az ilgili görünmesini de rica ettim.’³⁴

1972 yılında İnönü bu olayı televizyona şöyle anlatacaktır:

“Hareket etmeden evvel vazife almış olarak bana geldi. Anadolu’ya ordu müfettişi olarak gidecekti. Bir an evvel gitmek istiyordu. Hareketinden bir gün evvel idi. Bu hesaba göre bize gelişi İzmir’in işgal edildiği güne rastlıyor. Oturduk, konuştuk, fakat henüz İzmir’in işgal edildiğini ne o biliyor ne ben biliyorum. Atatürk bana veda için uğramış, ‘Ben yarın gidiyorum, zamanı gelince sana haber vereceğim, seni çağıracağım, sen de gelirsın’ dedi.

Bana gelmesi, ben (İstanbul’da) kalacağım için benim yapabileceğim işler hakkında benimle konuşmak içindi. Kendisine

³³ İsmet İnönü, *Defterler*(1973-1919), YKY, 1. Baskı İstanbul 2016

³⁴ *Dr. İsmet Görgülü, Atatürk’ün Anıları, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.210-211*

mümkün olduğu kadar yardım etmek fikrim vardı. O hareket ettiği zaman ben Genelkurmayda İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu (barış görüşmeleri) Reisi sıfatı ile bazı vazifeler almıştım. Az çok Harbiye Nezaretinde dolaşır bilgisi ve görgüsü olan insan görünümünde idim. Veda ettim, hareket etti.

Şimdi yeni bir safha başlamıştı. Atatürk ile İstanbul'da son görüşmemiz böyle oldu. Ve o ertesi gün geniş bir karargâhla ve büyük yetkilerle Samsun'a hareket etti.”³⁵

Atatürk de aynı buluşmayı şöyle anlatıyor:

“Atatürk şimdi size gizli bir buluşmadan söz edeyim diye başlar ve Süleymaniye'de gizlice bir eve gittiğini anlattıktan sonra “Vaktim dar dedim, kısaca her şeyi anlattım. Ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin” dedim ve İstanbul'da kaldığın sürece benimle mümkün olduğu kadar az ilgili görünmesini de rica ettim.”

Mustafa Kemal'in bu sözleri İsmet Bey'in Samsun'a Atatürk ile gidip gitmeme konusundaki kararsızlığının bir kamuflaj olduğu izlenimi vermiyor mu?

Çünkü İsmet Bey henüz Padişah'ın emrinde onun bir memuru olarak görev başındadır, niyetini açıkça belli etmemesi zorunlu bir durum olamaz mı?

Nitekim Atatürk de “İstanbul'da kaldığın sürece benimle mümkün olduğu kadar az ilgilen” diyerek yorumumu doğrulamıyor mu?

İsmet İnönü'nün Kurtuluş Savaşı'na karşı olduğunu söyleyenler İsmet İnönü'nün Kazım Karabekir'e yazdığı mektuptaki “Sivas'ta bir çiftlik alalım, çiftlikte yaşayalım” önerisini kaynak almaktadırlar. Bu mektup Mustafa Kemal Samsun'a gitmeye karar vermeden çok önce 1918'de yazılmıştır.

Gerçek şudur ki İnönü İstanbul'da birtakım gizli görevler için Mustafa Kemal'in de görüşü doğrultusunda İstanbul'da kalmıştır.

Mustafa Kemal ile Mustafa İsmet'in Mustafa Kemal Samsun'a hareket etmeden son görüşmesini bir de İsmet İnönü'nün torunu Gülsün Bilgehan'ın “Mevhibe” adlı kitabından okuyalım:

³⁵ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.176*

“Mustafa Kemal bir gün ansızın Süleymaniye’ye geldi. İki arkadaş o gün henüz İzmir’in işgal edildiğini duymamışlardı. Mustafa Kemal, İsmet Bey’e veda için uğramıştı. Ertesi gün ordu müfettişi görevi ile Samsun’a hareket edecekti. Selamlıktaki misafir odasında baş başa görüştüler. Kemal Paşa ‘Ben yarın gidiyorum. Zamanı gelince sana haber vereceğim, sen de gelirsin’ dedi. Arkadaşını uğurladıktan sonra yatak odasına geçen İsmet Bey çok düşünceli idi. Karısına bir şey söylemek istiyor nasıl başlayacağını bilemiyordu. Mevhibe’nin yanına oturdu.

‘Hanımcığım, çok çetin günler bizi bekliyor. Seni gene yalnız bırakmam gerekecek. Ama sakın ol bütün bunların sonu hayırla bitecek. Fakat senin çok metin olman gerekiyor. Gözüm arkada gide-mem’ dedi.

Genç kadın yattığı yerden doğrulup endişeyle kocasının elleri-ne sarıldı. ‘Ne diyorsunuz efendim, yoksa gidiyor musunuz?’

‘Yok, yok hanımcığım. Daha bir yere gitmiyorum. telaş etmeyin’ dedi ve ekledi ‘Hamile iken ben sizi hiç bırakır mıyım? Şimdi arkadaşım Anadolu’ya geçiyor. Bana vedaya gelmiş. Konuştuk, kararlaştırdık. Ben onlara daha sonra katılacağım. Benim şimdilik İstanbul’da görevde kalmamı uygun buldular. Sen kendini sakın üzme. Misafirimden de kimseye söz etme e mi?’ dedi.”³⁶

İsmet Bey, Mustafa Kemal Samsun’a çıktıktan sonra o görev-den de ayrılır. Artık boşta-dır. İngilizce öğrenmeye başlar, hoca tutar. Çeşitli ortamlarda arkadaşları ile ülke sorunlarını konuşur. Anadolu’dan Mustafa Kemal’den haber almaya çalışırlar. O sırada Erzurum, Sivas Kongreleri yapılmıştır. İnönü’nün zihninde Anadolu’ya gitmek vardır. Mustafa Kemal Paşa’nın ne şartlar içinde çalıştığı onun için de merak konusudur. Mustafa Kemal 27 Aralık 1919’da Ankara’ya gelmiştir. İsmet Bey’in aklı Ankara’da Mustafa Kemal’de-dir. İsmet Bey, Atatürk ile buluşmak için 8 Ocak 1920’de Ankara’ya hareket eder.

Mustafa Kemal’in İstanbul’da bıraktığı siyasi havanın durumunu anlatmış-tık.

³⁶ Gülsün Bilgehan, Mevhibe, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2019, s.54-53

İsmet Bey, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasının 12. günü, yani 1 Haziran 1919'da arkadaşı Kazım Karabekir'e İstanbul'daki durumu özetleyen bir mektup yazar.

“Sevgili kardeşim Kazım'cığım,

Bugün ramazanın ikisi.

Sen seferilikten (İslam dinine göre bir kişi 40 km'lik uzaklığa giderse oruç tutmayabilir) kurtulamadığın iddiasında bulunabileceğin için, bu sene de ramazanı tecrübe edebildiğin şüphelidir. Fakat ben işte iki gündür tecrübe ediyorum. Fakat dün akşam başım ağrıyordu. Şimdi ne olacağı da şüphelidir.

Ne karanlık günlerdeyiz Kazım, İzmir gitti. Teferruatı da hâlâ gidiyor. Daha ne kadar yerler işgal olunacak, bunu bilen, tebliğ eden de yok.

Zamanın yaldızlı hapı haline gelen ‘manda’ kelimesi var ya? İstanbul'da bir müddetten beri ‘Hangi mandayı arzu etmeliyiz?’ diye cereyanlar var.

Ekseriyetle diğer ifade edilebilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerikan mandasını parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzer (üstlenmek) tercih ediyorlar. Fakat ötede bu işlere karar verenler, ne bize soruyorlar, ne bize danışıyorlar.

İntizar ediyoruz (bekliyoruz) Ankara, Kastamonu, Bursa ve Sivas'ın bir kısmından ibaret bir Türkiye projesi ne şekil alacak.

Mustafa Kemal Paşa ile daha görüşmediniz. Fakat bir muhitte ve vazifeden temastasınız.

Bu sıkıntılı günlerimizde İngilizce hocasına yol verdim. Kimseyle temasım yok. Kendi halimde münzeviyane (köşeye çekilmiş bir halde) akıbeti intizar ediyorum. (sonucu bekliyorum).

İtiyat mı (alışkanlık mı) diyelim yoksa hastalık mı, zaaf mı, içimde gene de ümitli bir şey var. Bu hadiseyi pek güç, fakat yine de atlatacağız gibime geliyor.

Gözlerinden operim sevgili kardeşim. Sıhhatim iyidir.

Mustafa İsmet.”³⁷

³⁷ Alev Coşkun, *Asker İnönü, Kırmızı Kedi Yayınları, 4. Baskı 2019, s.245*

İSMET İNÖNÜ'NÜN ANKARAYA İLK GİDİŞİ

Yunanlılar İzmir'e çıktuktan sonra Anadolu içlerine doğru ilerlemeye devam ediyorlardı.

İsmet Bey'in ordu ile ilişkisi kesilmemişti ama resmi bir görevi de yoktu. İstihzaratı Sulhiye (Barış görüşmeleri) komisyonundaki görevini de sonlandırmışlardı. Onu Askeri Şura Muamelatı Umumiye Müdürlüğü'ne tayin ettilerse de bir süre sonra orada da görevine son verdiler. İsmet Bey boştaydı. Kitap okumak ve İngilizce öğrenmekle vaktini geçirmekteydi. Cenyo Birahanesi'nde arkadaşlarıyla buluşur, birkaç kadeh içtikten sonra ülke sorunlarını konuşurlardı.

Bu arada Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmıştı. Bir süre Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti'nin ilişkisi kesilmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları önce İstanbul'a geri çağırılmış, kabul etmeyince Padişah fermanı ile idamları istenir olmuştu. Mustafa Kemal ve arkadaşları artık bir idam mahkûmu olarak dolaşıyorlardı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal de askerlikten istifa etmiş, sivil olarak göreve devam ediyordu.

Mustafa Kemal, Samsun'a gidince İsmet Bey için artık tek merak konusu Mustafa Kemal'in Anadolu'daki durumuydu. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ile 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişti. Mustafa İsmet, arkadaşının hangi şartlar içinde çalıştığını merak ediyor, Ankara'ya gidip Mustafa Kemal ile bir an önce buluşmak istiyordu.

Nihayet Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinden 12 gün sonra, 8 Ocak 1920'de İsmet Bey hiçbir resmi girişimde bulunmadan, kimseye haber vermeden bir yolcu gibi trene bindi ve Ankara'ya ansızın gitti.

Mustafa Kemal, arkadaşının geleceğinden haberi yoktu. Heyet-i Temsiliye, eski Ziraat Mektebi'nin bulunduğu binada idi.

Mustafa Kemal, Miralay İsmet'i sevinçle karşıladı. Hemen ertesi günden itibaren Heyet-i Temsiliye Erkan-ı Harbiye'sinde çalışmasını istedi. Artık karargâhın bir üyesi sıfatı ile Kumandan Mustafa Kemal'den talimat alarak görev yapıyordu. Bütün zamanı karargâh binasında geçti. Gündüz olduğu gibi gece de Mustafa Kemal ile

beraberdi. Akşam yemeklerini tabldotta yerlerdi. Yemek ücretini hep ceplerinden ödüyorlardı.

İsmet Paşa anılarında o günleri şöyle anlatıyor:

“Gündüz olduğu gibi geceleri de Atatürk ile beraberdik. Akşamları umumiyetle aşağıda tabldotta yemek yerdik. Bazen yemeğe yukarıda başlar sonra tabldota inip tamamlardık. Çok az olan boş zamanlarımızda ve yemeklerde Atatürk ile türlü hikâyeleri birbirimize anlatırdık. Atatürk bana Erzurum Kongresi’ni, Sivas Kongresi’ni ve arkadaşlarından gördüğü muameleleri, tafsilatı ile anlatmıştır. Samsun’dan hareketlerinden itibaren, Sivas’a gelmesi takriben haziran sonunu bulmuştur ve oradan Erzurum’a varması çok heyecan verici hadiselerle doludur. Mesele Sivas’ta Mustafa Kemal’i tevkif etmek için hazırlanan tertipler, Sivas Valisi Reşit Paşa’nın tereddütleri, Elâzığ Valiliği’ne tayin edilen Ali Galip’in hıyanet hazırlıkları, Samsun’dan başlayan yolculuğun ilk tehlikeli safhasıdır. Sivas’taki tertipleri cüretkâr bir teşebbüsle ve tertipçileri şaşırtan bir baskınla nasıl bertaraf ettiğini Atatürk’ten uzun uzadıya dinledim.”³⁸

İstanbul hükümeti bu sırada Mustafa Kemal Paşa’yı yakından takip etmekte, artık resmi bir vazifesinin kalmadığını tamim ve tebliğ ederek ona yardım edilmemesini, uzaklaştırılmasını ve tevkif edilmesini istemektedir.

Mustafa İsmet, Ankara’da Anadolu’nun batısında ve güneyinde Kuvayı Milliye’nin hemen her cephede oluştuğunu gördü. Kuvayı Milliye genel olarak yerel yönetimlerle idare ediliyordu. Aralarında askerler, istifa etmiş subaylar, kendilerine izin verilmiş muvazzaflar vardı. Fakat düzenli bir ordu yoktu. İki arkadaş düşmana karşı girebilecek bir savaşta, her şeyden önce başarılı olabilmek için ciddi bir ordu kurmanın gerekli olduğuna karar verdiler.

“Ankara’daki bulunduğum süre içinde Mustafa Kemal Paşa ile geleceğin ne olacağını ciddi olarak birçok defa mütalaa ettik. İşgal var, Kuvayı Milliye cepheleri teşekkül etmiş. Biz buradan Milli Mücadeleyi idare ediyoruz. Mitingler yapılıyor, isyanlar bastırılıyor. Çeşitli vasıtalarla sesimizi duyurmaya çalışıyoruz, bağırıyoruz, çağırıyoruz. Telgraflarla Padişaha, İstanbul Hükümetine karşı mücadele

³⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.178*

ediyoruz. (*Bu arada Yunanlılar Anadolu içlerine ilerlemeye devam ediyorlar. Nazmi Kal*) Böyle gösterişlerle, nümayişlerle, nihayet gerilla ile bir netice alabilir miydik? Mustafa Kemal'le hep bunları konuştuk, halletmeye çalıştık.

İçinde bulunduğumuz şartlar nihayet bir harbe varacaktır. Karşımızdaki Yunan ordusunu yenmemiz lazım. Benim hesabıma ve kanaatime göre Türkiye bugünkü hali ile Yunan ordusunu yenebilir. Ama ordumuz yok, bu kadro ile bu güçle bir şey yapamayız. Yunan ordusunu milis kuvvetleri ile de yenemeyiz. Çıkar yol orduyu kurmak ve büyük silahlı çatışmaya hazırlanmaktır.

Bu ne zaman olacak ve Yunan taarruzlarını ileride nasıl karşılayacağız? Biz Atatürk ile bütün bunları devamlı olarak tartışmış ve günlerce türlü tertipler düşünmüşüzdür. Her konuda Atatürk ile mutabıktık. İstanbul'da bulunduğu 6 aylık zaman içinde gelecek için hazırlık olmak üzere iyi bir hükümet kurma hususunda (*Mustafa Kemal Mütareke döneminde öncelikle hükümete girmek istiyordu. Ama bu gerçekleşmemişti. Daha sonraları 'Hükümete girseydin ne yapacaktın?' diye soranlara, 'Başkenti Eskişehir'e taşıyacaktım' cevabını vermiştir. Nazmi Kal*) nasıl çırpınmışsa şimdi de Yunanlılarla bir harp ihtimalini kabul ederek müsait şartlarla muharebeye girebilmek için hazırlıklar yapılması lüzumuna inanıyor ve bunun için çırpınıyordu.

Hülasa, (özetle) Atatürk ile mutabık olduğumuz nokta, bütün bu mücadele nihayet silahlı bir çatışmaya varacaktı. Bu gerçeği bütün idare edenler bilmelidirler. Ve mücadele, bu gerçek bilinerek idare edilmelidir. Beklenen çatışma geldiği zaman buna hazır bulunmak lazımdır. Bu fikirleri şimdiden millete söylemeye ve mesela bir seferberlik ilanına şimdiden girişmeye imkân yoktur.”³⁹

İsmet İnönü anılarında Ankara'daki günlerde en çok dikkatini çeken olayı da şöyle anlatıyor:

“Ankara'da bulunduğum günlerin bende hatıra olarak kalan mühim bir hadisesi Osmanlı Mebusan Meclisine seçilmiş olan yeni mebusların İstanbul'a giderken Ankara'ya uğramaları ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile yaptığı konuşmalardır. Atatürk Ankara'ya gelen mebusları toplar ve onlara sabırla birtakım telkinler (aşı-

³⁹ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.182*

lama) yapardı. Ben bu konuşmalarda daima Atatürk'ün yanında bulunurdum. Ankara'ya uğrayan her mebusa veya her mebus kafilesine Atatürk aynı şeyleri bıkmadan tekrar ederdi. Hatırimda kaldığına göre Atatürk'ün mebuslara telkin etmek istediği ilk fikir, içinde bulunduğumuz şartlar zannedildiği kadar ümitsiz ve korkunç olmadığı fikridir. Onlara içerideki vaziyetimizi, bize karşı husumet ilan etmiş düşman kuvvetlerinin vaziyetini, muhtemel inkişaf (gelişme) istikametlerini uzun uzun anlatarak maneviyatlarını kuvvetlendirir, ümit verici, ferahlatıcı tablolar çizerdi".⁴⁰

Mustafa Kemal yeni seçilen mebuslarla görüşmesini Nutuk'ta da anlatır:

"Efendiler, Ankara'ya gelen mebus efendilerle temas ve görüşmelere geelim. Mebuslar aynı günde veya günlerde toplu olarak bulunmadılar. Tek tek veya gruplar halinde gelip gittiler. Bu zatların veya heyetlerin hepsine ayrı ayrı hemen aynı temel noktaları günlerce tekrar ve yine tekrar etmek zorunda kaldık"⁴¹

Miralay İsmet Bey'in Ankara'daki bu çalışmalarının ve Mustafa Kemal ile çok yakın beraberliğinin bir tanığı da Ali Fuat Cebesoy'dur.

"Hatırladığıma göre 8 Ocak 1920 sabahı hazırlamış olduğum bir müdafaa projesi ve planı üzerinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek maksadı ile Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu Ziraat Mektebi binasına gitmiştim. Paşanın odasına girdiğim zaman Erkan-ı Harp Miralay İsmet Bey'i de orada görünce memnun oldum. Birçok muharebelerde arkadaşlık yaptığım ve uzun yıllardan beri yakından tanıştığımız İsmet Bey ile Ankara'da karşılaşmak, benim için hakiki bir bahtiyarlıktı. İsmet Bey'i hakiki bir yardımcı olarak görüyor artık bizden ayrılmayacağına hükmediyordum."⁴²

O günlerde İstanbul'da hükümet değişmişti. Damat Ferit Paşa Hükümeti çekilmiş, Ali Rıza Paşa Sadrazam olmuştu. Yeni hükümet göreve başlar başlamaz Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Amasya'ya gön-

⁴⁰ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.183*

⁴¹ *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.241*

⁴² *Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Anıları, Temel Yayınları, s.276-277*

derdi. Taraflar böylece bir anlaşmaya varıyor ve Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanıyordu.

Mustafa Kemal bu değişiklikler sırasında Erkân-ı Harbiye Reisliğine Miralay İsmet'in getirilmesini Ali Rıza Paşa'ya teklif etmişti ama kabul görmemişti.

Fevzi Paşa (Çakmak) Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) olunca halen Osmanlı ordusu mensubu olan İsmet'i İstanbul'a çağırırdı.

"Ben Heyet-i Temsiliye'nin Erkan-ı Harbiye'sinde Atatürk'le beraber Atatürk'e yardımcı olarak çalışmama devam ediyorum. Fevzi Paşa Harbiye Nazırı olunca benim İstanbul'a dönmemi yazdı. Karar vermek lazımdı. Resmi sıfatım henüz üzerimde. Bir ordu zabitiyim. Harbiye Nazırı beni davet ediyor. 'Gelmiyorum' deyince istifa etmeliyim. Vaziyeti Mustafa Kemal Paşa ile müzakere ettik. Mustafa Kemal Paşa, mutabık kaldığımız hususun, yani bir mücadelenin büyük bir harbe müncer olacağını (varacağını) hesaba katarak şimdiden ona hazırlanmak hususunun temini için Fevzi Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesini memnunlukla karşılamıştı. Bana 'Fevzi Paşa Harbiye Nezaretindedir. Kendisi ile anlaşmak mümkündür, senin onunla temas ederek beraber bu hazırlıkları mümkün olduğu kadar temin etmeye çalışman burada kalmadan daha faydalı olacaktır, onun için dönmen lazım' dedi.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da kalmamdan ise bilakis gidip Harbiye Nezareti içinde çalışmamı ve gelecek zaman içinde hazırlanmak imkânlarını aramamı ısrarla tavsiye etti. Bunun üzerine Şubatın (1920 senesinin Şubatu) ortalarına doğru Ankara'dan ayrıldım, trenle İstanbul'a döndüm."⁴³

İsmet İnönü'nün Ankara'ya ilk gelişinden ve gidişinden Mustafa Kemal Büyük Nutuk'ta şöyle bahseder:

"3 Mart 1336 (1920) tarihinde münderecatı (içeriği) fevkalade dikkat çeken bir şifre aldım. Bu şifre İstanbul'dan İsmet Bey'den geliyordu. İsmet Bey ben Ankara'ya geldikten sonra Ankara'ya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Mersinli Cemal Paşa'dan sonra

⁴³ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.184*

Harbiye Nezaretine Fevzi Paşa hazretleri geldi. Fevzi Paşa'nın talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla kendisini (İsmet Bey) bahis konusu tarihten birkaç gün evvel İstanbul'a göndermiştim. Mühim gördüğümüz şuydu; Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar, buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti.

İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Bey'in İstanbul'da bulunması ve hatta Erkan-ı Harbiye Riyasetine resmen getirilerek çalışmasının temini çok faydalı olacaktı. Bu maksatla İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm".⁴⁴

İsmet Bey 3 Mart 1920 tarihinde İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi çeker:

"Alınan bilgiye göre İstanbul'da bir dernek kurulmuş ve bu dernek İngilizlerle birlik olarak şu kararları almış; şimdiki hükümetin düşürülmesi ve bilinen bir hükümetin kurulması ve Meclisin dağıtılması. İzmir ve Adana'nın düşman elinde kalmasını sağlamak için ulusal kuvvetlerin ortadan kaldırılması. Dünyaya barış ve esenlik getirmek üzere İstanbul'da Müslümanlar arası bir halifelik danışma kurulu kurulması, Bolşevikliğe karşı fetva çıkarılması. Nazır Paşa bu derneğin giriştiği işlere önem veriyor. Anadolu'da Anzavur'un yaptıkları bu kararlara dayandığı gibi İngilizlerin hükümete en çok bas-kı yapmaları da buradan gelmektedir. Bilgi olarak sunulur. İsmet"

Mustafa Kemal, Nutuk'ta İsmet Paşa'dan aldığı bu bilgiyi genelge ile bütün ordulara, teşkilat merkezlerine ve millete bildirir.

Meclisi Mebusan Başkanlığı'na da şu yazıyı yazar:

04.03.1920

(Özetle) Ulusal kuvvetler düşmanla çarpışmakta ve yurdun her karış toprağına, özverili ve içten bağlı çocuklar gömülmektedir. Hiçbir güç, hiçbir yetki tarihin buyurduğu bu ödevden ulusumuzu alıkoyamayacaktır. Ulusal ve yurtsal bağımsızlığımızın sağlanması uğrunda her türlü özveriye hazır olan ulusumuzun ancak ulusun tam güvenebileceği bir hükümetin işbaşına getirilmesi gerekmektedir. Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal"⁴⁵

⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.264*

⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.267*

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. İstanbul zaten işgal altında idi. Donanması, askeri, polisi, siyasi komiserleri ile İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918'den beri İstanbul'da bulunuyorlardı. Fakat 16 Martta başta İngilizler olmak üzere bir tören düzenleyerek gösterilerle 'resmi olarak' İstanbul'a girdiler. Karakolu bastılar, askerleri şehit ettiler, kadınlara saldırdılar. Zaten bir süredir Beyoğlu'nda Türkçe konuşmayı yasaklamışlardı. Her yanda terör estiriyorlardı. Padişah bu hareketlere karşı sesini çıkaramıyordu.

İstanbul'daki bu durumu gizli bir evin bodrumunda kurduğu telgrafhane ile ölümü göze alarak Ankara'ya Mustafa Kemal'e Manastırlı Hamdi şöyle bildirdi:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

İngilizlerin Türk Ocağı'na el koymaları üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocak'ın bu yeni taşındığı yere de dün öğleyin gene İngilizlerce el konulmuştur efendim."

Manastırlı Hamdi devam ediyor:

"Bu sabah Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu İngilizler bastı. Oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize sunulur. Manastırlı Hamdi."

Manastırlı Hamdi devam ediyor:

"Harbiye Telgrafhanesi'ne de İngiliz deniz erleri girip teli kestiği gibi bir yandan da Tophane'ye giriyorlar. Durum ağırlaşıyor efendim. Sabahleyin bizim erler uykuda iken İngiliz deniz erleri karakola giriyorlar. Erlerimiz uykudan şaşkın kalkınca çatışmaya başlanıyor. Sonunda bizden altı kişi şehit oluyor. On beş kişi yaralanıyor. Bunun üzerine önceden kötülüğü tasarlamışlar ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu bölgesine ve Tophane'ye asker çıkardılar. Bir yandan da Harbiye Nezaretine girmişler. Dahası şimdi ne Tophane ne de Harbiye Telgrafhanesine ulaşılıyor. Şimdi de haber almış olduğuma göre Derince'ye kadar yayılıyorlarmış. İşte Beyoğlu Telgrafhanesi de yok. Orasına da el koydular sanırım. Tanrı korusun buraya da gelmesinler. İşte Beyoğlu telgraf görevlileri, müdürleri geldiler, kovmuşlar. Bir saate kadar buraya da el koyacaklar şimdi haber aldım efendim." ⁴⁶

⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.277*

Bu telgraftan sonra Manastırlı Hamdi ile ilişki kesilir.

Atatürk Nutuk'ta Manastırlı Hamdi'yi şöyle anlatır;

“Bu vatansever ve yiğit kişi, Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul'da geçen acı olaylardan haber almak için kim bilir ne kadar beklemek zorunda kalacaktık. İstanbul'da bulunan bakan, mebus, komutandan, örgütlerimizdekiler içinden bir kişi çıkıp zamanında bize haber vermeyi düşünememiş oldukları anlaşılıyor. Demek ki tümünü şaşkınlık ve korku kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yaşanamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş oldukları yargısına varmak bilmem ki doğru olur mu?

Telgraf memuru Hamdi Efendi sonradan Ankara'ya gelerek karargâh telgraf memurluğunu yapmıştır. (Atatürk ona “Onaltımart” soyadını vermiştir). Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada herkesin önünde belirtmeyi milli ve vatani ödevlerimden sayarım.”⁴⁷

Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet, Padişahın idam fermanı boyunca, Tekâlifi Milliye Kanunu gereği millettten, çorap, fanila, nal çivisi, çarık toplayarak Polatlı'ya kadar gelen düşmanı yurttan atma savaşı verirken Padişah ve çevresi, İstanbul hükümeti, basını, sivil toplum kuruluşları, iki Mustafa'ya saldırıyordu.

Onlar Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşamayacağı, çıkış yolunun İngilizleri kızdırmamak, ne verilerse yetinmek, himayelerine girmeyi ülkeyi huzura kavuşturmanın tek yolu olarak görüyorlardı.

Mustafa Kemal, ülkeyi düşmandan temizlemek yolunda başarılı adımlar atmak uğraşı verirken İstanbul'daki hıyanet odağı haline gelen Padişah, hükümet, halifelik, şeyhülislamlık gibi dini müesseseleri arkalarına alıp halkın din duygularını istismar ederek isyanlar çıkarıyorlardı. Düzce, Bolu, Yozgat, Konya, Anzavur İsyanları Padişahın ve İstanbul Hükümetinin kıskırttığı isyanlardı.

Böyle düşünenlerin içinde iyi niyetliler de vardı. Onlar Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşacağına inanamıyorlardı.

Padişah ve İstanbul Hükümeti bir yandan isyanlar çıkararak diğer yanda halkı kıskırtarak “Padişahımıza karşı çıkan bu Bolşevikler!” hakkında beyanatlar veriyorlardı.

⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.278*

Bu söylemlerden, bildirilerden birkaç örnek verelim.

Padişah Vahdettin:

“İngiliz ulusuna karşı beslediğim sevgi ve hayranlık duygularımı babam Sultan Abdülmecit’ten miras aldım. Ümidimi Allah’tan sonra İngiltere’ye bağladım.”

Bakan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) 1920:

“Anadolu direnişi bir blöftür. Avrupa medeniyeti Anadolu’yu bu zararlı haşerelerden temizleyecektir. Medeniyeti temsil eden İngiltere gibi bir devlete itiraz etmek küstahlıktır.”

Milli Mücadele karşıtlarının en azılısı Dâhiliye Nazırı Ali Kemal 06.02.1921’de şöyle diyordu:

“Avrupa ile başa çıkmayı asırlardır Asya’nın hangi kavmi başardı ki biz başaralım. Ankara’dakilerin Yunanlılara hâlâ meydan okumalarına çılgınlıktan başka bir sıfat verilemez. Yunanlılarla aramızda akılca da ilimce de kuvvet bakımından da bu kadar fark varken onlarla muharebeye girişilemez.”

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, Mustafa Kemal hakkında ölüm fermanı yani İstanbul Fetvasında şunu dile dile getirmişti, 7.8.1920:

“Padişahın izni olmadan yabancı askerlere karşı duranlar, asker ve para toplayanlar tek tek veya topluca öldürmek İslamin gereği ve görevidir. Milliyetçileri öldürenler gazi sayılır bu yolda ölenler şehittir. (Bu fetva Yunan ve İngiliz uçakları ile Anadolu’ya halkın görebilmesi için atıldı. Ayrıca Takvim-i Vekayi gibi gazetelerde yayımlandı.)

Ahmet Anzavur, Kuvayı Muhammediye Komutanı, 01.10.1919:

“Göğsümde iman, başımda Kuran ve elimde padişah fermanı olarak geliyorum. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Kuvayı Milliyeci subayların hepsini keseceğim. Kemal’in kafasını Padişaha götüreceğim”

Alemdar Gazetesi, Refii Cevat Ulunay 14.07.1919:

“Türkiye’nin bir yabancı devlete dayanması şarttır. Bu devlet İngiltere’den başkası olamaz. İslam dininin anahtarını İngiltere’nin

güvenilir eline teslim etmekle İslam âlemi için hiç bir tehlike yoktur.”

Peyami Sabah Gazetesi, Refik Halit Karay:

“Anadolu’da bir patırtı bir gürültü... Kongreler beyannameler falan. Sanki bir şey yapabilecekler. Blöf yapmanın sırası mı? Hangi teşkilatın, hangi kuvvetin var? Bu ne hayal kuzum, Mustafa sen deli misin?”

Teali İslam Cemiyeti:

“Yunan ordusu halifenin ordusu sayılır. Hiç de zararlı bir topluluk değildir. Asıl kafası koparılacak mahlûk Ankara’dadır. Kemal elebaşılığındaki milliyetçileri ezmek için İngiliz hükümeti bize yardım elini uzatmalıdır.”

Konya’nın 27 köyü eşrafının İngilizlere başvurusu:

“Kemal elebaşılığındaki milliyetçileri ezmek için İngiliz hükümeti bize yardım elini uzatmalıdır.”

Dürrizade Abdullah’tan sonra göreve gelen Şeyhülislam Mustafa Sabri’nin başında bulunduğu Anadolu Cemiyetleri:

“Amaç Ankara hükümetine karşı Yunanistan’ın yardımı ile Sultanın ve Yunanistan’ın himayesi altında bir Batı Anadolu devletinin kurulmasıdır. Kemalist kuvvetler bastırılacak, bütün Anadolu Mustafa Kemal’in elinden kurtarılacak”

Adliye Nazırı Ali Rüştü, 12.07.1920:

“General Leonidas Paraskevopoulos ordusu şimdi sürat ve şidetle harekâta devam eyleyecek, birkaç haftada Ankara önlerinde bulunacaktır. Yunan ordusunun başarısı için dua ediniz. Bu ordu bizim ordumuzdur”

İSMET BEY SON KEZ ANKARA’DA

İstanbul’un işgalinden 3 gün sonra idi. 19 Mart 1920. Saffet (Arıkan) Bey Ansızın İsmet Bey’in evine gelir, Saffet Bey:

“Seni Ankara’dan Mustafa Kemal çağırıyor, hazır mısın?”

İsmet Bey “Hazırım hemen hareket edelim”.

İsmet Bey, babasına bile veda edemeden hareket eder. Öyle ki İsmet Bey babasını bir daha göremeyecektir. Çünkü İnönü Ankara'da iken aile Malatya'ya gider ve babası orada ölür.

İki arkadaş Haydarpasa'ya geçerek trenle Maltepe'ye giderler. Maltepe'de onları Anadolu'ya gitmek isteyenlere yardım eden Kuvayı Milliyeci Yeni Bahçeli Şükrü karşılar. O geceyi orada geçirdiler. İsmet İnönü anılarında o geceyi *"Atış okulu subaylarından birinin evinde misafir olarak geçirdim"* diye anlatmaktadır.

O subay Ethem Şevki Kepenek'tir. Benim Rizeli hemşehrim olan Ethem Şevki Kepenek'i tanıyordum. Bu olayı bana anlatmıştı. 'Er elbisesi giydirdik ve odun kesmeye giden erler diye belge verip gönderdik' demişti. Hatta İnönü ile röportaja gideceğim günlerde kendisi ile görüşmüş, Kepenek 'Gidince benden İsmet Paşa'ya selam söyle' demişti.

1972 yılında "İnönü Zaferleri" adlı program için röportaja gittiğimde "Paşam siz İstanbul'dan kaçarken sizi evinde misafir eden Ethem Şevki Kepenek selam söyledi" dedim. Paşa, o meşhur kahkahasını attı ve "O Laz binbaşı sağ mı? Yaaa! Bana er elbisesi giydirdiler, beni mutfağa soktular, benim gibi generali" dedi.

Maltepe'den kendilerine temin edilen er elbisesi ve odun kesmeye giden erler belgesi ile sabaha karşı hareket ederler. Önlerinde subaylar vardır. Saffet Arıkan ile İsmet Bey er elbisesi ile erlerin arasında yaya yürürler. Yürüyüş köyden köye devam eder. İzmit işgal altındadır. İzmit'in dışından, büyük merkezlere uğramadan yollarına devam ederler. Yolda İngiliz askerleri ve isyancılardan korunmak için dağ bayır yürürler.

İzmit yakınlarında Anadolu'ya giden bir başka kafil ile karşılaşılır. Kafilde Meclisin işgalinden sonra Anadolu'ya kaçan milletvekilleri ve Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif, Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey de vardır. Kafil kalabalıklaşır. Celalettin Arif ve diğer hatırlı kişiler atla gitmektedir. İsmet Bey ve Saffet Arıkan er elbisesi ile yaya yürümektedirler. Bir süre sonra bir at bulunur Saffet Bey ile nöbetleşe binerler. İzmit'in kuzeyinden Sakarya'ya varırlar. Sakarya'da da İngilizler vardır, tehlikelidir. Kılavuzlar geçit bulmakta zorlanırlardı. İsmet Bey hareket ederken yanına bir harita almıştı ama ölçeği küçüktü. Harita üzerinden bir geçit bulur. Herkes

hayret eder. İnönü anılarında bu olayı “Kafileyeye ilk faydam bu oldu” diye anlatır.

İnönü anılarında bu yolculukta karşılaştıkları ilginç bir olayı şöyle anlatır:

“Yanlış hatırlamıyorsam Hendek’te yağmurlu bir gece... Saf-fet, ben ve Şeyh Ata Efendi bilmediğimiz bir evin kapısını çaldık. Bir efendi çıktı, bize dikkatle ve tereddütlü bir şekilde baktı ‘Misafir geldik’ dedik. Fakat adam iyice mütereddit. (duraksamalı, ikircikli) Belli ki içeri alayım mı almayayım mı diye düşünüyor. Birdenbire tereddüdü kayboldu ve ‘Buyurun’ dedi. Yorulmuşuz, fena vaziyetteyiz. Eve girdik. Yukarı katta sıcak bir odada misafir edildik. Ev sahibi bizim kim olduğumuzu bilmiyor. Biz de onu bilmiyoruz. Bir müddet konuştuk. Adam bize ikram etti. Güzel yemek hazırlamışlardı, getirdiler, yiyoruz.

Ev sahibi bize bir rüyasını anlatmaya başladı. Bir gece evvel görmüş. Rüyası şu; bir su kenarında bulunuyor. Vakit gece. Sudan ağır bir şey çıkarmaya çalışıyor. Bir tekne midir, bir kazan mıdır, hatırlamıyor. Fakat mutlaka çıkarmak istiyor. Gücü yetmiyor, nerede ise vazgeçecek, bırakacak. O anda karşısında bir adam görünüyor. Kamil bir adam. ‘Bulmuşsun sakın bırakma’ diyor. O da bırakmıyor. Görünen adamın Hızır olduğunu kabul ediyor. Çünkü Hızır gibi nasihat etmiş. ‘Eline bir fırsat geçti aman bırakmayasın’ demiş. Ev sahibi bu rüyayı bize anlattıktan sonra dedi ki ‘Sizi kapıda görünce rüyamı hatırladım. Rüyadaki Hızır’ın söylediği şey herhalde siz olacaksınız diye düşündüm. Belki de sizin geleceğinizi haber verdi. Onun üzerine sizi içeri almaya karar verdim.’

Bizi misafir etmekten çok memnundu. Kim olduğumuzu sordu. Askeriz falan dedik işi savuşturduk. O gece orada dinlendik. İstirahat ettik ve ertesi günü tekrar yola koyulduk”⁴⁸

Düzce, Hendek yöresinde durum hiç de iyi değildi. Düzce ve Bolu dolayında Kuvayı Milliye’ye karşı bir düşmanlık vardı. İstanbul’da Meclisin dağılması Anadolu’daki Kuvayı Milliyecilerin moralini bozmuştu. İstanbul Hükümeti Anadolu hareketine açık cephe almıştı. Bolu’ya kadar kabile bu koşullarda yoluna devam etti.

⁴⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.187*

Bolu'da kafilayı Şükrü Bey karşılar (Sonradan Milletvekili). Kafilayı bir büyük eve götürdüler. Celalettin Arif ve itibarlı kişileri üst kata çıkardılar. Saffet ve İsmet Beyler hâlâ er elbisesiyledir. Onları kahve ocağına soktular. Muteber (saygın) misafirler İsmet ve Saffet Beyleri göremeyince telaşlandılar. Misafirlerin bu telaşını gören ev sahibi de kim olduklarını merak etti ve çay ocağına inerek Saffet ve İsmet Beyleri özür dileyerek yukarı kata aldı.

Bolu'dan sonra artık kendilerine at verildi. Nihayet İstanbul'dan ayrılışlarının 21. günü Beypazarı üzerinden Ankara'ya vardılar.

Bu varışı Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam eserinin birinci cildinin 132. sayfasında şöyle anlatır:

“Mustafa Kemal ve bütün arkadaşları, halktan büyük bir kfile ile gelenleri şehrin dışında karşılarlar. Efeler, Seymenler gösteriler yaparlar. Davullar, zurnalar çalınır. Akköprü tarafı mahşer gibi kaynar. İstanbul'da dağılan Mebusan Meclisi'nin reisi sıfatı ile ve zaten cüsseli, gösterişli bir zat olan Celalettin Arif Bey en önde ilerler. El sıkışmalar, öpüşmeler, kucaklaşmalar arasında er kıyafetli İsmet Bey unutulmuş gibidir.

Mustafa Kemal boyuna sağa sola koşar, gözleri kalabalığın arasında birini arar fakat göremez, sabırsızlanır:

‘İsmet Bey nerede? Hani ya İsmet Bey? İsmet Bey nerede?’ diye söylenir.

İsmet Bey tozdan, dumandan göz gözü görmeyen kalabalığın bir kenarında yıpranmış bir er elbisesi içinde, basit, alımsız fakat sakin, güleç bu hengâmeyi seyrederek. Nihayet Mustafa Kemal ile göz göze gelirler, kucaklaşıp, sarılırlar.

“Hoş geldin İsmet, hoş geldin. Ne iyi ettin de geldin, çabuk geldin” der.

İSMET İNÖNÜ ARTIK ANKARA'DA

İsmet Bey'in Ankara'ya ulaştığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Meclisi toplama çalışmaları ile meşguldür.

Atatürk İsmet'i kendisinin kaldığı Ziraat Mektebi'ndeki kargâha alır. Orada kalmaya başlar. Anılarında “Ertesi günü çalışmaya başladım” der İsmet Bey.

Atatürk'ün İsmet Bey'e verdiği ilk görev hem karargâhın Erkan-ı Harbiye'sinin ve Meclis açılış işlerini yürütmektir.

Üzerinde durdukları en önemli konu Meclisin açılması konusu idi. Mustafa Kemal İsmet Bey'e "Meclis'e girmen lazım, Meclis üyesi olmadan rahat çalışamayız" der.

Mustafa Kemal, İsmet Bey'in Edirne milletvekili olmasını ister. İsmet Bey Edirne mebusu olarak Meclise girer.

O günlerde Ankara günlük gülistanlık değildir. Henüz düşman Ankara önlerinde yoktur ama iç düşmanlar vardır.

"İstiklal Savaşımızın İç Yüzü" adlı kitabın yazarı Şerif Güralp'ın aktardıkları Ankara'nın tehlike dolu o havasını gözler önüne serer:

"Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Ziraat Mektebi binasına gittim. Paşanın kapısını vurarak içeri girdim. Paşa ile İsmet Bey dar, çıplak bir tahta kanepenin üstüne yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selamlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemal birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştık. Şaşırdım. Fakat o bağırdı.

'Bırak şimdi bunları. Burada üç kişiyiz. Ne yapacağız onu düşünelim.'

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırmıştım. Bu telaşın sebebini anlayamıyordum. Ankara'daydık. Düşman karşısında değildik ki?

Bir kaç cümle konuşur konuşmaz İsmet Bey hemen bana şu emirleri verdi.

'Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşamüzeri tahkimatı teftiş edeceğim.'

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi. Pek iyi ama kime karşı? Niçin?

Hemen tahkimata giriştik. Akşamüzeri İsmet Bey geldi. Siperleri inceden inceye tetkik etti. Ateş istikametlerini, görüş sahalarını inceledi. Yapılanları beğendi. Sonra emrini verdi.

'Hemen nöbetçilerini çıkar, çok dikkatli ol!'

Akşam kararıp da gece basınca bu telaşların sebebi anlaşıldı. Bulunduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silah sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimlerdi? Niçin ateş ediyorlardı. Bunları araştırmak, anlamak da mümkün değildi.

O gece sabaha kadar Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç defa, kucağında filintası ve gündüz kıyafeti ile kendini binadan dışarı ve kazdığımız siperlere attığını gördüm.”⁴⁹

Bu telaşın nedenini biraz daha açmakta yarar var.

Fevzi Paşa (Çakmak) henüz İstanbul Hükümetinin Harbiye Nazırıdır. Kuvayı Milliye'ye henüz katılmamıştır. Hatta karşı gibidir. Sivas Kongresi sırasında ve daha sonra yayınladığı genelgeler ve emirler Anadolu'daki bazı subayların kafasını karıştırmıştır. Aralarında, Büyük Taarruz'da fedakâr çalışması ile savaşın kazanılmasında büyük rol oynayan ve İzmir'e ilk giren Süvari Komutanı Fahrettin Altay'ın da aralarında bulunduğu askerler Mustafa Kemal'e karşı idiler. Çünkü Mustafa Kemal artık asker değildi, ona itaat etmek istememişlerdi. İşte telaş bundandı.

Bu durum küçük rütbeli subayların Milli Mücadele lehindeki tutumları ve Refet Paşa'nın aldığı tedbirlerle giderilebildi. Ankara'ya karşı olan kumandanlar Ankara'ya getirilerek milli mücadele yanlısı yapıldılar.

Kurtuluş Savaşı'nda büyük hizmetleri görülen ve Atatürk'ün en çok itibar ettiği komutan olan Fevzi Çakmak Paşa 25 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi ve ilk kabinede görev aldı.

Değerli kumandan Fevzi Çakmak'ın daha önceki Milli Mücadele aleyhindeki tutumu acaba bir görev gereği mi idi diye akla geliyor.

Fevzi Çakmak, Atatürk'ün en çok güvendiği kişidir. Atatürk, Büyük Taarruz'da en mahrem (gizli) toplantıları İsmet Bey ve Fevzi Çakmak ile yapardı. Mustafa Kemal'in daha sonraki dönemlerde en çok saygı duyduğu kişi Fevzi Çakmak olmuştur. Sadece onu kapıda karşılar ve kapıdan uğurlardı. Fevzi Paşa gelirken içki kadehlerini masadan kaldırtırdı.

⁴⁹ Detayları için: Şerif Güralp, *İstiklal Savaşımızın İç Yüzü, Dizerkonca Matbaası, 1958*

MECLİS AÇILIYOR

23 Nisan 1920’de Meclis açıldı. Hacı Bayram Camii’nde cuma namazı kılındı. Dualar edildi, kurbanlar kesildi.

Meclis, İttihat ve Terakki’nin eski bir binasında açıldı. Okullardan sıralar getirildi. Büyük lambalarla salon aydınlatıldı. Her şey il-keldi. Bölgelerinden seçilen milletvekilleri bir bir Ankara’ya Meclis’e koşuyordu. Masa bulunamadığı için milletvekilleri okul sıralarına oturdular. Komşu kahvelerden sağlanan petrol lambasının ışığında çalıştılar.

Meclis kâtipleri, liseden, yazısı iyi olanlardan seçilmişti. Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Vehbi Koç da lise öğrencisi idiler. Meclisin açıldığı o ilk günlerde zabıt kâtibi olarak görevlendirildiler.

”H. Veldet Velidedeoğlu ile bir konuşmamızda “Meclis açılınca 28 Nisan 1920 günü bazı milletvekillerinin ve Mustafa Kemal’in de onayı ile Padişaha bir bağlılık telgrafi çekildi. Telgrafi yazım güzel olduğu için bana yazdırdılar. İki sayfadan oluşan uzun mektup “Görkemli Padişahımız,” “Yücelerin Yücesi Efendimiz” diye başlayıp şöyle sonlanıyordu: “Yüreğimiz bağlılık ve kulluk duygusu ile dolu olarak tahtınızın çevresinde her zamandan daha sıkı bir bağlantı ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü Halife ve padişahına bağlılık olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine böyle olacağını yüce katınıza en büyük saygı ve gönül eğilmesi ile sunar.”⁵⁰

Bunu niye yazıyorum? Şöyle ki bazı yazarlar “Mustafa Kemal Havza’dan Padişaha başkaldırdı” diye anlatır. Hatta Erzurum’da, Cumhuriyeti ilan edeceğini söylediğini yazarlar. Bu yanlıştır. Mustafa Kemal mücadelesinin başında Padişaha karşı tek kelime söylememiştir. Onun hedefi hep İstanbul Hükümetleridir. Eğer Mustafa Kemal Samsun’a çıkışından itibaren Padişahı karşısına alsaydı başarılı olamazdı.

Meclis açıldı. Geçici başkanın konuşmasından sonra ilk olarak Meclis Başkanı’nın seçimi yapılacaktı. Seçim kolay olmadı. İstanbul’daki Mebusan Meclisi’nin Başkanı Celalettin Arif kendini hâlâ meclis başkanı sanıyordu. Taraftarları da vardı.

⁵⁰ İlk Meclis .H. Veldet Velidedeoğlu. Çağdaş yayıncısı. s.85-86

Mustafa Kemal kürsüye çıktı ve neden başkan olması gerektiğini öyle güzel anlattı ki Meclis Başkanı seçilmesi zor olmadı. Tam oyla başkan seçildi.

İsmet Bey, Edirne mebusu olarak Meclis'e girdi.

Meclis açıldı, reis seçildi. Sıra Bakanlar Kuruluna (İcra Vekilleri Heyeti) gelmişti.

Bakanları Teşkilat-ı Esasiye'ye (Anayasa) göre tek tek Meclis seçiyordu.

Miralay İsmet Bey kabineye Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak (Bakanlara o yıllarda vekil deniyordu.) girdi. Genelkurmay Başkanlığı bir bakanlık gibi idi. Milli Savunma Bakanı, Fevzi Çakmak olmuştu. Miralay İsmet'in bu görevi aslında Meclis adına Başkumandanlık demekti. Orduyu İsmet Bey teşkil edecek ve yönetecekti.

Miralay İsmet Bey bu önemli göreve gelirken kendisinden üst rütbede üç general vardı Bu generallere rağmen Mustafa Kemal'in bu önemli göreve İsmet Bey'i neden getirdiğini bir de İsmet Paşa'dan dinlemek gerekir.

İsmet İnönü ile 1972 yılında TRT'de "İnönü Zaferleri" programı vesilesi ile yaptığım röportajda şöyle sormuştum:

"Nazmi KAL- Batı Cephesi Kumandanlığı'na sizden üst rütbede Ali Fuat Paşa, Refet Paşa gibi kumandanlar bulunmasına rağmen hangi koşullar altında atadınız?

İsmet İNÖNÜ- Ben Garp Cephesi Komutanlığı'na Genelkurmay Başkanlığı'ndan geldim. Genelkurmay Başkanı hükümet azası idi. Hükümet içinde olarak ordulara kumanda ediyor ve ordu siyasetini takip ediyordu. Benim Meclis tarafından Genelkurmay Başkanı seçtiğim zaman büyük kumandanların hepsi de aynı zamanda Meclis üyesi ama kumanda başında idiler. Yerleri ehemmiyetli idi. Yerlerinden ayrılmaları mümkün değildi. Bundan fazla olarak esas ordu siyasetinde ve siyasi görüşte, ordu siyasetinin gayesinde Atatürk ile aramızda yakın bir münasebet ve anlaşma vardı.

İsmet Bey hatıralarında da bu konuya değinir ve şöyle der:

“Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi üzerine Meclis beni Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğine seçti. Bir seneden beri Heyet-i Temsiliye’ye bağlı olarak Kuvayı Milliye içinde çalışmış olan Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Refet Paşa gibi kumandanların hepsi Mecliste aza idiler. Mustafa Kemal Paşa ile benim Erkân-ı Harbiye reisi seçileceğim hususunda aramızda geçmiş bir konuşma ve karar yoktu. Fakat o benim milli mücadele hakkındaki fikirlerimi yani milli mücadelenin er geç bir harbe müncer (varacağı) olacağı ve bu harbin ancak muntazam bir ordu ile yapılabileceği hakkındaki görüşümü ve düşüncelerimi yakinen bildiği için, Anadolu’da daha evvel vazife almış benden daha ileri rütbede askerler bulunduğu halde benim Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi olmamı münasip gördü. Beni kendisi teklif etti, zaten ben karargâhta Erkân-ı Harbiye’ye taallük (dönük) eden işlere bakıyordum ve Mustafa Kemal Paşa bana tabii olarak Erkan-ı Harbiye Reisi muamelesi yapıyordu.”⁵¹

Meclis açılış günlerinin en önemli sorunu düzenli ordunun kurulmasıdır. Bu konuda da Atatürk ile İsmet Bey arasında öteden beri bir görüş birliği vardır. İşte bu yüzden İsmet Bey’e Atatürk Garp Cephesi Komutanlığını da kabul etmesini söyler.

İsmet Bey Milli Mücadeleye en son katılanlardan biri olmasına rağmen gelir gelmez Atatürk’ün, Samsun’a çıkışından itibaren beraber olduğu generaller dururken Albay İsmet Bey’e bu görevi vermesi, Atatürk ile İsmet Bey arasındaki fikir birliğinin ve birbirine güvenin göstergesi olmalıdır.

İsmet İnönü’nün Genelkurmay Başkanı oluşu ile ilgili bir başka konuşmasını da Belleten Dergisi’ne verdiği beyanattan okuyalım:

“İlk günden itibaren Atatürk’ün davasına inanmış olup kendisi ile işbirliği yapan kumandanların her biri kumanda ettikleri kıtanın başında bulunmakla hem şahısları hem hizmetleri bakımından daha verimli, daha emniyetli durumdaydılar. Herkes kumandasını, emniyetini bırakıp da nazari (kuramsal) olarak, elinde hiçbir vasıta olmayan, ricacı bir adamın vaziyetine girmeyi istemez. Onun verdiği kolaylıkla Miralay İsmet Bey’in Genelkurmay Başkanı olmasını tabii buldular. Zannederim. Yani kendilerinin bana gösterdikleri hüsnü (iyi) muameleyi ve hüsnü (iyi) kabulü hiçbir zaman değersiz

⁵¹İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.193

bulmadım. Fakat sonradan vaziyetler düzeldikçe, işlendikçe Genelkurmay Başkanlığı da heves edilir bir mevki haline geldi. O zaman daha ziyade cephe kumandanı olarak görev yaptım.”⁵²

Mustafa Kemal 1927 yılında TBMM’de okuduğu Nutuk’ta İsmet Bey’in bu makama getirilmesini ve bu atamadan dolayı pişman olmadığını, duyduğu memnuniyeti şöyle anlatır:

“İcra Vekilleri seçimine dair kanun çıktığı zaman Meclisçe ve-killiğe seçilen kimselerden bazıları, daha evvel fiili olarak vazifeye başlamışlardı ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Erkân- Harbiye-i Umumiye işlerini üstüne almış bulunuyordu.

Efendiler bu münasebetle bir noktayı belirtmeye lüzum görüyorum. O günlerde, mevcut arkadaşların ne şekilde vazifelendirileceklerinin uygun olacağı düşünülürken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti için İsmet Paşa’yı tercih etmiştim. Ankara’da bulunan Refet Paşa özel olarak yanıma gelerek benim izahat vermemi istedi. Anlamak istediği Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin en büyük askeri makam olup olmadığı noktası idi. Benden söz konusu makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca buna itiraz etti. İsmet Paşa’nın “Başkomutanlık” demek olan durumuna razı olamayacağını söyledi. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşları hakkındaki bilgi ve tarafsızlığıma güvenmesinin uygun olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının doğru olmadığını da ilave ettim.

Efendiler, sonradan Batı Cephesi Karargâhında görüştüğüm Fuat Paşa da İsmet Paşa’nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği-ne kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa’ya da duruma en uygun olan hal tarzının kabulündeki zaruretle inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine mahsus bazı düşüncelerine ilave ettikleri itiraz şuydu; kendileri daha evvel Anadolu’da benimle birlikte çalışmışlar ve fakat İsmet Paşa sonradan katılmıştı. Hâlbuki bundan önceki beyanlarımda, sıra ve münasebet düştüğü için arz etmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul’dan hareketimden önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu’ya gelip beraber çalışmıştık. Fakat Fevzi

⁵² *Belleten, Sayı 149, Cilt 38, s.14-15*

Paşa Hazretlerinin Harbiye Nazırlığına gelmesi üzerine bazı mühim maksatlarla, özel vazife ile İstanbul'a geri gönderilmişti. O halde fikir ve iş birliğinde kıdem söz konusu olamazdı.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vazifesinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı Fevzi Paşa Hazretlerinin de beni uyarmaları, vatani bir vazife hükmündeydi. Hâlbuki Paşa Hazretleri aksine bu vazifelendirmeyi çok yerinde bulmuş ve kendileri teklif olunan Müdafaa-i Milliye Vekâletini (Milli Savunma Bakanlığı) pek samimi bir duygu ile derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa'nın gerek Genelkurmay Başkanlığında gerekse daha sonraki cephe kumandanlığında gösterdiği yararlılık ve üstün çaba kendisine görev verişteki yanılmazlığını eylemli olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulusun karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim çok rahattır.”⁵³

İsmet İnönü'ye bu görevlerin verilmesi, Refet Paşa'ya İsmet İnönü'yü tercih etmesi konusundaki isabeti Nutuk'ta da şöyle anlatıyor:

“Bilhassa Afyon'un doğusunda bulunan düşman kuvvetlerinin mağlup ve saf dışı edilememesi yüzünden Dumlupınar'a kadar çekildikten sonra Yunan Kuvvetlerinin esaslı bir hat işgal etmek üzere tertibat alırken ilerideki birliklerinin o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın savaş neticesi hakkında yanlış hükmetmesine sebep oldu. Gerçekten Refet Paşa kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup ve çekilir kabul etti. Ben Fevzi Paşa ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu yakından inceledim ve Refet Paşa'nın komutası altında bulunan Güney Cephesini Batı Cephesine bağlayarak İsmet Paşa komutasına verdim. Kendisine Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya dönmesini bildirdim. Kendisine verdiğim görevi kabul etmedi ve izin alarak Kastamonu ormanlarında istirahat çekildi”⁵⁵ .Nutuk.Elips Kitap.s387-388

Bütün yakın arkadaşlarının itirazına rağmen Mustafa Kemal İsmet Bey'i Garp Cephesi Kumandanlığı görevine getirme kararı almasında en önemli etken İsmet Bey'in düzenli ordu kurmak konusundaki kararlılığı ve Mustafa Kemal'in bunu başaracağına olan güveni idi.

⁵³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Söylev, Çağdaş Yayınları, 1997, s 223*

Kurtuluş Savaşı'nda en çok tartışılan konu, gerek Çerkez Ethem'in başını çektiği Milis Kuvvetler Komutanlarının ve gerekse Atatürk'ün çevresindeki bazı komutanların, 'Savaş gerilla harbi yaparak mı kazanılır, yoksa düzenli ordu kurmakla mı?' tartışması idi.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü mutlak düzenli ordu kurmak taraftarı idi. Çerkez Ethem'in bazı isyanlardaki başarıları gerilla harbi ile başarılı olacağımız tezini güçlendiriyordu.

"Mustafa Kemal Paşa bana, başka türlü yapamayız. Bir an önce muntazam ordu tertibine başlayalım" dedi.⁵⁴ Mustafa Kemal, Nutuk'ta şöyle diyor:

"Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni durum ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin talimat 'Süratle düzenli ordu ve büyük süvari birliği (**Atatürk'ün ileri görüşlülüğüne ve kumandanlık vasfına bu süvari birliği oluşturma fikri önemli bir örnektir. Büyük Taarruz'da başarımızın önemli bir bölümü kurulan bu süvari birlikleri olmuştur*) meydana getirmekten ibaretti. Bu suretle 1920 Kasımının 8. günü düzensiz teşkilat fikrini ve siyasetini yıkma kararı uygulama sahasına konulmuş oldu."⁵⁵

Mustafa Kemal, İsmet Bey'le tam bir birlik ve beraberlik içindedir. Onunla sadece askeri konularda değil Mecliste de birbirlerinin yardımcısı tamamlayıcısı gibidirler. Önemli konularda konuşmak gerektiğinde Atatürk hemen İnönü'yü kürsüye çıkmaya davet eder ve önemli konuşmaları yaptırır.

Şark Ordumuzun ileri harekâtı 29 Eylül 1920'de başladı. Ermeniler mukavemet edemiyordu. (Direnemiyorlardı) 29 Ekimde kitalarımız Sarıkamış'a girdi. Örneğin Doğuda Ermeni harekâtı yapıldı. Ermeniler Sarıkamış'ta bozguna uğratıldı. Daha sonra Karabekir bir süre askerini dinlendirdi ve Kars'a hücum ederek Kars'ı da geri aldı. Şark Zaferi ile kısa zamanda bir kesin zafer elde edilmesi, Mecliste ve memlekette büyük sevinç yarattı. Fakat bu zafere rağmen bazı kimselerde tereddütler olduğu görülüyordu. Meclis'teki münakaşalarda ve sohbetlerde bu zaferin umumi mücadeleye ne faydası olacağı hakkında açığa vurulan tereddütlere karşı kararlı bir vaziyet aldık. Bu zafere rağmen bazıları hâlâ Mecliste Karabekir'i

⁵⁴ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.214

⁵⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.335

eleştirebilmektedirler. Tabii aslında eleştirilmek istenen Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşa bana, “kalk Mecliste konuş, kazanılmış zaferin askeri neticelerini Kars'ta ve diğer yerlerde Ermenilerden aldığımız askeri malzemeleri anlat” dedi. Ben bu esnada Garp Cephesi Kumandanlığına tayin edilmiştim. Cepheye hareketimden bir gün evvel Büyük Millet Meclis'inde Şark seferini anlattım.

Ben eksik söyledikçe, ‘birtakım malzeme’ aldık dedikçe Mustafa Kemal Paşa oturduğu yerden mütemadiyen bana “Anlatsana 15’lik topları, 12’lik topları anlatsana! Ne kadar silah aldık söyle-sene!” diyordu. Beni bir tek tüfeği bile unutmadan ne aldıkça açıklama-ya teşvik ediyordu. Anlattım ve çok memnun oldular.”⁵⁶

İsmet Bey, Batı Cephesi Komutanı olunca düzenli ordu kurulmasına ağırlık verdi. Hâlbuki o dönemde pek çok kimse savaşın düzenli ordu ile değil çete savaşları ile kazanılabileceğini düşünüyorlardı. Zaten Çerkez Ethem olayının kaynağı da buradadır.

İsmet Bey Garp Cephesi Komutanlığı'na tayin edilince düzenli ordu kurmak için neler yaptığını şöyle anlatır:

“Cephe kumandanı olduğum zaman kumandanlara yaptığım tebliğde şunları yazdım. Birincisi halktan para almak yasaktır. Para ihtiyacınızı ben size temin ederim. İkincisi doğrudan doğruya sizin asker almanız yasaktır, askeri Milli Savunma Bakanlığı'ndan size ben temin ederim. Üçüncüsü halktan hiç bir ferde bir vazifesinden dolayı ceza tertip etmeye hakkınız yoktur. Kimden şikâyetiniz varsa onu ilgili makamlara ben iletirim. Orduyu böyle bir düzen içine soktuğum zaman bundan en çok ıstırap çekenler Kuvayı Seyyareler oldu.”⁵⁷

İsmet Bey'in Cephedeki bu uygulamalarından Atatürk haberdardır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da öteden beri görüş birliği içindedirler. Çerkez Ethem bu durumdan şikâyet etmekte ve Batı Cephesi Komutanı yerine raporlarını doğrudan Atatürk'e vermeye başlamıştır.

İsmet İnönü şöyle devam ediyor:

⁵⁶ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.222-223*

⁵⁷ *Nazmî Kal, İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s.24-25*

“İsmet İnönü, Atatürk beni telgraf başında buldu ve sordu; ‘Birinci Kuvayı Seyyare kumandanı bundan sonra günlük raporlarını doğrudan bana gönderecekmiş, bunun manasını anlıyor musun?’

‘Anlıyorum’ dedim.

Atatürk ‘Nasıl halledeceksin? Neticeleri göze alacak mıyız?’

Yanıt verdim; ‘Karar verirsiniz alacağız. Başka çaresi yok. Mutlaka sizin dediğiniz, bizim dediğimiz olacak başka çaresi yok, bunu yaptıracağız.’

Atatürk ‘Pekâlâ’ dedi.”⁵⁸

Düzenli orduya karşı olan Çerkez Ethem ve kardeşleri, milletvekili de olan Reşit, Atatürk’ü Meclis önünde asmaktan bile söz edecek cüreti göstermektedirler. Tabii ilk hedefleri de İsmet Paşa’dır. Bu çekişme İsmet Paşa’nın Batı Cephesi Komutanı olması ile daha da alevlenmiştir.

Her şeye rağmen Mustafa Kemal bir orta yol bulmak amacındadır.

İnönü şöyle anlatır:

“Eskişehir’de benim karargâhımda toplandık. Mustafa Kemal Paşa’nın yanında beş altı kişi var. Ethem Bey yok. Reşit Bey, Celal (Bayar) Bey, Kazım (Karabekir) Bey, Hakkı Behiç Bey toplandık. 4 Aralık günü akşam yemeğinden sonra gece benim karargâhımda konuşuyoruz. Ben Bilecik’ten Eskişehir’e gelirken bir evvelki istasyon-da Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuştuk. Yolda bana vaziyeti anlattı ve böylece ben bu konuşmaya hazırlıklı olarak katılmış oldum.

Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’ya tavassutta (aracılıkla) bulunmuşlar, Garp Cephesi Kumandanı ile Kuvayı Seyyare arasındaki ihtilafa bir hal çaresi bulalım demişler. Mustafa Kemal vaziyeti anlattı, konuşacağız dedikten sonra bana dönerek, ‘Şimdi sen anlat’ diye ilave etti.

Ben Garp Cephesi Kumandanlığı vazifesine başladığım günden itibaren Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem Bey’le, onun vekili Tevfik Bey’le aramızda olup bitenleri anlattım. Kendilerinden ne

⁵⁸ Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s.24-25*

beklediğimi, neler istediğimi ve onların nasıl davrandıkların söyledim.

Ben cephe kumandanıyım. Bir emir vereceğim zaman emri vereceğim kumandanla Ethem Bey'le, Tevfik Bey'le istişare edeceğim. Nasıl isterlerse öyle emir vereceğim. Adamların istediği bu... Nihayet sözü isabetli emir vermek meselesine getirdim. Emrimdeki kumandanlarla ne zaman, hangi meseleyi istişare edeceğimi ben bilirim, bunu ben tayin ederim dedim. Onlara sivil idareye karışmayın, şunu yapmayın, bunu yapmayın dedim hâlâ yapıyorlar.

Reşit Bey 'O halde bizim işimiz kalmadı. Her şeyi siz yapacaksınız' diye karşılık verdi.

Ben de 'Bırakırsanız yaparız' dedim.

Reşit Bey ayağa fırladı ve Atatürk'e 'Aman bırakma Paşam, buna bir çare bulun !' dedi.

Başından beri çok mütecaviz, (saldırgan) çok havalı konuşurken birdenbire sükûnet bulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa Reşit Bey'e sordu; 'Yapacak mısınız, yapmayacak mısınız? Adam söylüyor, dinlemiyor musun?'

Reşit Bey bir mebus olarak konuşuyordu. Mustafa Kemal Paşa konuştuğundan sonra onun ümidi kırıldı. O sükûnete kavuşunca hava biraz değişti.

Ben Paşa'ya, 'Ben bu cephenin kumandanıyım, henüz aczimi ifade etmiş değilim. Emrim altındaki bir kumandan bana isyan ederse ben bu meseleyi hallederim, halledemediğim zaman siz müdahale edersiniz' dedim.

Mustafa Kemal bunun üzerine 'Evet doğru söylüyor' dedi. Bakalım nasıl düzeltir. Garp Cephesi Kumandanının bu mevzuda bir şikâyeti yok."

Ethem ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet'in aralarını bulmak üzere Ankara'da bir heyet oluşturulur. Heyet 23 Aralık 1920'de hareket eder. Programa göre heyet Eskişehir'e uğrayarak İsmet Paşa'yı da alarak Kütahya'ya gidecektir. Atatürk İsmet Bey'e bir şifreli telgraf çeker. Şöyle der; "Heyete dâhil bulunanların hepsi Çerkez Ethem taraftarıdır. Seni de beraber götüreceklerdir, sakın gitmeyesin, heyetten hiçbir kimseye, hiçbir söze itimat etmeyesin".

İsmet Bey, şöyle anlatıyor:

“Geldiler. Reşit Bey, Celal Bey, Vehbi Bey, Eyüp Sabri Bey, he-yete dâhil olarak beni ziyaret ettiler. Kendilerine itibar ettim. İkram ettim, beraber yemek yedik, görüştük. Hakikaten benim de kendi-leri ile beraber Kütahya’ya gitmemi teklif ettiler. ‘Sen gelersen daha iyi olur’ diyorlardı. Hay hay, şimdi işlerim var, onları bitirebilirsem ben de gelirim’ dedim. Pek neşelendiler. Hareket saati geldiği zaman ben bir ara dışarı çıkıp tekrar yanlarına dönmüştüm. Beraber yola çıkacağımızı sanıyorlardı. Özür diledim, ‘Şimdi haber verdiler, bir kıtayı teftişe gidecekmişim, mecburum, benim gitmeme imkân yok’ dedim. Şaşıldılar, biraz ısrarda bulundular. Olmaz gidelim, teftiş son-roya kalsın, gibi itirazlarda bulundular. Fakat ben kaldım, kendileri ile gitmedim.”⁵⁹

Mustafa Kemal sonuna kadar Çerkez Ethem ile anlaşmanın, onu Kuvayı Milliye yanına çekmek için çok uğraştı. Reşit Bey, Celal(Bayar) Bey, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi Beyleri uzlaşma heyeti olarak gönderir. Ethem kardeşleri ikna etmek mümkün değildir. İstekleri kabul edilir gibi değildir. Örneğin Kurtuluş Savaşı’nın değerli komutanlarından Refet ve Fahrettin Paşaların görevden alınmasını isteyecek kadar cüret göstermektedir. Uzun yazışmalar ve telgraf başında görüşmeler sonuç vermez. Çerkez Ethem kuvvetlerinin üzerine yürümek mecburiyeti doğar.

İsmet Bey 31 Ocak 1921 tarihinde Ethem Bey’e son bir telgraf çeker ve uzun uzun durumu anlatır, neler olabileceğini de yazar ve “Büyük Millet Meclisi’nin kararı veçhile münasip gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvayı Seyyare başından çekilmenizi, hem şerefini hem de Kuvayı Milliye mensupları için faydalı addediyorum. Bugün baş-ka çare hal kalmamıştır” der.

Ethem Bey bu telgrafa adeta meydan okurcasına cevap verir; “Büyük mücadelelere girişmiş zevatta, hayat korkusu yoksa, Uşak Cephesine buyurunuz. Böyle olduğunuzu, bu liyakatte olduğunuzu ispat ediniz. Taarruzunuzu bekliyorum”

Bu apaçık İsmet Paşa’ya ve Kuvayı Milliye’ye meydan okuma-dır. Artık Çerkez Ethem kuvvetlerinin üzerine yürümekten başka

⁵⁹ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.234*

çare kalmamıştır. İnönü tümenlerine hareket emri verir. Ethem iki gün boyunca bir direnç göstermez. Muharebeyi kabul etmeden çekilir. İsmet Paşa komutasındaki tümenler Gediz'e doğru ilerler. Ethem Gediz'de de muharebeyi kabul etmez. Ethem çekildiği köylere yanlış haberler bırakarak çekilmeye devam eder. Çerkez Ethem, Simav bölgesinde tertibat alır. Bu arada Kuvayı Seyyareler çeşitli bölgelere dağılmışlardır. Ethem ve kardeşleri telaşa kapılırlar. İsmet Paşa tedbiri elden bırakmaz Ethem'in peşine düşer.

Artık Çerkez Ethem isyan etmişti ve Yunan tarafına geçmişti. Bu olaylar olurken Bursa Cephesinde bulunan birliklerden Yunan kuvvetlerinin 6 Ocak sabahı harekete geçtiği haberi İsmet Paşa'ya ulaşır. Çerkez Ethem'i ikna için Mustafa Kemal'in gönderdiği heyet henüz Ankara'ya dönüş yolunda iken Yunanlılar bu durumu fırsat bilerek taarruza geçerler.

İsmet Bey ordusu ile henüz Gediz'dedir. Ethem'i takip etmeyi bırakarak Yunan kuvvetlerini karşılamak için İnönü kasabasına gider ve orada konuşlanır.

İsmet Bey kuvvetlerinin Gediz'den ayrılmasını fırsat bilen Ethem Gediz'de taarruza geçer ama İsmet Paşa'nın orada Ethem'in taarruzuna karşı bıraktığı İzzettin (Çalışlar) Paşa komutasındaki tümen bu taarruzu püskürtür.

10 Ocak'ta şiddetli çatışmalar olur. İnönü Cephesine Ankara'dan yeni kuvvetler gelir. Nihayet 10 Ocak'ta düşmanın direnci kırılır ve tekrar eski yerine döner.

Birinci İnönü Savaşı'nın özelliği Ethem Kuvvetleri ile Yunan Kuvvetlerinin birlikte hareket etmeleridir.

Kütahya'da bırakılan İzzettin (Çalışlar) Paşa komutasındaki tümen sayıca az olmasına rağmen iyi müdafaa yapmıştır. Kütahya'da Çerkez Ethem ile üç gün süren muharebelerin sonunda Ethem kaçmaya mecbur olmuştur. Ethem'in emrindeki kuvvetlerin hepsi dağılmış ve Ethem kardeşleri ile beraber Yunanlılara sığınmıştır.

Böylece Ethem konusu kapanmış oldu.

Birinci İnönü Savaşları aslında askeri yönden çok önemli bir savaş değildir. Yunanlılar Çerkez Ethem'in isyanını fırsat bilmiş ve saldırmışlardır ama sert bir dirençle karşı karşıya kalınca geri çekilmişlerdir.

Mustafa Kemal ise Birinci İnönü Savaşlarına çok önem vermiştir. Çünkü bu savaşlar sırasında henüz Meclis toplanmamıştı. Hükümet kurulmamıştı. Böyle bir zamanda düzenli ordunun bu başarısı düzenli orduya karşı olanları sindirmiş düzenli ordu taraftarlarını güçlendirmiştir.

Savaştan sonra Ankara'ya giden İsmet Paşa'ya Atatürk "Birçok mesele halloldu" diye de takdirlerini belirtecektir.

İsmet Bey şöyle diyor:

"Ben Garp Cephesi Kumandanı tayin edildikten sonra işin yalnız askeri kısmı ile meşgul oluyordum. Birinci İnönü Muharebesi askeri safhaya geçtiğimiz ilk eseri sayılır. Onun için gerek Mustafa Kemal Paşa üzerinde gerek ordu üzerinde çok olumlu tesir yapmıştır." ⁶⁰

Birinci İnönü Savaşlarının başarısı dış politikada da etkisini gösterdi.

1972 yılında İnönü Savaşlarının 52. yıldönümünde yaptığım bir televizyon programını şöyle açmışım:

"İnönü Savaşları bir sonuç savaşı olmamakla birlikte yarattığı askeri ve politik sonuçlar yönünden büyük önem taşır. İnönü Savaşları ilk düzenli ordu harekâtı ve başarısı olmak yönünden çok önemlidir.

Bu savaşların sonucunda İtilaf Devletlerinde Yunanlıların Anadolu savaşını başarı ile bitiremeyecekleri konusunda kuşkular belirmeye başladı. Daha da önemlisi Ankara Hükümetinin İstanbul Hükümeti ile birlikte Londra Konferansı'na çağırılması ve bu konferansta İstanbul temsilcisi Sadrazam Tevfik Paşa'nın "Türkiye namına mütalaa beyan etmek (görüş bildirmek) hakkı milletin itimadına haiz (sahip) Anadolu Hükümetindir. Sözü Bekir Sami Bey'e bırakıyorum" demek zorunda kalışı idi. ⁶¹

Birinci İnönü Savaşlarındaki başarısı ile Mustafa Kemal önderliğindeki Kuvayı Milliye dünyaya sesini duyurmuştu. Artık düzenli ordu ile savaşın kazanılabileceği ve düzenli ordunun gereği de iyice anlaşılmıştı

⁶⁰ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.245*

⁶¹ *Detayları için: Nazmi Kal, İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993.*

Birinci İnönü Savaşları sonunda 1 Mart 1921'de İsmet Bey generalliğe terfi ettirildi.

Ama Yunanlılar ilerlemesine devam ediyordu.

23 Mart 1921'de İkinci İnönü Muharebeleri Birinci İnönü Muharebelerinden 2 ay 12 gün sonra başladı.

Birinci İnönü Muharebeleri halka ve hükümete büyük bir moral vermişti. Ocak, Mart aylarında ordu daha da güçlendirilmiş, örgütlendirilmişti.

23 Mart'ta Yunan ordusu Bursa'dan Afyon, Uşak ve İnönü yönüne doğru saldırıya geçti. Saldırının ağırlık merkezi yine İnönü üzerinde idi. Yunanlılar da Birinci İnönü Savaşı'na göre yeni takviyelerle daha da güçlendirilmişti. Örneğin bizim 15,000 tüfeğimize karşı Yunanlıların 26,000 tüfeği vardı. Diğer malzemeleri de bizden çok üstündü. 27 Martta çatışmalar çok şiddetlendi. İsmet Paşa Karargâhını daha gerilere Çukur Hisar'a çekmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal, Ankara'dan durumu takip etmekteydi. İsmet Paşa'dan bilgi istemişti. İsmet Paşa düşman taarruzunun daha da artacağı bilgisini verince gece Mustafa Kemal Paşa telgrafla Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburunu cepheye hareket ettirdiğini bildirdi.

İsmet Paşa anılarında o günleri şöyle anlatıyor:

“29 Mart günü Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu ile Cemil Cahit (Toydemir) emrindeki alay öğle üzeri ve öğleden sonra cepheye yetiştiler. Bugünkü muharebelerde sol cenahın vaziyeti tehlikeli olmaya başlamıştı. Fakat ertesi gün sağ cenahta düşmanın ciddi bir faaliyeti olmadı, fakat sol cenah gittikçe tehlikeye giriyordu. Buraya cephenin diğer yerlerinden büyük ölçüde kuvvet toplamaya çalıştım. Bu suretle hem tehlikeyi önlemiş hem de cephenin bu noktasından düşmana karşı taarruza geçmek için imkân hazırlamış oluyordum. Ben de Metristepe tarafından sol cenaha geçtim. Ankara'da muharebeyi heyecanla takip ediyorlardı. Ben cephenin bir tarafından öbür tarafına gidip geldikçe arada bir Ankara ile muhabere kesiliyor. O zaman büyük karargâhta heyecan daha da artıyordu. Bir ara Fevzi Paşa karargâhımın nerede olduğunu ve vaziyeti nasıl gördüğümü sordu. Kendisine yerimi bildirdim, düşündüğüm vaziyetin

fazla güçlük çekilmeden alındığını, mukabil taarruza geçmek üzere olduğumu bildirdim. ‘Vaziyet hakkında iyimserim, merak etmeyin, muvaffak olacağız’ dedim.

Benim cevabını Mustafa Kemal Paşa görünce bana hemen bir telgraf çekti. ‘Son raporlarınızın muhteviyatı (içeriği) ve kanaati memnuniyetimiz oldu. Muzafferiyetinize dua ederiz’ diyordu.

Düşündüğüm mukabil taarruzu yaptım. Düşmanın sağ kanadına yüklendim. Burun buruna muharebe ediliyor. Düşman direniyor. Nihayet İzzettin (Çalışlar) Bey de sağımızdan mukabil taarruza geçti, düşman cephesini çökertti. Sol cenah karşısındaki düşman da çekilmeye başladı. Muharebeyi kazandık.

Cephenin iki yanından mukabil taarruzlarımız inkişaf ederken ben tekrar cephenin sağ cenahına geçmiş muharebeyi buradan idare ediyordum. Akşam saat 18.30’da Ankara’ya şu telgrafi çektim:

‘Metristepe’den 01.04.1921

Saat 18.30’da Metristepe’den gördüğüm vaziyet; Gündüz Bey kuzeyinde, sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi sağ taraf grubunun taarruzu ile düzensiz bir şekilde çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir.

Batı Cephesi Komutanı İsmet.’

Mustafa Kemal bu telgrafa şu cevabi telgrafi çeker;

İnönü Savaş Meydanında Metristepe’de Batı Cephesi Komutanı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa’ya;

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında üzerinize aldığınız vazife kadar ağır ve vazife yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin istiklal ve hayatı, dâhice idareniz altında şerefle vazifelerini gören komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine, büyük emniyetle dayanıyordu. ***Siz orada yalnız düşmanı değil milletin ters dönen talibini de yendiniz.*** İstila altındaki talihsiz topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı, tarihin şeref sayfalarına yazan bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükranla sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken üstünde durduğunuz tepenin size binlerce insan ölümleri ile dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar milletimizin ve kendiniz için yükseliş parıltıları ile dolu bir istikbal ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal.’

İsmet İnönü’nün cevabı telgrafı şu oldu:

‘Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimce hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin, maddi ve manevi bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi’nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa,

Kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla şükranlarımı arz ederim.

Batı Cephesi komutanı İsmet.’

İkinci İnönü Savaşları hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta söylediklerini de okuyalım:

“Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi birlikleri Eskişehir’in kuzeybatısında yığınak yapmıştı. İsmet Bey savaşı İnönü mevzilerinde karşılama kararı almıştı. Ona göre tedbir alınıyor, hazırlıklar yapılıyordu.

Düşman 26 Mart akşamı İsmet Paşa’nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ kanadı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cepheye temas oldu. Düşman 28 Martta da sağ kanadımıza taarruza geçti. Düşman bazı yerlerde önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli savaşlarla geçti. Bu savaşların neticesi de düşman lehine oldu.

Bundan sonra saldırma sırası bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü karşı taarruza geçti ve 1 Nisan gecesi düşmanı çekilmeye mecbur etti. Bu suretle tarihimizin bir sayfası İkinci İnönü Zaferi ile dolduruldu.”

1965 yılında Bozüyük Ortaokulu'nda Fransızca öğretmeni idim. Pazar günleri çevreyi dolaşırdım. Bir gün de İnönü'ye gittim. İsmet Paşa'ya İnönü soyadının verilmesine neden olan bu kasabanın asıl adı İnönü'dür. Çünkü kasaba sırtını kayalara dayamış bir konumdadır ve kayalarda inler (mağaralar) vardır.

Şehirde dolaşırken bir evin duvarında bir telgraf fincanı gördüm. Tel yoktu.

Sorduğumda bu binanın fincanın olduğu odasının İsmet Paşa'nın karargâh odası olduğunu söylediler ve ilave ettiler, "emir eri de burada yakında bir evde oturuyor" dediler.

Eri bulduk bir de binanın önünde fotoğraf çektirdik. Sonradan o fotoğrafı İnönü Vakfı'na verdim bilmem şimdi saklıyorlar mı? Bursam buraya koyacağım.

Ne yazık ki emir erinin adını almadım. O zamanlar nereden bileceğim TV yapımcısı, sunucusu olacağımı ve günün birinde İnönü ile konuşacağımı.

İnönü Savaşlarında İnönü'nün karargâhı evin önünde İnönü'nün emir eri ortada Fotoğraf 1965 yılında tarafımdan çekildi.

(Kaynak: İnönü Arşivi A.267, S.076)

Yalnız erin “İsmet Paşa o odada çalışırdı, bir kırık karyolası vardı, bir de kötü masa. Geceleri bana ‘Sen benim karyolamda yat, uyu ben çalışacağım’ dediğini çok iyi anımsıyorum.”

İnönü Savaşları hakkında İsmet Paşa şöyle diyor:

“Milli ayaklanmayı yapanlarda, Milli Mücadelenin kesin zafere ulaşacağını düşünen askerlerde hâkim olan fikir, milli ayaklanma hareketinin gerilla harbi ile neticeye varılabileceğini düşüncesi idi. Bir düzenli ordu kurup düşmanla muharebe meydanlarında vurularak kati bir askeri neticeyi temin etmeye hazırlanmak fikri mevcut değildi. İnönü Muharebeleri böyle bir esaslî fikrin ilk tatbiki ve neticesi olarak meydana gelmiştir. Bu savaşların kazanılması ile muntazam ordu fikri esas siyaset olmuş ve Garp Cephesinde nihayet büyük ordunun teşekkülüne yol açmıştır.”⁶²

ÖLÜM KALIM SAVAŞI; BÜYÜK TAARRUZ

Atatürk, Nutuk’ta Büyük Taarruz’dan fazla söz etmez. Ama uzun uzun Sakarya Savaşı’ndan sonra bir süre ordumuzun suskunluğunu fırsat bilen ve ordumuzu acımasızca eleştiren muhalif grubun faaliyetlerini anlatır.

Zaten bu kitabın konusu da savaşın ayrıntılarına girmek değildir. Kurtuluş Savaşı’nın destansı anlatımını rahmetli Turgut Özakman’ın “Şu Çılgın Türkler” kitabında okudunuz. Okumadıysanız da okumanızı tavsiye ederim.

Cephede nihai zafer için yapılacak taarruzun hazırlıkları bütün hızı ile devam ediyordu. İsmet Bey alınan her tedbirden Başkomutan Mustafa Kemal’i haberdar ediyordu. Mustafa Kemal İsmet Bey’in aldığı her tedbiri ve görüşü desteklerdi. Hata kumandanlarla ilişkilerinde hep İsmet Bey’in görüşünü kabul ederdi.

1. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa ile İsmet Bey’in ilişkileri iyi değildir. Ali İhsan Paşa Mustafa Kemal’in Konya’ya gelişinde İsmet Bey’i Atatürk’e şikâyet eder. İsmet Bey’in verdiği emirlerin yerinde olmadığını söyler. Atatürk; “Bu emirlerin hepsi doğrudur, ben cephede bulunsaydım aynı emirleri verirdim” der.

⁶² Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s.19*

Ali İhsan Paşa ısrar edince Atatürk "Ben sizin tutumunuzu tasvip etmiyorum. Fevzi Paşa da tasvip etmiyor. Fakat Garp Cephesi Komutanına sözümüz geçmiyor. O sizden ciddi olarak şikâyet ettiği zaman vazifeniz hitam bulur" der.

Gerçekten Ali İhsan Paşa'nın bu şikâyetleri çoğalınca İsmet Bey onu ordu kumandanlığından alır.

Bir başka örnek de Nurettin Paşa'nın Birinci Ordu Kumandanlığına tayini söz konusu olunca yaşanır. Atatürk, İsmet Bey'in görüşüne başvurur. Onun onayını da aldıktan sonra Nurettin Paşa'yı atar.

Mustafa Kemal zaman zaman atayacağı kişiler hakkında da İsmet Bey'in fikrini almak ihtiyacı duymuştur. Bu konuda bir olayı İsmet Bey hatıralarında şöyle anlatır:

"Ben cephedeyim. Atatürk'ten bir mesaj aldım. Bana diyor ki; 'Celal Bey vekil olacaktır. Fakat kendisi bildiğin Celal Bey değildir. Büsbütün değişmiştir. Şimdi yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır'. Benim adeta muvafakatimi (onayımı) almak istiyordu. Verdiğim cevapta 'Siz idare ediyorsunuz, benim için önemi yoktur. Sizin münasip gördüğünüz insan benim için de muteberdir (doğrudur)' dedim."⁶³

Cephede hazırlıklar devam etmektedir, ama bir türlü taarruz edilmemektedir. Meclis ise bir an evvel taarruz edilmeli, sonuç alınmalı görüşündedir. Bu yüzden Mecliste sık sık tartışmalar yaşanmaktadır.

İsmet Paşa'nın inadı yüzünden taarruz edilmediği dedikodusu yayılmaktadır. Meclisin bu taleplerine karşı İsmet Paşa'yı savunan yine Mustafa Kemal'dir.

Atatürk zaman zaman cepheyi teftişe gider. Bu teftişlerde cephe komutanının da normalde bulunması gerekirken Atatürk İsmet Paşa'ya "Sen yerinde kal, ben gelince gördüklerinizi sana anlatırım" der. Bu gezilerin birinden sonra, Mustafa Kemal "Sen kendine ne kadar güveniyorsun, ben cephenin bir ucundan giriyorum bir ucundan çıkıyorum, herkesle konuşuyorum. Kumandanlar böyle şey istemezler, sen kendine ne kadar güveniyorsun!" der. İnönü "Evet kendi-

⁶³ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.225*

me güveniyorum ama kendimden çok sana güveniyorum, istediğini serbestçe göresin, bunu istiyorum" diye cevap verir.

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı Ankara'da olup biten her şey hakkında haberdar ediyordu.

20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara Anlaşması imza edilirken Fransızlar Hatay üzerinde çok ısrar edince Mustafa Kemal İsmet Paşa'ya danıştı. İsmet Paşa "Adana'yı, Antep'i kurtarmak esastır, anlaşmayı yapmamız ve Fransız cephesinden boşalmamız lazım, oradaki kuvvetlere ihtiyacımız var" dedi. Mustafa Kemal Paşa da aynı düşüncede idi ve aynen anlaşma imzalandı. Anlaşmayı imzalayan Franklin Bouillon'u Atatürk İsmet Paşa ile tanıştırmak üzere cepheye götürdü.

Cephede İsmet Paşa ile Franklin Bouillon uzun uzun sohbet ettiler.

Daha sonra Franklin Bouillon bu konuşmaların etkisinde kalmış olacak ki Mustafa Kemal'in "Bouillon'a 'Sulh görüşmelerine kimi gönderelim?' sorusuna tereddütsüz 'İsmet İnönü'yü gönder, en iyi o başarır'" der.

Sakarya Savaşı'ndan sonra ordumuzun bir süre hareketsiz kalması Meclis'te muhalefet tarafından "Ordumuz nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor, bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, bugünkü acıklı halin, feci durumun hakiki sorumlusunu ordunun başında görmek istiyoruz!" gibi eleştiriler açıkça dillendirilmeye başladı. Daha da ileri gidenler vardı. Hüseyin Avni Bey "Bu tutumla milleti rezil edeceksiniz, miskinler" diye bağırıyor. Kara Vasıf'ın "Biz Sakarya Savaşı'ndan sonra işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayacak halimiz yok" sözleri üzerine "Bravo" nidaları yükseliyordu.

Bu eleştirilerin bir haklı yanı da vardı. Çünkü zaman zaman ordu taarruz etme şayialarını (yalan haber) yayıyor ama bir türlü taarruz edilmiyordu. Milletvekillerini böyle konuşmaya iten de bu asılsız çıkan şayialardı.

Hâlbuki ordu gizli gizli büyük bir hazırlık içinde idi. Başkomutanlık görevini üstlenen Mustafa Kemal taarruz hazırlıklarını düşmana duyurmak istemiyordu.

Saklanan bir sır vardı. O sırrın ne olduğunu İsmet Paşa'dan dinleyelim;

“İnönü- 26 Ağustos'ta başlayan milli mücadele, harp tarihinin, en kesin netice muharebesinin hazırlığı, icrası, büyük bir sanat eseridir.

Neden sanat eseridir bunu anlatayım size.

Birbiri ile eşit iki ordu karşı karşıyadır. Sayıca eşit ama Yunan ordusunun bütün dünya ile geniş ve rahat ilişkileri var. Her istediğini, silah ve vasıtayı kolaylıkla buluyor. Biz ihtiyaç vasıtaları bakımından çok dardayız. Bütün memleket askeri işgal altında. Dünya ile ilişkide olan İstanbul hükümeti yardım etmek şöyle dursun yapılan çalışmaların, hazırlıkların faydasız ve zararlı olduğu düşüncesinde.

Böyle bir idare altında biz harp hazırlığı yapıyoruz. Bir işgal ordusu Anadolu'ya çıkmıştır. Muharebe ediyor. Muharebe ettiğiniz ordu, kuvvetli bir ordu, her yerde ciddi muharebeler yapmıştır.

Bu ordu ile siper muharebesi yapacağız. Büyük askeri yazarlar, büyük kumandanlar siper muharebesi devrinde galip gelen ordunun öteki orduyu bir daha muharebe edemeyecek hale getirmesi için nasıl hareket etmesi, nasıl vurması lazım geldiğini seferlerin sonuna kadar aramakla meşgul olmuşlardır ve bulamamışlardır. Bu bulunmamış tilsimi biz Anadolu'yu işgal eden, dünyaca desteklenen üstün ve kıymetli bir orduya karşı eksik ikmal ve koşullara rağmen sağlayacağız. Biz bu imkânı temin etmişizdir. Büyük Taarruz'un kıymeti buradadır. Bu meydan muharebesi ile bu ordu mahvedilmiştir. Bütün iki cihan harbinde böyle bir misal yoktur.

Bu eser bu kadar ciddi, bu kadar nadir bir sanat eseridir.

Bu savaşın hazırlığı bir sene sürdü. Bir seneye güç sığdı.

Plan bir yıldan beri Sakarya Savaşı'nın sonunda karar verilmiş bir plandır.

Önemli hedefimiz ne gün taarruz yapacağımızın düşman tarafından sezinlenmemesi idi. Zaman zaman düşmana taarruz edeceğimiz hissini veren davranışlarda bulunuyoruz, dedikodu yayılıyor, ama taarruz etmiyoruz. Diğer yanda Atatürk sık sık bölgeye seyahat ediyor, bu da taarruz edeceğimizi düşmana hissettiriyor ama etmiyoruz.

Bu da düşmanda ‘Canım taarruz, taarruz derler, derler yapmazlar, yapamayacaklardır’ rehaveti yaratıyordu. Düşününüz ki Kars’ta çakılı olan eski asırların topları öküz sırtında taşınıp Afyon’a getirildi. Ve ne yapılıyor, ne getiriliyor düşman bilmiyordu. Veya işitirse ehemmiyet vermiyordu.”⁶⁴

Düşmandan bu sırrı saklamak konusuna Falih Rıfkı Atay da Çankaya adlı eserinde şöyle değiniyor;

“Mecliste bir muhalif milletvekilinin ‘Yapamıyorsunuz, yapamayacaksınız, ileri gidemiyorsunuz. Geri gelmenizden korkarım’ sözüne karşılık Atatürk silahsızlıktan, cephanesizlikten ve çaresizlikten bahsetmişti. Mustafa Kemal’in o günlerde hiç istemediği şey bir taarruz yapacağının sezilmesi idi. Meclisteki bu tartışmalardan yararlanıyordu”⁶⁵

Meclisteki bu eleştiriler düşmanda rehavet yaratıyordu ama Meclis’te de mebusların tepkilerinin çoğalmasına da neden oluyordu.

Çünkü Meclis asılsız söylemlerle amacın düşmandan gerçek taarruz zamanını saklamak olduğunu bilmiyor. İşte yukarıda anlattığım Meclis’teki eleştiriler bu yüzden ayyuka çıkıyor, taraftar buluyor, şiddetli eleştiriler yapıyordu.

Bu şayia stratejisini üç kişi biliyordu; Atatürk, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa...

Atatürk bunu hiçbir zaman açıklamamıştır. Nutuk’ta da gizli kapaklı konuşur. Örneğin bu cümleleri bu politikayı doğrular.

“Muhalipler ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin sonunun felaket olacağından ibaret propagandalarına alabildiğince hız vermişlerdi. Gerçi Mecliste bu düşünce akımının yaptığı akisler zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât yönünden faydalı idi” diye anlatmaktadır.⁶⁶

Atatürk, Büyük Taarruz’dan söz ederken en gizli toplantılarını bu üç kişi ile yaptığını anlatır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

⁶⁴ Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s.89*

⁶⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, Sena Matbaası, 1980 İstanbul, s.520*

⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.441*

İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Çakmak ile toplandık, diye açıklamaktadır.

Konumuz Atatürk ve İnönü olmakla birlikte bu iki kahramanın baş başa vererek yarattıkları büyük zaferi kahramanların birinin ağzından dinlemekten sanırım okuyucularım memnun olacaktır. Bu bakımdan İnönü'yü dinlemeye devam edelim.

“İsmet İnönü: 1922 Temmuzunun son günleri. Artık taarruz etme günleri yaklaşıyor. Bir gün şafakla beraber silahlar patlayacak, düşman ordusunu yok etme harekâtı başlayacak.

Atatürk'ün Akşehir'deki toplantısı bu amaçla yapıldı. Taarruz günü kararlaştırılacaktır. 1922 Temmuzunda toplanan kumandanlar son hazırlıkları görüşmüştür. Bu bir plan hazırlığı değil son hazırlıkların görüldüğü bir toplantıdır.

Plan şuydu; Temmuz toplantısında Süvari Kumandanı Fahrettin Altay da bulunuyordu. İlk iş silah patlamadan süvari ordusu düşman karargâhının içine girecek iletişim hatlarını kesecekti.⁶⁷

26 Ağustos'ta nihayet plan uygulamaya girdi. Şafakla beraber topçu atışları başladı. Kıtalarımız siperlerden çıktılar, taarruz ediyorlar. Düşman ne kadar çok kuvvetli hücum ederse edelim son ana kadar yerinden oynamıyor. Gayet inatla muharebe ediyorlar. Yunan ordusunun karakterlerinden birisi şudur; taarruz edeceği zaman çok sert ve titiz hareket eder, mukavemet ettiği zaman dermanını sonuna kadar kullanmaya çalışır. İyi bir ordunun niteliklerini taşır.

Nihayet 27 Ağustos günü hep muharebe meydanında bulunuyoruz. Mustafa Kemal Paşa orada, Fevzi Paşa orada, ondan beş on adım uzakta muharebeyi takip ediyorum ve Başkumandanla yakından temasta bulunuyorum. Akşama kadar muharebe, netice hakkında bir fikir vermeksizin sert ve sıkı bir surette şiddetle devam etti. Sonuç hakkında bir fikir edinemiyorduk ama bir şey dikkatimizi çekti. Düşman topçusunun ateşi zayıftı hatta zaman zaman ateşi kesiyordu. Askeri bilgilere göre düşman topçu ateşinin zayıflaması ve sesini zaman zaman kesmesi düşmanın mevzi değiştirdiği, geri çekildiği anlamına gelirdi ama emin olamıyorduk. Deneyimli ku-

⁶⁷ Nazmi Kal Not: Nitekim Yunan Kumandanı Trikopis yakalanınca İsmet İnönü'nün “Bir kuvvet kumandanı senden yardım istedi, niye gitmedin?” sorusuna “Süvarileriniz iletişim hatlarımızı kopardı” demiştir.

mandanlar gözünde muharebe sevki idaresinde düşman topçusunun sesini kesmesi veya zayıflaması düşman topçusunun mevzi değiştirdiği, bulunduğu yerden çıkıp başka bir yere gittiği intibasını (izlenimini) uyandırır. Bu da düşmanın geri çekilme kararı sayılabilir. Böyle bir ihtimal belirince taarruzu daha da şiddetlendiriyoruz. Ve bir çekilme kararı verecekse onun düzenli cereyan etmemesi için çalışıyoruz. Fakat bu beklentimiz tahakkuk etmeden düşman topçusu zaman zaman susuyor, ateş etmiyor, piyadesini bırakmıştır. Ateş altında eziyoruz ama çekilmiyordu. Ne olabilir? Bir aralık Fevzi Paşa şöyle yanımda duruyordu. Onun yanına gittim. “Ne anlıyorsun?” dedim. Fevzi Paşa muharebe meydanı, muharebe manzaralarını bilen bir mütehasıstır (uzmandır) Hülâsa (özetle) ‘Biz anlayamadık’ dedim. O sırada Ordu Kumandanından, cepheden haberler gelmeye başladı. Düşman çekiliyordu. Ricat (çekilme) belli oldu. Mevzileri gece karanlıkta bırakmışlar, yeni mevzilere intikal etmişler. Böyle bir vaziyette şafak söktü.

27 Ağustos günü gecesi nihayet düşmanın çekildiğini tespit ettik. 29 Ağustosta sabahı şafak söktüğünde artık düşmanın çekildiğini kesin olarak anladık.

“İLK HEDEFİNİZ AKDENİZDİR!”

Savaşın beşinci günü Çalköy’de bir öküz arabasının üstünde ben, Fevzi Paşa, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa toplandık. Düşman bozulmuştu, çekiliyordu. Ne yöne çekilecekti? Bana göre Eskişehir’e çekilecek çünkü orada burnu kanamamış bir ordusu var, onunla birleşecek ve taarruza geçecekti. Düşman Eskişehir’e çekilmediğine göre nasıl davranacağız?

Ben “Mademki düşman Eskişehir’e gitmedi İzmir’e doğru gidiyor bu düşmanı takip edelim. Eğer düşman İzmir’e gider biz burada Eskişehir’deki kuvvetlerle uğraşırken Yunanistan’dan yeni kuvvetler gelir, kuvvetli bir cephe oluştururlar, işimiz zorlaşır. Hâlbuki biz İzmir’de Yunan’ı denize dökersek Eskişehir’deki kuvvet düşman içinde kalacak ve kendiliğinden kaçacaktır” dedim.

Fevzi Paşa “Mağlup olan düşman hırpalanmıştır, onu takip etmeye lüzum yoktur. Eskişehir ve Bursa üzerine gidelim” dedi.

Atatürk ikimizi dinledikten sonra “İsmet Paşa’nın dediğini yapalım” dedi ve “**Ordular** İlk Hedefiniz Akdeniz’dir” emrini verdi.

Bu konudaki daha ayrıntılı bilgileri “İsmet İnönü: Televizyona Anlattıklarım” adlı kitabımda okuyabilirsiniz.

Nitekim 9 Eylül’den sonra Eskişehir’deki kuvvetler Bursa üzerinden Ege adalarından Yunanistan’a gitmişlerdir.

Türk Ordusu İzmir’e girdiğinde yeni Yunan kuvvetlerinin ve malzemelerin İzmir’e geldiği görülmüştür.

ELEŞTİRİLERDEN BUNALAN MUSTAFA KEMAL MECLİSİ KAPATMAK İSTEDİ

Büyük Taarruz’un bu saklanan sırrı konusunda Meclis Eski Başkanlarından Adalet Partisi Milletvekili Ferruh Bozbeyli’den İsmet İnönü’nün ölüm yıldönümlerinden birinde yaptığım bir programda şu anıyı dinlemiştim:

-İsmet İnönü, Atatürk’ün ölüm yıldönümünde Türk Tarih Kurumu’nda bir konferans verdi. Ben de Meclis Başkanı olarak oradaydım. Konferans bittikten sonra Tarih Kurumu Başkanı Uluğ İğdemir’in odasına geçtik.

Paşa bana “Genç Başkan, (Bana öyle hitap ederdi) konferansımı nasıl buldun?” dedi.

Ben “Paşam ben tarihi çok iyi okudum, anlattıklarınızın çoğunu biliyorum ama bir sözünüz dikkatimi çekti, onu anlayamadım” dedim.

Paşa “Neymiş o?”

Ben “Büyük Taarruz’da öyle zor durumda kaldık ki Meclis’i dağıtmak noktasına geldik, dediniz fakat neden o noktaya geldiniz, nasıl giderdiniz onu anlatmadınız?” diye sordum.

“Aferin dikkatli dinlemişsin, arabanda yer var mı? Beraber gidelim sana anlatayım” dedi.

Arabaya bindik, bana “Senin şoförle aranda ses geçirmez bir perde var mı?” diye sordu.

“Yok” deyince “Peki şoförüne güveniyor musun? Burada söylediğimiz bir yerde söylenmeyecek” dedi. Ben garanti verince anlatmaya başladı.

(Ve yukarıda İsmet İnönü’nün ağzından yazdığım, yalan haber yaymak stratejisini ve bu stratejiyi bilmeyen mebusların Atatürk’e saldırılarından söz etti.)

İşte Atatürk’ün Mecliste çok bunaltıldığı bir gün Atatürk “İsmet ben köşke gidiyorum sen de gel” dedi.

O önden gitti ben arkadan gittim. Köşke vardığımda Atatürk’ü camın önünde Ankara’ya doğru elini arkaya bağlamış olarak buldum. Ayak seslerimi işitince “İsmet sen mi geldin? (...) İsmet, İsmet bu Meclis’le savaş kazanılmaz bu Meclisi dağıtacağız!” dedi.

Atatürk bir şey söylediği zaman hemen itiraz etmemek lazım geldiğini biliyordum. Önce “olur, yaparız” gibi sözler söyleyeceksin, bir itirazın varsa uygun zamanda söyleyeceksin. Yani eşref saatini kollayacaksın.

Bunu bildiğim için “Olur Paşam, düşünüyoruz, bir hal çaresi buluruz” dedim. Akşam yemekte konu gene açıldı. Ben “Paşam, Abdülhamit iki kere meclis açtı ama tarihe meclis kapatan padişah olarak geçti, bu konuyu bir daha düşünelim” dedim. Atatürk düşündü, düşündü, “Galiba haklısın, biraz daha sabrederim” dedi.

“Ben, peki bunu neden böyle söylemediniz?” dedim.

Paşa “O zaman Atatürk’e akıl verdi diye övündüğümü söyleyeceklerdi”.

Atatürk’ün Büyük Taarruz konusunda Nutuk’ta fazla ayrıntılı bilgilere girmedğini söylemiştim. Burada onun savaşın sonu ile ilgili cümlelerini alarak bu konuya son vereceğim.

“Muhterem efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı’nı ve ondan sonra düşman ordusunu tamamen imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz’e, Marmara’ya döken harekâtımızı izah ve vasıflandırmak için söz söylemeye lüzum görmem.

Her safhası ile düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser Türk milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin ölümsüz abidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun Başkomutanı olduğumdan dolayı ebediyete kadar mesut ve bahtiyarım.”⁶⁸

SULHA DOĞRU, MUDANYA MÜTAREKESİ

Ordumuz 9 Eylül’de düşmanı denize dökmüş, Fahrettin Altay komutasındaki öncü süvari birlikleri İzmir’e girmişti. Çalköy’de üçlü zirvede alınan isabetli karar doğru çıkmış, Eskişehir’deki Yunan ordusu kendiliğinden çekilmişti. Bursa da kurtarılmıştı. Ordu Trakya’yı Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale yönünde yürüyüşe başlayacaktı. 23 Eylül 1922 günü İtilaf Devletleri hariciye nazırları imzası ile Mustafa Kemal Paşa’ya, askerî harekâtın durdurulması ve bir barış konferansının İzmit veya Mudanya’da toplanmasını içeren bir nota verdi. Bu notada iki konu talep ediliyordu. Biri askerî harekâtın durdurulması, diğeri bir barış konferansına davetti. Notada tüm bu konuları görüşmek üzere Mudanya veya İzmit’te bir toplantı yapılması da öneriliyordu.

27 Eylül’de İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı Harrington, Mustafa Kemal’e çektiği telgrafta Boğazlar üzerine yürümeye hazırlanan Türk Ordusu’nun tarafsız bölge dışına çekilmesini bildirdi. Mustafa Kemal ertesi günkü cevabında “Tarafsız bölgenin varlığından haberim yoktur, böyle bir bölge tanımıyoruz. Ordumuz mağlup Yunan Ordusu’nu takip etmektedir, Fransızlar ve İtalyanlar gibi sizin de Asya sahilinde bulunan kıtalarınızı geri çekmeye hazır olduğunuz takdirde Boğazlar sahilinde bulunan kıtalarımıza yavaş yavaş geri çekilmeleri hususunda emir vermeye hazırız” diye cevap verdi.

Mustafa Kemal 23 Eylül tarihli İtilaf Devletleri hariciye bakanlarının notasına da 29 Eylül’de cevap verir. Cevabı yazıda Mudanya Konferansı’nın kabul edildiği, açılışın 3 Ekim 1922’de olmasının uygun olduğu ve İsmet Paşa’nın atandığı ve konuşulacak konuları bildirdi.

28 Eylül’de Batı Cephesi Ordularının Boğazları hedefleyen harekâtı başladı. Aynı gün Fransız diplomatı Franklin Bouillon İz-

⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.443 İlk meclis.1920-1970 H Veldet Velidedoğlu.Çağdaş yayınları*

mir'e geldi ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Franklin Bouillon'un güvence vermesi üzerine harekât durduruldu. Bu karar henüz uygulamaya konmadan İstanbul'daki Fransız Fevkalade Komiseri General Pelle Atatürk ile görüşmek üzere İzmir'e gitti. Pelle, Atatürk'e bir tarafsız bölge oluşturmayı ve bu bölgeye Türk ordusunun girmemesini önerdi. Türk ordusunun muhteşem zaferini kavrayamamış bu mağrur Fransız'a Türk ordusunun böyle bir bölge tanımadığı cevabı verildi. Trakya kurtarılmadıkça ordularımızın durdurulamayacağı da bildirildi.

İtilaf Devletlerinin dışişleri bakanları imzalı nota da belirtilen konferans yeri olarak Türk tarafınca Mudanya uygun görüldü.

Mudanya Konferansı'na Başkomutanlık adına kim gidecekti? Mustafa Kemal hiç tereddüt etmeden İsmet Paşa'nın gönderilmesi-ne karar verdi. Ayrıca notada Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhal geri verilmesi de koşul olarak bildirildi.

3 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı İsmet Paşa'nın Başkanlığında İngiltere delegesi General Harrington, Fransız delegesi General Charpy, İtalyan delegesi General Monbelli'nin katılımı ile toplandı.

Türkiye tarafında Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Yarbay Tevfık Bıyıklıoğlu ve görüşmelere İstanbul'dan katılan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey bulunuyordu.

Ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Refet Bele Paşalar da Mudanya'da İsmet Paşa'ya yardımcı olacaklardı.

İsmet Paşa'ya Mudanya görüşmelerinde önceliklerimiz bildirildi. Görüşülecek esas maddeler şöyle belirlendi:

-Trakya en kısa sürede Anadolu Hükümeti'ne teslim edilmelidir.

-Türk ordu birlikleri Trakya'ya geçmeli ve Trakya'daki Türklerin herhangi bir saldırıdan korunması için önlemler alınmalıdır.

-Çanakkale ve İstanbul üzerine yürüyen ordularımız geriye çekilmemeli, oldukları yerde kalmalıdır.

Bu temel esasların dışında Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya özel talimatı da şuydu:

“Başkomutanla görüştüğümüzde bana bu esasların dışında olarak talimatı şudur; tekrar bir savaşa tutuşmayalım. Ateşkesi bir an önce yapalım. Ateşkesle Trakya’daki idaremizi kurmak ve Yunanlıları oradan çıkarmak imkânı görülüyor. Bunu elde edelim. Ondan sonra barış konferansını bir an önce sağlayıp oraya gidelim. Mudanya’ya askeri ve siyasi faaliyetlerimizin hedefi olarak bu görüşle gittim.”⁶⁹

Görüşmelere Mudanya’da Rus İş Adamı Alexander Ganyanof’un evinde 3 Ekim 1922’de başlandı.

İsmet Bey gelen generalleri ev sahibi olarak karşıladı. Toplantının doğal yöneticisi olduğu fikrini karşısındakilere kabul ettirmek istiyordu.

Toplantının açış konuşmasını da yaparak toplantı başkanlığını emrivaki olarak gelenlere kabul ettirdi. Mudanya Konferansı’nı İsmet Bey’in yönetmesi Avrupalıların kabullenemeyeceği bir durumdu. Toplantı sırasında hemen diğer devletlerin sözcüsü gibi davranan Harrington ile İsmet Bey arasında sert tartışmalar oldu. Konferans başarı ile sonuçlanınca Harrington ile İsmet Bey arasında bir dostluk oluştu.

Konferansın 3. gününde tartışmalar sertleşti. Konferans ke-silme noktasına geldi. Çünkü Fransız Temsilcisi General Charpy Trakya’nın Türklere teslimine yanaşmıyordu.

İsmet İnönü tüm görüşmeleri günü gününe Mustafa Kemal’e bildiriyordu. Bu durumu da bildirdi.

Mustafa Kemal, 6 Ekim 1922 günü Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya bir talimat gönderir.

Bu talimatla ilgili İsmet Paşa şöyle diyor:

“Başkomutanın bana gönderdiği talimat şudur; Trakya’nın İzmir’de tespit olunan esaslar dairesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine teslimini kabul eylemedikleri takdirde 6/7 Ekimde hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz. İngiliz generaline Trakya’daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden hareket edecek birliklerimizle, İngiliz birlikleri arasında bir yanlış anlamaya meydan bırakmamak için şimdilik gerekenlere emir ve talimat ver-

⁶⁹ Alev Coşkun, *Asker İnönü, Kırmızı Kedi Yayınları, 4. Baskı 2019, s.577*

melerinin uygun olacağını bildiriniz. Bu teklifi Fransız ve İtalyan generallerinin önünde yapmak uygun olur.’

İnönü ve Mudanya Mütarekesinden bir kare

Ben bunun üzerine ordulara emir verdim. Mudanya Konferansı’nın kesilmesi olasılığından söz ederek 1. ve 2. Orduları Marmara bölgesinin daha güneyinde kalan birliklerin Kocaeli ve Çanakkale bölgesine harekete geçirilmesini bildirdim.”⁷⁰

Mustafa Kemal bu talimatı ile İngilizlere “Biz sizinle savaşmak istemiyoruz. Ama Trakya’da bulunan Yunan birliklerine ulaşmak için Çanakkale ve İstanbul üzerinden geçmek zorundayız” demek istiyordu.

Mudanya Konferansı tüm isteklerimizin kabulü ile sonuçlandı. Trakya tek kurşun atmadan bize teslim edildi. 11 Ekim 1922 günü imza edildi.

Mudanya Konferansı yeni Türk devletinin uluslararası alanda kendini kabul ettirmesinin önemli bir adımı oldu.

Bu konferans sonrasında savaş meydanlarından tanıdığımız İsmet Paşa’yı artık bir sivil devlet adamı, diplomat olarak tanıyacağız.

Tek Adam ve İkinci Adam eserlerinin yazarı Şevket Süreyya Aydemir, İnönü’deki bu değişim için “Hayatı boyunca sürecektir olan siyasi misyonuna da giriş ve basamak noktası olacaktı. Mudanya’nın

⁷⁰ Alev Coşkun, *Asker İnönü*, Kırmızı Kedi Yayınları, 4. Baskı 2019, s.586-587

ardından İsmet Paşa bir siyasi kişilik olarak belirecekti. Nitekim Mudanya'dan sonra askerlik ve komutanlık artık arkada kaldı ve İsmet Paşa Türkiye'nin kaderine bir siyasi kişilik ve bir İkinci Adam olarak karıştı" demektedir.

Askeri yeteneğini Kurtuluş Savaşlarında ispatlayan İsmet Paşa artık daha zor bir alana giriyor, devlet adamlığına geçiyordu.

İsmet İnönü

MUDANYA'DAN BİR ANI

Abmet Şükrü Esmer:

“İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington gazetecilerin Mudanya’ya gidişini yasaklamıştı. Biz kaçak olarak gittik, bir Amerikalı gazeteci ile. Bir gece Kartal’a gittik, oradan bir gemi bulduk. İngilizler yolumuzu kestiler çuvalların altına saklandık. Hatta Velid Bey, Velid Ebüzziya o “İngilizler artık mağlup oldu, bize karışamazlar” diye bir gemi ile gitmek istemiş. Yakaladılar onu, geminin kömürlüğünde tuttular. Ben Mudanya’ya gidince İsmet Paşa’ya anlattım. “Gazetecileri İngilizler bırakmıyor” dedim. Orada İngiliz temsilcisi olarak General Harrington vardı, ona söyledi ve o da emir verdi gazetecileri bırakın diye. Velid Ebüzziya kömürlükten çıkmış simsiyah yüzle geldi.

Görüşmelerden aklımda kalan şu. Derme çatma bir odada konuşuyorlardı. Biz dışarıda gazeteciler oturuyorduk. İsmet Paşa az duyduğundan tercüme ederken bağıriyorlardı. İsmet Paşa Har-

rington'a dedi ki 'Sınırları çiziyorlarmış, Türk ordusu nereye kadar gidecek?'

Harrington bu sual karşısında "Söyle ekselansa ki istediği yere kadar gelirse benim evimi de işgal eder" diyordu.

Görüşmelerden aklımda kalan bu.

Mudanya Konferansı'ndan sonra İsmet Paşa askerliğe şu bildiriği yayınlayarak veda etti:

"Türk tarihinin Birinci İnönü, Kütahya, İkinci İnönü, Sakarya, Afyon-Dumlupınar, İzmir-Bursa ve Mudanya kelimeleri ile ifade edilen heyecanlı bir devirde şerefimizi ve kanımızı, birbirine kaynaştırdığımız bütün asker, zabıt ve kumandan arkadaşlarıma muhabbet ve minnetlerle ayrı ayrı teşekkür ve veda ederim.

28 Teşrinievvel 338 (28 Kasım 1922)

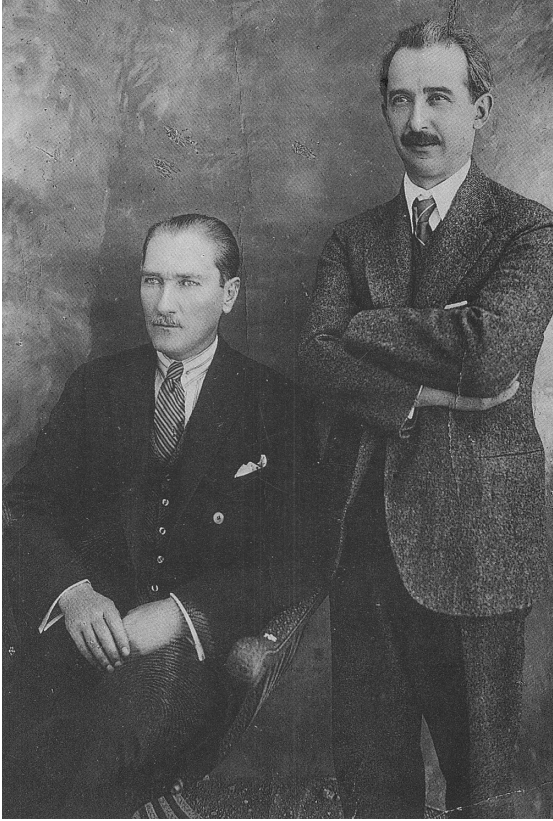
Ferik İsmet (Tuğgeneral)"⁷¹

Birinci Bölümün Sonu

⁷¹ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.1.s.305-306*

İKİNCİ BÖLÜM

Sivil Yıllar

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TAPUSU LOZAN ANLAŞMASI

Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet, okul sıralarında edindikleri askeri bilgileri Arap çöllerinde kazandıkları savaş deneyimleri ile birleştirerek Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırdılar.

Anadolu düşmandan temizlenmişti.

Şimdi sıra düşmanlarımıza, bütün dünyaya bu gerçeği kabul ettirip Anadolu'nun tapusunu almaya gelmişti.

11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Batılı devletlerde bir barış konferansının toplanması fikri gündeme geldi.

17 Ekim 1922'de İstanbul'da hâlâ bir padişah ve hükümet vardır. Sadrazam Tevfik Paşa, Lozan Konferansı'na davet kesinleşince Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çeker. Telgrafta, Lozan Barış Konferansı'na İstanbul ve Ankara delegelerinin birlikte iştiraklerinin (katılımlarının) uygun olacağını ve bu gaye ile önceden bir zatın görüşmek üzere İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini söyler.

Mustafa Kemal ise "Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin zaferin tabii neticesi olarak yakında gerçekleşecek olan Barış Konferansı'nda Türkiye devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunacaktır" diye karşılık verir.

Tevfik Paşa'nın Sadrazam sıfatını kullanarak çektiği bu telgraf 'Padişahlık' müessesesinin kaldırılmasının zorunlu hale geldiğini gösteriyordu. İki başlılık ortaya çıkmıştı. Artık Osmanlı saltanatının kaldırılması zamanı gelmişti.

Mustafa Kemal'in de imzasını taşıyan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tükenip bittiğine, yeni bir Türkiye devletinin doğduğuna, anayasa gereğince egemenlik haklarının millete ait olduğuna dair önerge Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlandı. Bilindiği gibi 1 Kasım 1922'de 'Padişahlık' tarihe karıştı. Padişah, İngiltere'den koruma istedi ve Malaya Zırhlısı ile yurdu terk etti.

Bu süreç elbette konumuz değil.

Bir Barış Konferansı toplanacaktır ve Türkiye tek başına konferansa gidecektir. Şimdi sorun Türkiye'yi bu konferansta kimin temsil edeceği.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Atatürk Ankara'ya döner. Ankara'da Meclis'te ve hükümet çevrelerinde tek konuşulan konu barış konferansına kimin gönderileceği idi. Bazı isimler dolaşıyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf (Başbakan) (Orbay) Bey, Hariciye Vekil Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey en çok konuşulan isimlerdi.

Atatürk bir karar vermemiştir. Rauf Bey'in Mondros Mütarekesi'ni imzalayan kişi olması nedeniyle böylesine hayati bir meselede görevi başarı ile yapacağından endişeliydi. Rauf Bey de bunun farkındaydı ve hiç olmazsa barış görüşmelerine İsmet Paşa ile birlikte müşavir (gözlemci) olarak gitmek düşüncesindeydi.

Rauf Bey bu düşüncesini Atatürk'e açar.

Atatürk Rauf Bey'in bu teklifine "İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade sınırlıdır, İsmet Paşa Başkan olursa azami derecede istifade sağlanacağına ben de inanıyorum" der. Ama İsmet Paşa'nın bu görüşmelerden haberi yoktur.⁷⁰

Lozan'a gidecek delegenin seçimi konusunda Orgeneral Kazım Özalp şöyle diyor:

"Mustafa Kemal Paşa Bursa'ya gitmeden önce Sulh Konferansı'na gönderilecek delegelerin tayini konusu Vekiller Heyetinde (Bakanlar Kurulunda) görüşüldü. Vekiller Heyetinde yapılan görüşmelere Rauf Bey'in başkanlığında Yusuf Kemal (Tengirşek, o sırada Dışişleri Bakanı) ve Rıza Nur Beylerin gönderilmesi ve bunlara askeri müşavirler (gözlemciler) ilave edilmesi düşünüldü. Ancak bir karar alınamadı. Ben 15 Ekim'de Ankara'dan Bursa'ya hareket ettim. Mustafa Kemal Bursa'ya gelmemi istiyordu"⁷¹

İsmet Paşa ve Fevzi Paşa henüz Bursa'dadırlar. Atatürk Milli Müdafaa Vekil Kazım Özalp, Kazım Karabekir ve Refet Paşa'yı da yanına alarak Bursa'ya gider.

⁷⁰ *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.446*

⁷¹ *Kazım Özalp, Milli Mücadele (1919-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s.236-237*

Atatürk Nutuk'ta o günleri şöyle anlatır:

“Bursa’da kaldığım günler zarfında İsmet Paşa’nın delege heyeti başkanlığı görevini yapabiliş yapamayacağı hususunu, mevcut bunca bilgilerime rağmen bir daha inceledim. Mudanya Konferansı’nı nasıl idare ettiğini teferruatı ile anlamaya çalıştım.

İsmet Paşa’ya tasavvurlarım (düşüncelerim) hakkında tek kelime söylemiyordum. Sonunda müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa’nın delege heyeti başkanı olabilmesi için önce hariciye vekili (Dışişleri Bakanı) olmasını uygun gördüm. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey’e istifa etmesini ve İsmet İnönü’nün bu göreve getirilmesi ricasında bulundum. Yusuf Kemal Bey kabul etti. İşte ondan sonradır ki İsmet Paşa’ya oldubitti halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansına delege heyeti başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birden bire şaşırdı. Asker olduğundan bahsederek özür diledi. En sonunda teklifimi bir emir sayarak boyun eğdi.”⁷²

Mustafa Kemal’in bu karara varmasında Fransa Temsilcisi Franklin Bouillon’un etkisi olmuş mudur? Şu notları aktarış yorumu okuyucuya bırakayım;

“Mustafa Kemal Bouillon’a ‘Yurtdışında bir konferansa katılmasının imkânsız olduğunu’ belirttir.

Aralarında şu konuşma geçer:

Mustafa Kemal- Türk delegasyonu başkanlığına kimi önerirsin, bu konuda görüşün nedir?

Bouillon- İsmet Paşa’yı gönder.

Mustafa Kemal- Yapabilir mi?

Bouillon- En iyisini.”⁷³

Bouillon bu kaniya nasıl varmıştı?

Franklin Bouillon gerek Ankara Anlaşması, gerek diğer Fransa ile ilişkiler sırasında Ankara’ya çok gelip giden bir diplomattı. Mustafa Kemal ile de yakın bir dostluk kurmuştu.

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.446*

⁷³ *Falib Rıfkı Atay, Çankaya, PozitifYayınçılık, İstanbul 2008, s.390*

Mustafa Kemal bir ara Bouillon'u cepheye götürür, İsmet Paşa ile tanıştır.

“İsmet Paşa- Ben kendisini bu vesile ile Akşehir’de gördüm ve tanıdım. Orada buluştuk. Beraberce yemek yedik ve konuştuk. Gördüğümüz davranışları, memleketin uğradığı durumları haksız bulurdu”⁷⁴

Franklin Bouillon’un Akşehir’de cephede yapılan bu görüşmelerde elbette pek çok konuda görüş alışverişi olmuştur. Bouillon “Barış görüşmelerine İsmet Paşa’yı gönder” derken bu görüşmelerin etkisinde kaldığı düşünülebilir.

İsmet Paşa Dışişleri Bakanı olunca artık askeri yaşamı son bulmuş oluyordu.

Lozan Barış Konferansı Heyeti İsmet Paşa’nın başkanlığında Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Sinop Mebusu Rıza Nur’dan oluşuyordu. Delege heyeti Kasım 1922 başlarında Ankara’dan hareket etti.

İsmet İnönü 11 Kasım 1922’de Lozan’a ulaştı. Fakat delegelerin gelememesi nedeniyle toplantı ertelenmişti. Bundan yararlanmak isteyen İsmet İnönü Avrupa’da nabız yoklamak için çeşitli başkentlere gitti.

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922 günü yapılan bir törenle açıldı. Taraflar frak, smokin, kolalı beyaz gömlek ve papyon kravatları ile yerlerini aldılar. Türk tarafı siyah silindir şapkaları ile oturdular.

İsmet Paşa şöyle diyor:

“Diplomatların yaşayışları, düşünceleri özel hayatları hakkında hiçbir fikrim yoktu. Meslekten o kadar uzak bir hayat geçirmişim ki mesela basit bir misal söyleyeyim. Diplomatların her yemekte ayrı bir giyinme usulleri olduğunu zannediyordum. Bunu ilk günü otelin yemek salonunda yemek yiyeceğimiz zaman bir mesele olarak etrafıma sordum. ‘Ne giyeceğiz, ne yapacağız?’ diye. Ben o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanıımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak çizmeyi ayağıma geçirir ondan sonra

⁷⁴ Alev Coşkun, *Diplomat İnönü, Kırmızı Kedi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019, s. 17*

tabii bir şekilde terlikle dolaşıyormuşum gibi hazırlanırdım. Lozan'a bu bilgi ile gittim.”⁷⁵

Lozan'da gazeteci olarak bulunan daha sonra Amerika'nın ilk Ankara Büyükelçisi John Grew anılarında konferans öncesi izlenimi için şunları yazıyor:

“Allah bilir Konferansın zevkli olmakla beraber güç ve çetin geçeceğini sanıyorum. Türkler Sevr Anlaşması'nın imzalandığı sıradaki durumlarında değiller. Bu kez şapkalarını ellerinde taşıyarak değil, fakat arkalarında muzaffer bir ordu bırakarak geliyorlar. Bu da işleri bir hayli başkalaştırıyor.”⁷⁶

Nihayet Konferans başladı. Konferansın ilk gününün programına göre ev sahibi olarak İsviçre Cumhurbaşkanı bir konuşma yaptı ve konferansı açtı.

Cumhurbaşkanı yerine oturunca İngiliz Delegesi Lord Curzon kürsüye davet edildi.

Lord Curzon konuşmasını yaptıktan sonra herkes konferansın dağılmasını beklerken İsmet Paşa kürsüye yöneldi. Böyle bir program olmadığı konusunda tüm ısrarlara rağmen İsmet Paşa “Biz burada tarafız. Bir tarafın söz hakkı varsa bizim de söz hakkımız vardır. Lord Curzon konuşursa ben de konuşurum” diyerek kürsüye çıktı ve Fransızca olarak hazırladığı konuşmasını yaptı.

Konuşmasında Türkiye'nin karşı karşıya bırakıldığı haksızlıkları, Anadolu'ya saldırıları, ülkedeki yıkıntıları, hâlâ bir milyondan fazla masum insanın evsiz ve ekmeksiz dolaştıklarını anlattı.

İsmet Paşa bu durumu ile daha önce Osmanlı vezirlerinin galiplerin huzurunda el pençe divan duran ve önüne sürülen koşulları gözü kapalı imzalayan vezirlerden olmadığını Batılılara anlatmak istedi. Bu davranış Türkiye'nin orada galip bir devlet olarak bulunduğu ifadesi idi.

Batılılar özellikle İngiltere zaten İsmet Paşa'nın baş delege olmasından tedirgindi. 20 Ekim 1922'de İngilizlerin İstanbul Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a şu telgrafi çekmişti:

⁷⁵ Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s.57-58*

⁷⁶ John Grew, *Atatürk ve İnönü, Akşam Kitap Kulübü Serisi, İstanbul 1966, s.10*

“İsmet Paşa Dışişleri Bakanı oldu. Konferansta Ankara Delegasyonu Başkanı olacağı hemen hemen kesindir. Bu gelişme rahatlatıcı olmadığı gibi konferans için de hayra alamet değildir.

İsmet Paşa, Mudanya Konferansı’nda pek inatçı bir tutum sergiledi. Ve ancak son gün Ankara’nın talimatı üzerine istemeye istemeye bazı tavizler (ödün) verdi. Onun aşırı sağırılığı da görüşme zorluğunu artırıyor”⁷⁷

İsmet Paşa’nın Konferansın açılışındaki davranışını Lord Curzon İngiltere’ye şöyle rapor etti:

“Paşa’nın bugünkü tutumu Türk heyetinin hangi zihniyetle konferansa geldiğini gösteren bir örnektir ve her vesile ile huzursuzluk çıkaracağına alamettir”.

Atatürk Konferansın başlangıcındaki görüşünü Nutuk’ta şöyle anlatıyor:

“Bir müddet Ankara’da Lozan Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler hararetli, münakaşalı geçiyordu. Türk haklarını tasdik eder müspet neticeler görülmüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında söz konusu edilen meseleler üç dört senelik yeni devreye ait ve yalnız onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görülmüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, bilindiği gibi yeni Türk Devletinin yerine geçtiği Osmanlı Devleti ‘Uhud-ı Atika’ (eski anlaşmalar) adı altında birtakım kapitülasyonların pençesindeydi. Hristiyan unsurlar birçok ayrı haklara sahip bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargı hakkını uygulayamazdı. Osmanlı vatandaşlarından aldığı vergiyi yabancılardan almaktan alıkonulmuş bulunuyordu. Devletin hayatını kemiren kendi içindeki unsurlar hakkında tedbir alması önlenirdi.

Osmanlı Devleti, kendisini kuran temel unsuru, Türk milletininsanca yaşamasını sağlayacak tedbirleri almaktan da men edilmişti. Memleketi imar edemez, demir yolu yapamazdı. Hatta okul açmakta hür değildi. Bu gibi durumlarda yabancılar derhal işe karışırdı.

⁷⁷ Bilal Şimşir, *Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2014, s.62*

Osmanlı hükümdarları ve onların çevresindekiler debdebe (görmekli) ve gösteriş içinde hayatlarını geçirmek için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka milletin her türlü menfaatlerini peşkeş çekmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda etmek sureti ile birçok dış borçlar yapmışlardı. O kadar ki devlet bu dış borçların faizini ödeyemeyecek hale gelmiş, dünya gözünde müflis (iflas etmiş) sayılmıştı.”⁷⁸

Atatürk'ün belirttiği yılların bu birikmiş sorunları Lozan'da masaya yatırılıyordu.

Lozan görüşmeleri bilindiği gibi 4 Şubat 1923 tarihinde ke-sildi.

İtilaf Devletleri heyetleri iki aylık görüşmeleri özetleyerek bir barış projesi hazırlamış, heyetimize vermişti. Bu proje bağımsızlığımızı sağlamayan maddeler içeriyordu. Bu maddelerle Atatürk'ün beklentisi olan “her konuda tam bağımsızlık” ilkemizi temin etmi-yordu.

Heyetimiz bu projeyi elbette kabul edemezdi. Karşı proje ola-rak İsmet Bey o güne kadar görüş birliği içinde bulunduğumuz mad-delerin imzasını talep etti. İnönü “birleştiğimiz noktaları imza edip barış yapalım, ikinci ve üçüncü derecedeki meseleleri ayrıca görüşü-rüz” teklifi kabul edilmedi ve görüşmeler kesildi. Heyetimiz yurda döndü.

İtilaf devletleri delegelerinin verdikleri barış projesi kabul edilir değildi. Atatürk'ün kurmak istediği “İstiklali tam” devlet ilkelerine aykırı koşullar içeriyordu. Özellikle adli, mali ve iktisadi konularda kabul edilmesi imkânsız bu teklifler karşısında İsmet İnönü başkan-lığındaki barış heyeti masadan kalktı.

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'ni açmış Batı Anadolu'da bir seyahate çıkmıştı. Atatürk seyahatini İsmet Paşa'nın dönüşüne göre ayarladı ve 18 Şubat 1923'te Eskişehir'de buluştular.

Bu buluşma muhalefet tarafından eleştiri konusu oldu. Ata-türk'ün İsmet Paşa Meclise gelmeden İsmet Paşa ile buluşması Meclisten bazı konuları kaçırmak olarak yorumlandı.

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.458*

Bu konudaki yorumlar ve söylemler elbette İcra Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan) Rauf Bey'den çıkıyordu.

İsmet Paşa'nın Lozan görüşmelerini başarı ile sürdürdüğü başta Atatürk olmak üzere herkes tarafından kabul ediliyordu. Çünkü İsmet Paşa hiçbir zaman kendi fikirleri doğrultusunda hareket etmiyor, önemli meselelerde hükümetin görüş ve düşüncesini alıyor, talimat istiyordu.

Bütün bu açıklığa rağmen Rauf Orbay'da İsmet Paşa'nın Konferansı yönetim tarzını beğenmeme duygusu hâkimdi. Bu duygusunu çevresine de telkin etmekten de geri durmuyordu. Hükümette İsmet Paşa'nın raporları okundukça İsmet Paşa aleyhinde sesler yükselmiş, "İsmet Paşa bu işi başaramayacak" görüşü o kadar taraftar bulmuş ki İsmet Paşa'nın geri çağırılmasının oylanması bile düşünülmüştü. Bu düşüncüyü Kazım Karabekir Paşa uygulamamıştı.

İsmet İnönü, Meclise gelir ve durumu anlatmıştı. 27 Şubatta gizli oturumda başlayan görüşme 6 Marta kadar bütün şiddeti ile devam etmişti. İsmet Paşa adeta topa tutulmuş, Rauf Bey'in başını çektiği muhalefet İsmet Paşa'ya düşman kesilmişti. Söyledikleri şuydu: "Barış olmuşken İsmet Paşa yapmamış, masadan kalkmış, geri dönmüş, delege heyeti hükümetin talimatına aykırı davranmış".

Padişahçı ve Mondros Mütarekesi'nin imzacısı Rauf Bey için Batının bize sunduğu koşullar yeterli idi. Rauf Bey, arkasına diğer padişah yanlılarını da almıştı.

Bu oturumların tümüne Atatürk de katılmış, tartışmaları da izlemişti.

Atatürk Nutuk'ta bu durumu şöyle anlatır:

"Muhالیfler adeta ne istediklerini bilmez halde idi. Meclisin müspet veya menfi bir karar vermesi imkânsız hale geldi. Bizim açıkça anladığımız şuydu ki muhالیfler barış meselesini Meclis'te ihtiraslarına vasıta yapmak istiyorlardı.

Efendiler bir kısım basın da bu ihtirasları şaşırtıcı ve ateşli bir şekilde alabildiğine körüklüyordu. Bu ruh hali içinde bulunan Meclis ile barış meselesinde bir sonuca varmanın güç olacağını görmek, tabii fakat üzücüydü. Düşüncelerime ilave ettim ki delege heyetimiz kendisine verilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel şekilde yerine

getirmiştir. Milletimizin ve Meclisimizin şerefini korumuştur. Eğer barış meselesinde iyi bir sonuca varmak istiyorsak Meclis tarafından da delege heyetine manevi kuvvet verilerek çalışmalarına devam ettirilmesi lazımdır. Bu şekilde hareket ederseniz ümit edebiliriz ki bir barış dönemine girmek mümkündür.”⁷⁹

Muhalefetin başka hesapları vardı. Mustafa Kemal’i seçimlere bile sokmak istemiyorlardı. Dayandıkları nokta seçim kanunda yapılacak bir değişiklikti. Buna göre bir milletvekilinin bir bölgeden seçilebilmesi için o bölgede en az 5 yıl oturma koşulu aranacaktı. Böyle bir kanun teklifini muhalifler hazırlamışlardı bile. Ömrü savaşlarda geçmiş, 5 yıl değil 5 ay bile bir yerde oturmak fırsatı bulamamış, Polatlı’ya kadar gelmiş düşmanı tüm yokluklara rağmen denize dökmüş bir muzaffer komutana böyle bir komplo kurmak her halde sadece şeytanın veya düşmanlarımızın aklına gelirdi. Bu düşmanların ve şeytanın kim olduğunu merak mı ediyorsunuz? Mecliste bulunan bir grup ve başında bu ahlaksız, hain, nankör teklifi veren Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Selahattin ve Samsun Mebusu Emin Bey’di.

Elbette böyle nankör ve saçma bir teklif Meclisin yurtsever mebusları tarafından reddedildi.

Hatta bu tekliften dolayı Meclis protesto telgraflarına boğuldu.

İşin ilginç yanı bu teklifin dış dünyaya karşı en çok birlik beraberlik içinde bulunmamız gereken Lozan Barış Görüşmeleri sırasında yapılması idi.

Atatürk, Meclisin bu tavırlarından bu Meclis’le düşündüğü kararları gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı. 1 Nisan 1923’te Meclis’i yenileme kararı aldı. Seçimler yapılacak yepyeni bir Meclis oluşturulacaktı.

Lozan Konferansı 23 Nisan 1923’te tekrar toplandı. Mustafa Kemal’in İsmet Bey’e güveni devam ediyordu. Yine İsmet Paşa başkanlığında aynı delege heyeti gönderildi. Rauf Bey yine İcra Vekilleri Başkanı yani Başbakanı. İsmet İnönü yine Rauf Bey (Orbay)’e karşı sorumluydu. Raporlarını ona göndermekteydi.

⁷⁹ *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.470-471*

Başbakan makamındaki Rauf Bey ve ekibi elbette yine muhalifti. Lozan Barış Konferansı'nda muhalefetin ana kaynağı İsmet Paşa ile Hükümet Başkanı Rauf Bey arasındaydı.

İşte bu çekişmenin nedeni kesinlikle ortaya çıkmamıştı. Kişisel bir kıskançlık da denebilir. Atatürk bu anlaşmazlığı “daha çok ruhi ve hissi sebepler zaviyesinde (açısından) görmek gerektiği” düşüncesindedir.⁸⁰

Rauf Bey de nihayet önemli görevlerde bulunmuş, olayları hissedebilen yorumlayabilen bir konumdur. Atatürk ve İnönü'nün, Rauf'un kaldırılmasına şiddetle karşı olduğu padişahlık ve halifelik konusundaki görüşlerini ve bu müesseseleri kaldırmak düşüncelerinin farkındadır ve muhalefet şuur altı bu kararlara duyulan tepkiyi temsil etmektedir.

Atatürk'e doğrudan karşı çıkmayanlar Atatürk'ü daima İsmet İnönü üzerinden eleştirilerini dillendirmektedirler. Bu, günümüzde de böyle devam etmektedir.

Olayları yorumlayabilmeniz için biraz daha açalım. Lozan Konferansı'na gönderilecek delegeler konuşulmaya başlayınca heyet başkanlığına Rauf Orbay düşünülüyordu, o da olmak istiyordu. Hatta o kadar kendinden emindi ki İsmet Paşa'nın yanına askeri müşavir (gözlemci) verilmesini Atatürk'ten rica etmişti. Atatürk bu ricaya karşılık Rauf Bey'e İsmet Paşa'dan faydalanmanın onun ancak başkan olması ile mümkün olacağını söylemişti.⁸¹

İsmet Paşa'da da Hükümet Başkanı Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu başlamıştı. İsmet Paşa Rauf Bey'in imzası ile aldığı hükümet görüşünü bildiren talimatlardan Rauf Bey'in Atatürk'ü haberdar etmeden yazdığı endişesine düşer ve Atatürk'ten raporları görmesi ricasında bulunur.

Bundan sonrasını Nutuk'ta Atatürk'ten dinleyelim:

“Gerçi ben İsmet Paşa'nın raporlarından ve hükümet kararlardan haberdar ediliyordum. Fakat Rauf Bey'in kararları İsmet Paşa'ya bildiren yazılarının nasıl yazıldığını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine Lozan görüşmelerini, hükümet

⁸⁰ Detayları için: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.499*

⁸¹ Detayları için: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.499*

toplantılarında bizzat takip etmeye ve bazen hükümet kararlarını kendim kaleme almaya lüzum gördüm.”⁸²

Rauf Bey İle İsmet Paşa arasındaki bu çatışmanın somut bir örneği Yunanistan’la yapılan tazminat meselesi idi.

Yunanlılardan alınacak savaş tazminatı konusunda Yunan delegesi Venizelos ikna edilemiyordu. İtilaf Devletleri İsmet Paşa’ya Karaağaç’ın bize bırakılması karşılığında savaş tazminatından vazgeçmemizi öneriyorlardı.

İsmet Paşa İtilaf Devletlerinin bu talebini 19 Mayıs 1923 tarihinde Hükümet Başkanlığına şifre ile bildirir. Yazıda ‘hükümetin kararının acele bildirilmesini’ rica eder.

İsmet Paşa üç gün geçmesine rağmen yazısına cevap alamaz. 22 Mayıs tarihinde Hükümet Başkanlığına ivedi olarak şu şifreyi çeker:

“Yunan tazminatına karşılık Türkiye’ye Karaağaç ve civarının bırakılması hakkında müttefikler tarafından yapılan teklif konusunda hükümet görüşünün bildirilmesini istirham etmiştim. Zati devletlerinin emirlerinin bir an önce bildirilmesi istirham olunur”

Rauf Bey cevabında “Karaağaç’a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz” demiştir.

İsmet Paşa ile Rauf Bey başkanlığındaki hükümetin arası iyice gerilmiştir. Artık İsmet Paşa Mustafa Kemal ile doğrudan temas etmek veya Mustafa Kemal’in duruma müdahale etmesini istemektedir.

26 Mayıs 1923’te İsmet Paşa Atatürk’e şu telgrafi çeker;

“Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Durum hakkında hükümet başkanlığına geniş bir rapor sundum. Hükümet ile aramızda esaslı anlaşmazlıklar vardır. Uzlaşma olmazsa dönmek zorunda ve kararındayım. Raporumun zati devletlerine iletilmesini belirttim ve istirham ettim. Konferans son günlerinde ve durum gecikmeye tahammülü olmayan bir andadır. Kanaatime göre barış ileri sürdüğüm görüşler çerçevesinde gerçekleştirilebilir. Büyük Millet Meclisi Başkanı zati devletlerinin bu olağanüstü zamanda umumi durumu yakından takip buyurmaları istirham olunur. İsmet”

⁸² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.500*

Mustafa Kemal İsmet Paşa'ya şu cevabı verir:

“İsmet Paşa Hazretlerine,

24 Mayıs tarihli ve 145 numaralı şifreyi 26 Mayısta aldım. Ondan evvel kısa ve uzun iki şifre yazdım. Durumu takip ediyorum. Dönme kararınızın sebebi tazminat meselesinde fedakârlık olduğuna göre doğru değildir. Yazdıklarım çerçevesinde teşebbüse devam edildiği takdirde daha elverişli bir safhaya geçeceğimizi umarım. Hükümet ile aranızda sezilen görüş ayrılığı ortadan kaldırılabilir.

Gözlerinizden öperim efendim. Mustafa Kemal”

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta da uzun uzun bu çekişmeyi anlatır:

“Efendiler, verdiğim bilgilerden ortaya çıkan nokta şudur; İsmet Paşa Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatı meselesini çözümlemeyi uygun görüyor ve hazırlanmakta olan anlaşmanın elde edilebilecek en iyi şartları taşıdığı görüşünde bulunuyor. Rauf Bey de 'Karaağaç'a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz' diyor. Ben, bütün yazışmaları inceledikten sonra İsmet Paşa'nın görüşünü benimsedim”⁸³

İsmet Paşa ile hükümet arasındaki gerginlik yine tırmanmıştır.

18 Temmuz 1923'te İsmet İnönü uzun açıklamalar yapar ve bir telgraf çeker, telgrafta özetle şöyle der:

“Eğer Hükümet kabul ettiğimiz bu noktalardan kesin olarak vazgeçmemiz konusunda ısrar ediyorsa bunu bizim yapmamıza imkân yoktur. Fakat vatanın yüksek menfaatleri, şahsi düşüncelerin üstünde olduğundan, milli hükümet istediği gibi hareket eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımız hakkında karar vermek milletin ve tarihin hükmüne bırakılmıştır. İsmet”

İsmet Paşa'nın bu telgrafına Atatürk hemen ertesi günü şu cevabı verir:

“İsmet Paşa Hazretlerine,

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımla tebrik etmek için anlaşmanın usulüne göre imza olduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.502*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan Mustafa Kemal”

İsmet Paşa da bu telgrafa şu cevabı verir:

“Lozan 20 Temmuz 1922

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim. İsmet”

İsmet Paşa 24 Temmuz 1922’de Lozan Anlaşması’nı imzaladı.

Atatürk aynı gün şu telgrafi Lozan’a gönderdi:

“Lozan’da Türk Delege Heyeti Başkanı, Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine,

Millet ve hükümetin zatı alilerine vermiş olduğu yeni vazifeyi başarı ile sona erdirdiniz. Memlekete birbiri ardı sıra yararlı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü, bu defa da tarihi bir başarı ile taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve istiklale kavuştuğu bu günde parlak hizmetiniz dolayısı ile zatı alinizi, muhterem arkadaşlarınız Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün delege heyeti üyelerini şükran duygularıyla tebrik ederim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal”⁸⁴

Her kelimesinden haberdar olan Atatürk’ün onayı ile imzalanan Lozan Anlaşması için tümüyle zaferi İsmet Paşa’ya mal etmenin yanlışlığı kadar “İnönü bizi Lozan’da sattı” diyenlerin yanlışlığı bu yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Lozan’ın başarısızlığından söz edenlerin dillerinin altındaki bakla, ilan edilmesi artık muhaliflerce de anlaşılan Cumhuriyetin ve padişahlık kurumunun kaldırılmasına olan tepkidir.

İsmet İnönü ile Atatürk arasında görüşmelere ilişkin yazışmaların dışında duygusal yazışmalar da oluyordu.

19 Aralık 1922’de İsmet Paşa Lozan’dan Atatürk’e şu mektubu yazar:

⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.513-514*

“Özlemimin derecesini ifade edemem. Anadolu’da aylarca görüşmediğimiz zamanlar olmuştur. Ama kendimi bu kadar uzak ve istediğim zaman hemen sizi bulamaz görememiştim. İsteddiği zaman sizinle buluşmak ve konuşmak ihtimali bile biz insanların en büyük kuvveti olduğunu bir daha tecrübe ediyorum. İsmet”

Mustafa Kemal de bu mektuba 26 Aralık 1922’de şu cevabı yazar:

“Aynı özlem derecesi ile seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir muvaffakiyet neticesi ile şerefli dönüşünüzü düşünerek avunmaktayım. Orada kazandığın saygılı mevkii ve cihana gösterdiğin kudret, zekâ ve liyakati mesudane temaşa ediyorum. (seyrediyorum)

Mustafa Kemal”

Atatürk’ün İnönü’ye karşı bu tutumu her zaman İsmet Paşa lehine değildir. Zaman zaman askeri tabirle İsmet Paşa’ya fırça çektiği de oluyordu. İşte bir telgraf:

“İsmet Paşa Hazretlerine,

26.06.1923 tarihli cevabı telgrafınızı okudum. Çok sinirli bir halde yazılmıştır. Bunu gerektirecek hiç bir duygu, düşünce ve davranış yoktur. Sizi haksız buldum. Arada yanlış anlaşılmayı gerektirecek hiçbir husus görmüyorum. Faaliyet sahanız sınırlı değildir. Fakat yapacağınız işler sınırlıdır. Ve en mühim meselelerle karşı karşıya bulunduğunuz için durum tabii olarak sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal”

Elbette ki bu kitabın konusu Lozan görüşmelerinin ayrıntılarına girmek değildir. Konumuz olan Atatürk- İnönü ilişkilerinde Lozan görüşmelerinde de Atatürk –İnönü fikir birliğini örneklerle anlattık. Görüldüğü gibi Lozan konusunda da Atatürk-İnönü arasında tam bir uygunluk vardır.

Lozan Anlaşması Atatürk-İnönü beraberliğinin bir zaferidir.

10 Ağustos 1923’te İsmet İnönü ve heyeti önce İstanbul’a döner, daha sonra Ankara’ya gider. Ankara’da heyet törenle karşılanır.

Rauf Bey ise İsmet Paşa'yı karşılamak istemez. Sivas'a gider. Bir süre sonra da istifa eder yerine Fethi Okyar başbakan olur.

Lozan konusuna son verirken bu hususta üç görüşü yazmak istiyorum;

1. Atatürk;

“Gerçekten 4 yıllık kutsal istiklal mücadelemiz, milletimizin şanına layık bir barışla neticelenmiş bulunuyor”⁸⁵

2. Lozan'ın başından sonuna kadar görüşmelerde gözlemci olarak bulunan Celal Bayar'ın bir konuşmamızda bana ısrarla not ettirdiği cümle;

“Lozan'da daha fazla ısrar edemezdik, zaferimizin tehlikeye girmesi ihtimali vardı”⁸⁶

3. Lozan Anlaşması'nın ellinci yılında İsmet İnönü'nün değerlendirmesi;

“Sabit olan gerçek şudur ki; Lozan Anlaşması 50 seneden beri her gün kıymetini yenileyerek bugün bile taze hüviyetini muhafaza etmektedir.”⁸⁷

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.488*

⁸⁶ Detayları için: Nazmi Kal, *Atatürk'ten Duyduğunuz Anılar, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 11-23*

⁸⁷ Detayları için: Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993*

İnönü Lozan'da

LOZAN'DAN BİR ANI

Ahmet Şükrü Esmer anlatıyor:

“Lozan’a gidince İsmet Paşa’ya İngiliz delegeşi Lord Curzon ‘Konferans süresince gazetecilerle görüşmeyelim, mülakat vermeyelim çünkü onlar işleri karıştırırlar’ demiş. İsmet Paşa buna bağlı kalıyor. Fakat bir gün İsmet Paşa beni odasına çağırdı.

‘Seni Lord Curzon’a mülakat yapmaya göndereceğim’ dedi.

Ben şaşırdım. ‘Efendim kararınız var mülakat vermeyeceğiz’ diye. Ardından ‘Vermez ki’ dedim.

İnönü Lozan'da Türkiye'yi temsil ediyor

İnönü, ‘Evet, Lord Curzon ile Konferans başlarken anlaştık, mülakat vermeyeceğiz diye, ama bugün elime geçen bir Amerikan gazetesinde Lord Curzon’un bir mülakatını gördüm. O mülakatta da Lozan Konferansı’ndan bahsederek bizi çekiştiriyor. Eleştiriyor. Diyor ki *‘biz burada diplomatik müzakereler yapmıyoruz, Şark pazarında sanki halı alışverişi yapıyoruz. Bu pazarlık usulü Türklerin o kadar geleneği olmuştur ki kaplan, derisinin rengini nasıl değiştirmezse Türkler de bu alışkanlıklarını değiştirmez’* demiş. ‘Sen git siyasi mülakat yapmayacağım hayvan derilerinin rengi üzerine soru soracağım dersin’ dedi.

Gittim, Bolivar Otel’de kalıyordu. ‘Ben Türk gazetecisiyim, Lord Curzon’la mülakat yapmaya geldim’ dedim. Kâtibi ‘Lord Curzon mülakat vermiyor’ dedi.

Ben ‘Ben siyasi bir mülakat istemiyorum, hayvan derilerinin rengi üzerine soru soracağım’ dedim. Adam beni kovdu.

Gittim İsmet Paşa’ya anlattım. ‘Tamam, maksat hâsıl oldu (amaca ulaştık)’ dedi.”⁸⁸

⁸⁸ Nazmi Kal, *Atatürk’ten Duymadığınız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 70-73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİMLER BAŞLIYOR

YENİ REJİME HAZIRLIK

23 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması imzalandıktan sonra Ekim ayı içinde çok önemli olaylar gelişti. Hatırlayalım.

11 Ağustos'ta yeni seçilen 2. Dönem Milletvekilleri göreve başladılar. Atatürk bu Meclisin artık ömrünü tamamladığını düşünüyor ve yeni bir Meclis oluşturmak istiyordu. Bunu hazırlığına başlamıştı bile. 1 Nisan 1923'te seçim kararı alınmıştı.

İkinci dönem Meclisinde birinci dönem Meclisine nazaran aydın dediğimiz genç milletvekilleri daha çoktu. Eğitimli, aydın ve çoğunun Avrupa'da bulunmuş olması devrimlerin yapılmasını ve Atatürk'ün işini kolaylaştırdı.

2. Dönem seçimlerinde Ergani mebusu olarak Meclise gelen İhsan Hamit Tıgrel ile 1972 yılında TRT'de hazırladığım "Cumhuriyetin İlanını Yaşayanlar" adlı programda konuştum:

"Nazmi KAL- Birinci dönem Meclis daha dört yılını doldurmamıştı. Dört yılı doldurmadığı halde Atatürk neden Meclisi yenileme gereği duydu?

İhsan Hamit TİGREL- Birinci dönem Meclis olağan üstü zamanda toplanmıştı. Milli Mücadelede Gazi'ye, Atatürk'e yardımcı oluyordu. Bu yardım sayesinde Atatürk'ün dehası ile düşman memleketten atılıp gidince Birinci Büyük Millet Meclisi'nin dağılması gerekiyordu. Birinci sebep, Birinci Meclis toplandığı zaman şu kara varmıştı; bir müddet tayin etmemiştir. Nihai zafer yani kesin galibiyet elde edilinceye kadar devam edeceğiz. Galibiyet elde edilmiş düşman memleketten kovulmuş ve artık bu hususta yapacak bir şey kalmamıştı. Ama diğer taraftan dağılması da Atatürk'çe arzu ediliyordu. Atatürk bir takım inkılaplara ve ıslahata geçmek kararında idi. Atatürk bu meclisle çalışmazdı çünkü bu meclis evvela içinde Atatürk'ü istemeyen, beğenmeyen ve ondan kuşkulanan insanlar vardı. Mecliste devrimci olmayan muhafazakâr (tutucu) zümreler (üyeler) pek çoktu".

İhsan Hamit Tigrel ile Nazmi Kal

Birinci Büyük Millet Meclisi bir savaş meclisi idi. Savaşın bitişi, düşmanın denize dökülmesi ile bu Meclis de görevini bitirmişti. Gerçi birçoklarına göre savaş bitmişti ama Atatürk için asıl savaş şimdi başlıyordu. Atatürk'ün amacı yurdunu düşmandan kurtarıldıktan sonra çağdaş bir Türkiye yaratmaktı. Türk toplum yapısını bu inanca göre değiştirmek istiyordu. Şeriatı dayanan Ortaçağ yapısı bir toplum sistemini yıkıp yerine Batı uygarlığına dayanan yeni çağdaş bir düzen getirmeyi amaçlı. Bu düzeni kurmak için bir dizi devrimlere gerek vardı. Zaferin üzerine yatıp dinlenmek yoktu.

İlk hedef ekonomiyi canlandırmaktı. Bu amaçla Atatürk daha Lozan imzalanmadan, Cumhuriyet ilan edilmeden İzmir'de sanayi, tarım, ticaret ve işçi kesiminden 1135 delegayı toplayarak, onların da görüşlerini alarak ülkenin kalkınma yol haritasını çizmişti.

Atatürk'e göre siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar ekonomik zaferlerle taçlandırılmamışlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamazdı.

İzmir İktisat Kongresi ile Atatürk 'Kalkınma Savaşı'nı başlatıyordu.

İkinci Meclis bir 'Reform Meclisi' olacaktı. Gerçekten de öyle oldu. Kısa sürede çok önemli kararlar alındı.

6 Ekim 1923'te, 30 Ağustos 1918'den beri İstanbul'u işgali altında bulunduran yabancı güçler "Geldikleri gibi gittiler". Türk ordusu İstanbul'a girdi. Artık vatanda tek düşman askeri kalmamıştı.

Cumhuriyetin bir Başkenti olmalı idi. Bazılarına göre tarihi ve doğal güzelliği ile İstanbul başkent olmalı idi. Özellikle Osmanlı özlemi içinde olan ve hâlâ Ankara Hükümetini içlerine sindirememiş olanlar böyle düşünüyorlardı. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü öyle düşünmüyordu. Boğazlar henüz güvenceye kavuşmamıştı, Milli Mücadele Ankara'da kazanılmıştı. Her ne kadar Ankara henüz başkent olacak bir altyapıya ve modern binalara sahip değilse de imar edilecek ve bir Cumhuriyet başkenti olarak sesini dünyaya duyuracaktı. Başkent Ankara olmalı idi.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü baş başa Ankara'nın başkent olmasına karar verdiler. 9 Ekim 1923'te İsmet İnönü ve 14 arkadaşının verdiği önerge 13 Ekimde görüşüldü ve yoğun itirazlara karşı Ankara başkent oldu.

23 Ekim 1923'te Halk Fırkası (Halk Partisi) resmen kuruldu. Başkanlığa Mustafa Kemal getirildi. Mustafa Kemal 19 Kasım 1923'te İsmet Bey'i şu tezkere ile Reis Vekilliğine (Başkan Yardımcılığına) getirecekti:

"İsmet Paşa'ya,

Halk Fırkası Reisi Umumiliği ile fiilen iştigale vazife-i haliyem (görevlerim) müsait olmadığından zati devletlerine tevkil (vekil tayin etme) ediyorum.

Mustafa Kemal"

Ekim ayı içinde olaylar hızla geliyordu. Yeni devrede Meclis verimli çalışıyordu. Ama daha verimli çalışma olanaklarını engelleyen bir eksiklik vardı. Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekiyordu.

CUMHURİYETE DOĞRU

13 Ekim 1923'te Rauf Orbay kabinesi İstifa etmiş yerine Fethi Okyar Başbakan olmuştu. Anayasaya göre bakanları tek tek Meclis seçiyordu. Bu sistem yeni hükümetin kurulmasını zorlaştırıyordu. Bir Hükümet krizi doğmuştu.

Bu Hükümet buhranının nedenini 2. Dönem Ergani Mebusu İhsan Hamit Tigrel'e sordum.

“Nazmi KAL- Sayın Tigrel, 1923'ün Ekim ayı içerisinde bir hükümet buhranı söz konusu oldu ve Fethi Okyar kabinesi istifa etti. Fethi Okyar kabinesinin istifasına varan buhranın kaynağı neydi?

İhsan Hamit TİGREL- İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923'te toplandı. Meclisin toplandığı zaman Başbakan o günkü tabirle İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey bulunuyordu. Rauf Bey'in bir gün sonra 13 Ekim 1923'te bu vazifeden çekildi, istifa etti. Rauf Bey istifa ettikten sonra İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına Gazi'nin en yakın arkadaşı Fethi Bey getirildi. Fethi Bey iş başına geldikten bir müddet sonra Halk Fırkası yani şimdiki Cumhuriyet Halk Partisi haline gelmiş olan halk fırkası içinde bir muhalefet belirdi. Muhalefeti yapanlar muhafazakârlardı (tutuculardı). Muhalefet sebebi de yeni kabinenin daha ilerici bir görüşle hareket edeceği noktasında endişe etmeleri idi. Mecliste bir hizip gittikçe kuvvetlenmeye ve Meclis'te tesirini arttırmaya muvaffak oluyordu. Fethi Bey'in icraatından memnun görünmeyerek onu yıpratmaya gayret ediyorlardı. Bu durum karşısında Fethi Bey bütün gayretini, mesaisini Başbakanlıkta toplamak için Dâhiliye Vekâletinden çekildi. Bir mesele ortaya çıkmıştı. Dâhiliye Vekili kim olacak? Kabine bugünkü gibi kurulmuyordu. Vekiller Meclis tarafından ayrı ayrı seçilirlerdi.

Halk Fırkası grup idare heyeti toplandı. Dâhiliye Vekâletine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın arzu etmediği, beraber çalışmayı muvafık (uygun) görmediği bir zatı aday gösterdi. Dâhiliye Vekâletinin açılmasından, açık bulunmasından ve oraya bir zatın geçmesine vakit kalmadan Dâhiliye Vekâletinden Fethi Bey'in istifası tarihi 25 veya 24 Ekim tarihidir. Üç gün sonra Fethi Bey'in Başbakanlıktan da is-

tifası gerektiği neticesine varıldı. Fethi Bey'in istifasından sonra yeni vekiller heyetinin kimlerden teşekkül edeceği düşünülmeye başlandı. Bir neticeye varılamıyordu. Grup idare heyeti toplandı. “Gazinin fikrini alalım” dedi. 28 Ekim 1923 tarihinde cereyan ediyor bu hadise. Gaziye Grup İdare Heyeti oturuma davet etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa gruba gitti.

Mustafa Kemal, “Grubu serbest bırakın, arzu edenler listelerini tanzim etsinler” dedi.

Yeni kabineye almak istenilen mebuslar arasında bir ahenk (uyum) yoktu, bazıları kabul etmiyor filan olursa ben olmam, ben bu kabineye girmem gibi mazeretler (özür) beyan ediyorlardı. Bu sebeple listeyi tamamlamak imkânı hâsıl olmuyordu. Çözümü Atatürk'ün fikrini almakta buldular.”⁸⁹

Mustafa Kemal “Muhallif hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Kâmilan arzu ettikleri zevattan (kişilerden) arzu ettikleri gibi bir Heyeti Vekile (Bakanlar Kurulu) teşkil ederek, memleketin mukadderatını (geleceğini) idare eylemelerinde bir beyis (sakınca) görmüyoruz” demesine rağmen 28 Ekim günü gene sorun çözülememişti.

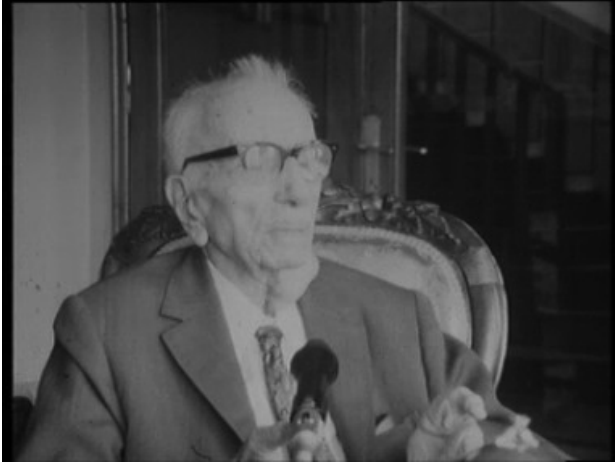
Rejim bir halk rejimi idi. Ama adı açıkça belli değildi. Hükümdarsız bir halk Cumhuriyeti olmak bakımından bu rejim elbette bir Cumhuriyetti fakat bu nokta Anayasada belirsizdi. Gazi ise hem Meclis, hem hükümet hem de Meclisi oluşturan tek partinin başkanıydı.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilanı için bir süredir nabız yokluyor, herkesin görüşünü almaya çalışıyordu. İkinci dönem milletvekillerinden Sayın Emekli Orgeneral Fahrettin Altay’a da fikrini sormuştu.

“Fahrettin Altay- Bana Atatürk kendisi sordu. ‘Reyiniz?’ dedi, ‘ne düşünüyorsunuz?’, ‘Tabi’ dedim ‘Cumhuriyetteyiz zaten milli hükümetin mahiyeti bu’. Mustafa Kemal ‘hayır’ dedi. ‘Cumhuriyette değiliz, Birinci Büyük Millet Meclisi’nin zamanında saltanat mü-

⁸⁹ Nazmî Kal, *Atatürk'ten Duymadığınız Anılar, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 200-204*

essesesi duruyor. Düşmüş değildir, saltanat müessesesini düşürmek için Meclisin Cumhuriyeti ilanı lazımdır. Cumhuriyet ilan olursa saltanat müessesesi tabiatıyla düşer. Bu fikirde misiniz?’ diye sordu.

*Fahrettin Altay Nazmi Kal ile.

‘Elbette bu fikirdeyim ve o fikirlerle hizmet ediyorum’ dedim. ‘O halde bırakmayın kumandayı’ dedi.

Yeni ordu teşekkülü vesairesi mühim işler vardı. Ordunun başına gittim. Ankara’ya gitmedim. Bu sebeple Cumhuriyet ilan eden Mecliste bulunmadım. Ama reyimi vermiştim. (İkinci Meclis’te bazı kumandanlar hem mebus hem de birliklerinin başında idiler.)⁹⁰

Devletin iki gün hükümeteşiz kalışı Atatürk’ün asıl düşüncesi- ni gerçekleştirmesine olanak sağladı. 28 Ekim 1923 gecesi Çankaya gene önemli kararlar arifesindeydi. Her zamanki gibi Atatürk plan- larını burada hazırlayacak, Meclis de uygulayacaktı. O gece Atatürk yakın arkadaşları Kemalettin Sami, Halit Paşa ve Milli Müdafaa Ve- kili Kazım’ı yemeğe davet etti.

Her zaman olduğu gibi İsmet İnönü de o gece davet edilenler arasında idi. İnönü bütün geceyi Atatürk’le birlikte geçirdi.

Ekim 1973’te “Cumhuriyetin İlanını Yaşayanlar” adlı televiz- yon programında o geceyi İnönü’ye sordum:

⁹⁰ Nazmi Kal, *Atatürk’ten Duymadığınız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı An- kara 2016, s. 103-115

“Nazmi KAL- Sayın İnönü 28 Ekim 1923 gecesindeki toplantı izlenimlerinizi anlatır mısınız?

İsmet İNÖNÜ- 28’i akşamı ufak bir toplantı halinde Atatürk’ün yanında bulunduk. Atatürk ertesi günü Cumhuriyet ilanı olacağını söyledi. Sonra herkes ayrıldı. Cumhuriyet 28 Ekim 1923 akşamına kadar ve Lozan Muahedesi’ni (anlaşmasını) Paşanın da imzasından sonra umumi olarak herkesin zihninde olmuş bir haldeydi. Cumhuriyetin aleyhinde bulunanlar zayıf bir ümitte yalnız Büyük Millet Meclisi hükümeti devam ediyor, şeklini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bir tek ümit uzatılmasında, sürüklenmesinde idi. Atatürk bunu önlemek için kesin karar vermişti.

Nazmi KAL- Bütün davetliler gittikten sonra Atatürk ile baş başa kaldınız. O gece neler konuştunuz? Atatürk’ün ertesi gün için kuşkuvarı var mıydı?

İsmet İNÖNÜ- Onları kısaca selamladıktan sonra biz bize kaldık. Hiçbir konuşma olmadan oturduk. Yüz yüze yarın ertesi günü çıkarılacak kanunu yazdık. O söyledi ben yazdım. Anayasanın birinci maddesine “Türkiye Cumhuriyetinin idare şekli Cumhuriyettir” cümlesini ekledik. Atatürk bunu ertesi günü nasıl çıkaracaktı. Kesin kararlıydı mutlaka çıkaraktı. Kuşkuvarı, neticeden yoktu. Cumhuriyet zaten umumi vicdanda olgun bir hale gelmişti. Muhafifler içinde yalnız şekil oyunları ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti vaziyetini sürüklenmesine ümit bağlayanlar vardı. Bu o yolla olabilirdi. Bu oyunu önlemek lazımdı. Kuşkuvarı bundan ibaretti Atatürk’ün. Oturduk süratle kanunu çıkardık ve ertesi günü olacak safhayı bir iki kelime ile aramızda geçirdikten sonra görüşmeyi bekledik. Cumhuriyetin ilanı zaten umumi vicdanda olgun bir hale geldikten sonra bir emrivakinin kanunla kararlaştırılması şeklinde bir muamele idi. Bu kolaylığa gelmişti”

Ertesi gün 29 Ekim 1923 günüydü. Meclis’te akşama dek süren toplantılar yapıldı. Yine sorun çözölemiyordu. Meclis, bunalımın giderilmesi sorununu Atatürk’e bıraktı. Atatürk bir saat süre istedi, “Çözümü size bildireceğim” diyerek salondan ayrıldı, odasına çekildi.

Bir saat sonra Atatürk salona geldi ve kürsüye çıktı:

“Hükümet kurulmasında güçlük çekiliyor. Görölüyor ki bu

usul bazen çok karışıklığa sebep oluyor. Bu güçlüğü çözüme beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatlerden ilham alarak düşündüğüm şekli belirledim. Onu önereceğim. Önerim kabul edilirse güçlü ve uyumlu bir hükümet kurulması mümkün olacaktır.

Devletimizin şekil ve niteliğini belirleyen ve hepimiz için amaç olan Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzun bazı maddelerini değiştirmek gerekmektedir”.

Atatürk bu sözleri söyledikten sonra akşam İsmet İnönü ile beraber hazırladıkları taslağı kâtiplere okutturdu.

Değiştirilen madde şöyle idi:

“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli halkın kadelerini biat (egemenliği tanınması) ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyettir.”

Bazı milletvekilleri görüşmelerin uzatılması önerisinde bulundularsa da görüşmeler yeterli bulundu ve “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri ile madde kabul edildi.

Hem Hükümet krizine çare bulunmuş hem de devletin şekli belirlenmişti.

Rauf Orbay ve Atatürk. İki eski arkadaş Cumhuriyetin ilanı konusunda ters düşmüşlerdi.

O yılların gazetecilerinden Münir Müeyyet Bekman 29 Ekim gününü şöyle anlattı:

“Akşam Çankaya’da Atatürk’ün misafirleri varmış ve Atatürk açıklamış ‘Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz’ diye. Hatta bir kanun tasarısı hazırlamışlar İsmet Paşa ile beraber, o tasarı görüşülmekte imiş. Sorduk mebuslara “muhalifler ne diyor?” diye. “Önemi yok” dediler. “Ne derlerse desinler” Akşam 5.30 oldu. Halk Partisi toplantısı bitti. Biraz daha aydınlandık biz, hazırlanan kanun tasarısı kabul edilmiş ve biraz sonra Mecliste okunacaktı. Meclis akşamın 6’sında toplandı. Halk Partisi Grubu büyük çoğunlukla anayasa değişikliğini öngören kanun tasarısını kabul etmiş. Yani Cumhuriyetin ilanını... Mecliste müzakere başladı, müzakere çok hararetlidir. Bazı mebuslar, muhalif mebuslar müzakerenin acele yapılmamasını istiyorlardı. Bu teklif rağbet görmüyor ve Cumhuriyetin ilanını isteyen hatipler konuşmalarını “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri ile bitiriyorlardı.”⁹¹

Mustafa Kemal Atatürk Meclisin çoğunluğu ile Cumhurbaşkanını seçildi.

Anayasanın Cumhurbaşkanına verdiği yetki gereğince Cumhurbaşkanı Atatürk İsmet İnönü’yü hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin İsmet İnönü Başbakanlığındaki ilk hükümeti 19’a karşı 147 oyla güvenoyu aldı.

Hükümete güvenoyu vermeyen 19 milletvekili başta Rauf Bey olmak üzere yeni bir parti kurmak üzere Halk Fırkası’ndan istifa ettiler.

Cumhuriyeti ilan eden Meclis’te zabıt kâtibi olarak görev yapan, o günün lise öğrencisi, Ordinaryüs Profesör Doktor Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’na Cumhuriyetin 50. yılında o günleri sordum:

“O gün ben Mecliste bir vazife ile başka bir bakanlığa gönderilmiştim. Uzun sürdü geç vakitlere kadar kaldım, bir evrak arama meselesi idi, kaybolan mühim bir evrak aradım. Dönerken Ulus Meydanı’nda toplanıyordu. Bilecikli Hilmi isminde bir arkadaşım rast geldim. Hayrola, dedim. Dedi ki Cumhuriyet ilan edildi. Onun için toplanıyor.

⁹¹ Nazmi Kal’ın hazırladığı ‘Cumhuriyetin İlanını Yaşayanlar’ adlı TV Programı, TRT - 1972.

TRT belgesel Arşivi.Yapımcı Zeynep Esen
Birinci Meclisin Zabıt Katiplerinden Ord.Prof.Dr.Hıfı Veldet Velidedoğlu
Nazmi Kal'a Cumhuriyetin ilanını anlatıyor.1973

Cumhuriyetin ilanı bizi sürpriz olarak yakalamadı. Yani başından beri Mecliste çalışanlar, zaten bunun adı söylenmeden de bir Cumhuriyet olduğunu biliyordu. Etrafta sürprizli olmadı dersem hakikati söylememiş olurum. Mesela Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra memleketim olan Çorum'a, babamı ziyarete gittiğim zaman orada benim Mecliste çalıştığımı bilenler, babamın arkadaşları vesaire benim eski okul arkadaşım bir kısmı "Mustafa Kemal Paşa Padişah mı oluyor?" diye bana sorular yöneltmişlerdi. Hiç unutmam. Ben bunları o zaman izah ettim ki padişahlık başka, Cumhuriyet başkadır. Padişahlık diye herhangi bir bahis mevzu değildir. Mustafa Kemal Paşa elindeki yetkileri bırakıyordu. Cumhurbaşkanı olmakla kendi yetkilerini de, diktatör olmak şöyle dursun, elindeki yetkilerden bir kısmını da bırakıyordu. Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk 1924 Anayasası yapılırken milletvekilleri başta Mahmut Esat (Bozkurt) olmak üzere Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini en çok kısmak için ne lazımsa yaptılar. Hakikaten o Anayasaya göre Cumhurbaşkanı'nın yetkileri kısılmıştı. Mustafa Kemal Paşa buna hiçbir suretle, herhangi bir şekilde itirazda etmedi ve bunu gayet tabi buldu, kabullendi. Hatta daha sonra Mahmut Esat'ı adliye vekili bile yaptı." ⁹²

⁹² Nazmi Kal'ın 'Cumhuriyetin İlanını Yaşayanlar' adlı TV Programı, TRT - 1972.

İSMET BEY BAŞBAKAN

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Artık gerçek bir halk idaresi kurulmuştu.

Atatürk'ün en güvendiği, İnönü Zaferleri Kahramanı, Mudanya görüşmelerinin inatçı diplomatı ve nihayet Lozan'ın mimarı İsmet İnönü'yü Başbakan olarak atadı.

Mustafa Kemal'in "*Cumhuriyetin İlk Başbakanı*" olarak İsmet Paşa'yı seçmesinin nedenlerini Falih Rıfkı Atay Çankaya adlı eserinde şöyle anlatır:

"İsmet Paşa son derece çalışkan, ciddi, bir hükümet adamı idi. Mustafa Kemal'in 'maddi ve manevi topyekûn bir inşa' kelimeleri ile hülasa edebileceğimiz (özetleyebileceğimiz) devrim davasına en aşağı onun kadar inanmış bir fikir adamı idi.

Mustafa Kemal teferruat (ayrıntı) ile uğraşmayı sevmezdi. Yalnız dış politikaya devamlı ilgi göstermiştir. Bunun dışında hükümet İsmet Paşa'ya, ordu Fevzi Paşa'ya emanet idi. Bazı meselelerde şikâyet ve tenkitler üzerine müdahaleler yapmak ve hakem rolü oynamaktan başka hükümet işleri ile pek yorulmamıştır." ⁹³

Mustafa Kemal Başbakan atadığı İsmet İnönü'ye 30 Ekim 1923 de şu mektubu yazar:

"Sevgili Paşam;

Cumhuriyet'in ilk başbakanı olarak seni düşünüyorum. Dur, hiç itiraz etme. Niye seni seçtiğimi şimdi anlayacaksın. Bizi yine büyük bir savaş bekliyor. Durumumuzun bir bölümünü, Cephe Komutanı ve Lozan Baş delegesi olarak elbette biliyorsun. Büyük devletlerin bu sefil duruma bakarak, kısa zamanda pes edeceğimizi sandıklarını Lozan dönüşü sen bize anlattın. Ben sana şimdi bildiğinden daha da acıklı olan genel durumu özetleyeceğim.

Bize geri, borçlu, hastalıklı bir vatan miras kaldı. Yoksul bir köylü devletiyiz.

Dört mevsim kullanılabilir karayollarımız yok denecek kadar az. 4.000 km kadar demiryolu var, bir metresi bile bizim değil. Üste-

⁹³ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, PozitifYayınılık. 2008, s.398

lik yetersiz. Ülkenin kuzeyini güneyine, batısını doğusuna bağlamamız, vatanın bütünlüğünü sağlamamız şart.

Köylümüzü topraklandırmalı, ihtiyacı olana bir çift öküz ile bir saban vererek çiftçi yapmalıyız. Doğudaki aşiret, bey, ağa, şeyh düzeni Cumhuriyetle de insanlıkla da bağdaşmaz. Bu durumu düzeltmeli, halkı kurtarmalıyız.

Her yerde tefeciler halkı eziyor. Güya tarım ülkesiyiz ama ekmeçlik unumuzun çoğunu dışarıdan getiriyoruz. Sığır vebası hayvancılığımız öldürüyor.

Doktor sayımız 337, sağlık memuru 434, ebe sayısı 136. Pek az şehirde eczane var. Salgın hastalıklar insanlarımızı kırıyor. Üç milyon insanımız trahomlu. (trahom o dönemde sık görülen bir çeşit göz hastalığı)

Sıtma, tifüs, verem, frengi, tifo salgın halinde. Bit ciddi sorun. Nüfusumuzun yarısı hasta. Bebek ölüm oranı % 60'ı geçiyor. Nüfusun % 80'i kırsal bölgede yaşıyor. Bunun önemli bölümü göçebe.

Telefon, motor, makine yok. Sanayi ürünlerini dışarıdan alıyoruz. Kiremidi bile ithal ediyoruz. Elektrik yalnız İstanbul ve İzmir'in bazı semtlerinde var. Düşmanın yaktığı köy sayısı 830. Yanan bina sayısı 114.408. Ülkeyi neredeyse yeniden kurmamız gerekiyor.

Yunanistan'dan gelen göçmen sayısı da 400 bini geçecek. İktisadi hayatımız da, eğitim durumumuz da içler acısı. İktisatçımız da çok az. Zorunlu okuma yaşındaki çocukların ancak dörtte birini okutabiliyoruz. Halkın eğitimi hiç çözülmemiş. Oysa Cumhuriyet'in insan malzemesini hazırlamalı, namus cephesini güçlendirmeliyiz.

Kültür eserleri kaçırılmış, kaçırılmaya devam ediliyor. Raporlarda daha ayrıntılı, daha acı bilgiler var. Bunları Bakanlara ve parti yönetim kuruluna da ver.

Genel Durumu tam bilsinler. Bütçemiz, gelirimiz yetersiz. İktisadi çıkmazdan kurtulmak için geliştirdiğim bir düşüncem var.

Bu düşünceyi günü gelince konuşuruz. Hedefimiz milli iktisat, bağımsızlığın sürekli olması için iktisadi bağımsızlık temel ilkemiz olmalı. Osmanlı bu gerçeği geç fark etti. Fark ettiği zaman çok geç kalmıştı.

Cumhuriyete uygun bir anayasaya gerek var. Bu zor durumdan nasıl çıkılabileceğini gösteren ne bir örnek var önümüzde, ne de bir deney. Ama yılmamak, ucuz, geçici çarelerle yetinmemek, halkı kurtarmak için sorunları çözmek, kalkınmak, ilerlemek, milli egemenliğe dayalı, uygar ve özgür bir toplum oluşturmak, yüzyılımızın düzeyine yetişmek, kısacası çağdaşlaşmak, bu büyük ideali tam olarak başarmak zorundayız. Bu ana kadar bu ideali koruyarak geldik. Bundan sonra daha hızlı yürümek zorundayız. Bunun için gerekli yöntemi, yolu birlikte arayıp bulacağız. Yoksul ve esir ülkelere örnek olacağız. Kaderin bizim kuşağımıza yüklediği kutsal bir görev bu. Bu büyük görevin ağırlığını ve onurunu seninle paylaşmak istedim. Allah yardımcımız olsun!”⁹⁴

Atatürk'ün bu mektubuna İsmet Paşa'nın cevap verip vermediğini bilmiyoruz. Ama İsmet Paşa'nın Atatürk'ün bu direktiflerini ciddi ciddi not ettiğini daha sonra Başbakan olarak yaptıklarından anlıyoruz.

Belki de İsmet Paşa “Bu mektubun cevabını yaparak ve yaşayarak vereceğim” demiştir.

İsmet İnönü “İlk Bakanlar Kurulu”nu şöyle oluşturdu:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı: İsmet İnönü, Malatya Milletvekili.

Şerîye (Din İşleri) Bakanı: Mustafa Fevzi Efendi, Saruhan-Manisa Milletvekili.

Genelkurmay Başkanı: Fevzi Çakmak, İstanbul Milletvekili.

İçişleri Bakanı: Ferit (Tek) Bey, Kütahya Milletvekili.

Maliye Bakanı: Hasan Fehmi (Ataç) Gümüşhane Milletvekili.

Müdafaa-i Milliye Bakanı: Kazım (Özalp) Paşa, Balıkesir Milletvekili.

İktisat Bakanı: Hasan (Saka) Bey, Trabzon Milletvekili.

Adliye Bakanı: Seyit Bey, İzmir Milletvekili.

Maarif (Millî Eğitim) Bakanı: Safa (Özler) Bey, Adana Milletvekili.

Nafia (Bayındırlık) Bakanı: Muhtar (Çilli) Bey, Trabzon Milletvekili.

⁹⁴ *Belleten, Cilt: 37 – Sayı: 149 – Yıl: 1974 Ocak*

Sıhhiye (Sağlık) Bakanı: Dr. Refik (Saydam) Bey, İstanbul Milletvekili.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanı: Mustafa Necati Bey (Uğural), İzmir Milletvekili.

Çizmesini çıkararak önce silindir şapkasını, sonra kalkınma yolunda kasketini giyen İsmet Paşa'nın Atatürk'ten aldığı görevi nasıl gerçekleştirmek istediğini dinleyelim.

Bu konuşmayı 1973 yılında Cumhuriyetin 50. yılı nedeniyle yapmıştım.

“Nazmi KAL- Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olarak kalkınmayı nasıl gerçekleştirmeyi planladınız?

İsmet İNÖNÜ- Ben Başvekil olduğum zaman Lozan Muahdesi'nin iç yüzü ve bütün tesirleri üzerimde tazeydi. İstiklal Savaşı esasında İngilizlerle olmuştu. O tertibin başında İngilizler bulunuyordu. Lozan Muahdesi'nin neticelenmesi de gene başlıca amil İngilizlerin gayreti ile olmuştur. Sulh İngilizlerin gayreti ile olmuştur. Diğer devletler Kapitülasyonlar gibi Düyûn-ı Umûmiye gibi hülâsa istedikleri gibi Türkiye'ye müdahale etmek ve Türkiye'yi sömürmek bahsinde İngiliz inadına güvenerek onun perdesi arkasında daha çok ısrarlı ve inatçıydılar.

Şimdi başvekil oldum. Bir şeyi hiç hatırımdan çıkarmam ben. Lord Curzon, Amerika murahhası (delegesi) ile beraber üçümüz konuşuyorduk. Lord Curzon “Lozan Muahdesi'nden memnun ayrılmıyoruz. Hiçbir dediğimizi yaptıramadık. Harap bir memleket alıyorsunuz. Bunu imar etmeyecek misiniz, neyle nasıl yapacaksınız? Geleceksiniz para isteyeceksiniz. Para bir bunda var (Amerikan delegesini göstererek) bir bende var. Diz çökeceksiniz, reddettiklerinizin hepsini cebimizden çıkarıp, size göstereceğim!” dedi. Bunu hiçbir zaman unutmam. Cevap verdim. “Bizim burada istediklerimiz, takip ettiğimiz müstakil bir devlet olarak, yeni, medenî bir devlet olarak onun bütün şartlarını sağlamaktır. Bunu temin edelim, sulh olsun ondan sonra sizin dediğiniz şartlar hâsıl (ortaya çıkarsa) olur gelirsem size istediğinizi yaparsınız” diye cevap verdim.

Ve İkinci Cihan Harbi çıkıp tamamıyla Türkiye'ye muhtaç bir vaziyet hâsıl oluncaya kadar yardım bahsi yalnız akıl vermeye münhasır (sınırlı) kalmış para hususunda hiçbir açılma kolaylık gösterilmemiştir. Bu zihnimdedir. Hiçbir para yardımı yoktur dışarıdan.

İkincisi Lozan Muahedesi bir takım takıntılarla beraber çıktı bunların hepsi hafif görünür fakat güvendikleri bunlar yapılmayacaktır. Türkiye, içinden birçok keşmekeşlere girecek. Bu karışıklıklar içinde hiçbir şey yapabileceği düşünülmeden tayin edilmiş olan adalet müşavirleri yok, kabotaj hakkının ancak iki sene sürmesi hulasa kapitülasyonlara ait diğer meseleler fiilen kendi kendine sürüklenip giderek eski rejim iade olunacak. (Padişahlığa yeniden dönülecek)

Bu ümit sonuna kadar bunlarda yaşadı. Ama bu benim zihnimde daimi bir görüntü olarak, bir tehlike olarak belirir, yaşar, taze bir halde durur ve ben onunla idareye geçerim.

Asıl zihnimde kesin olarak verdiğim karar mutlaka esaslı ihtiyaçlara dair bir şey yapmak lazımdır. Bütçemiz nasıl olacak? Bütün mesele maliyeye bağlanıyor. Ben zihnimde ilk günden itibaren kararlıyım. Bütçem zayıf olacak, ne kadar zayıf olursa olsun ondan biraz daha zayıf hale getirip bir miktarını yatırım olarak ayırmak ve zaman ile memleketin ilerlemesini bu yatırımla sağlamak, bir ağır tecrübelerin ilhamı olarak, düşman içinde düşman karşısında en ağır baskılar altında, edinilmiş bir kanattır bende.

Evet başbakan olarak geldim. Yapacağım iş bütçeden yatırım için mutlaka para ayırmak ve esaslı ihtiyaç gördüğümüz meselelere, ihtiyaçlara devam etmek. Bu esaslı ihtiyaçların başında memleketin şimendifer (demiryolu) ihtiyacı gelir, buna devam etmek lazımdır. Bu esaslı ihtiyaç içinde memleketin bütçe muvazinesin (dengesi) içinde huzuru sağlamak. Mesela demiryolu bizim zihnimizde olgun bir ihtiyaç halindeydi. Paraya ihtiyacı vardı. Mutlaka bunu yabancı yapardı. Hâlbuki biz mutlaka bunu millileştirme kararıyla çıkmış ve mutlaka yeni yollar yapmak kararı içindeydik. Kezalik (aynen) endüstrileşme, mutlaka bir adım atmak lazımdı. Bu meseleleri yapabilecek bir yatırım usulünü bulacağım ve onları tatbik etmeye başlayacağım.

Bu kararıma hâkim olarak Başbakanlığa başladım. Ve bu kaaatle isabet ettiğimi hadiselerle birer birer kendim tecrübe ettim, anladım.

Mesela bir misal olarak söyleyeyim başbakanlığım esnasında bir sene Hazine, Osmanlı Bankası'ndan o sene içinde idare edilmek için borç para almak istemişti. Osmanlı Bankası "baş üstüne"

diye cevap verdi. “Yalnız bu dediginiz bir istikrazdır(borçlanma) o istikrazı görüşelim” dedi. Gelir gelmez bu cevabı bana getirdikleri zaman meseleyi başından sonuna kadar geleceğini, bunun sonunun nereye varacağını anladım. Hazır para ihtiyacı içinde bulunacağız bu hiçbir zaman bitmeyecektir. Ve her bitişte nihayet birkaç sene içinde Lozan’dan, Milli Mücadeleden eser kalmayan bir idare husule gelecektir. Bu endişe bana hâkim olmuştur. Osmanlı Bankası’ndan bu cevabı aldıktan sonra teşekkür ettim. “İhtiyacım zail (yok) oldu, istemiyorum para” dedim.

Lozan Muahedesi’nin zamana bağlanarak bırakılan takıntılar, işte onlardan kurtulmak lazımdı. Onların her birisine ümit bağlanmıştı. Muahedeyi yapanlar. İçeride mutlaka huzursuzluk olacak, mutlaka ihtiyaç artacak, yardıma ihtiyacı olacak bu yardımı da ödetiriz. Böyle bir plan karşısında kalacağımı bildiğim için hep muayyen istikametlerde nasıl tedbirli bulunacağımı biliyordum. Ve asıl çarenin de mutlaka kalkınma olacağını, esaslı ihtiyaçları devletin kendi eliyle yapmasından başka çare olmadığını, olmayacağını bilerek bir idare tarzı takip ettim.

938’e kadar, ⁹⁵ İkinci Cihan Harbi’ne kadar Lozan Muahedesi’nin bütün takıntıları bitmişti. Hatta memleket her türlü askeri kayıttan, tahditten (sınırlama) uzak olarak Boğazlar üzerinde bütün müdafaa hakkını almıştı. Ondan sonra İkinci Cihan Harbi’ne böyle girmek mümkün oldu.

Demek ki Başbakan olduğum zaman memleketin, Cumhuriyetin dışardan, dışarıya karşı maruz olacağı tehlikeleri daima bilen göz önünde tutan bir insan olarak çalıştım. Ve neticeleri bu suretle almak mümkün oldu.

Ondan sonra büyük hata, İsmet Paşa hep Lozan kafası ile idare ediyor. Hâlbuki dünya değişti, bilmem ne oldu diyerek gelişi güzel mali politika ile her türlü gedik açılmıştır. Asıl hata burada olmuştur. Hatta İkinci Cihan Harbi’nden çıkışımız bile gene büyük bir çaba mahsulü olduğu gözden kaçabilmiştir.

Biz tabiatı ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir gram altın almadık, biz 950’de⁹⁶ iktidarı bıraktığımız zaman Merkez Bankası’nın

⁹⁵ Not: 1938 olacaktır. Ancak Sayın İnönü’nün telaffuzu değiştirilmemiştir.

⁹⁶ Not: 1950 olacaktır. Ancak Sayın İnönü’nün telaffuzu değiştirilmemiştir.

elinde Türkiye'nin hiçbir zaman görmediği miktarda bir altın hazine var idi. (122 ton) Öyle bıraktık. Her şey değişti.”⁹⁷

Atatürk ve İnönü el ele omuz omuza Cumhuriyetin kalkınması için mücadele vermiştir.
(Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

İki Mustafa, Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet el ele, omuz omuza vererek ülkesini işgal eden düşmanı denize döktüler, Lozan'da dünya devletlerine karşı koşullarını kabul ettirerek ülkesinin tapusunu aldılar. 600 yıllık din esasına dayalı monarşi, yarı sömürge bir İmparatorluğun yerine çağdaş, halkın iradesine dayalı bir Cumhuriyet kurdular.

Şimdi sıra Lozan'da Lord Curzon'un ifadesi ile devraldıkları “Harap memleketi” imar etmeye, kalkındırmaya gelmişti.

⁹⁷ Detayları için: Nazmî Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarıım*, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993.; TRT Arşivi *İsmet İnönü ile yapılan program* 1973.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇARIKTAN DEMİR ÇELİĞE

Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışında Atatürk ve İnönü

(Bu bölümün hazırlanmasında Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi; Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat kitaplarından yararlanılmıştır.)

DEVRALINAN MİRAS

Cumhuriyet elbette yeni bir devlet olmakla birlikte yoktan var edilmedi. 600 yıllık İmparatorluğun ekonomik ve toplumsal mirası ya da kalıntısı üzerine kuruldu.

Bu miras veya kalıntı ne kadardı? Yeterli mi idi? Osmanlı ekonomik düzeni nasıl bir yapı idi? Öz kaynakları nelerdi? Bu kaynaklar nasıl kullanılıyordu veya kimler kullanıyordu?

20. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin hızlandığı dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu bugünkü Libya, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Rumeli'nin geniş ve verimli topraklarını kaybetmişti. Bu yörelerin İmparatorluk toprakları dışında kalmasının temel nedeni ne olursa olsun getirdiği somut sonuç ülkenin ekonomik açıdan en önemli kaynaklarını yitirmiş olmasıdır.

Bu yörelerin sahip olduğu ekonomik zenginliklerin önemi, özellikle petrol kaynakları bakımından, bugün daha iyi anlaşılmıştır. Demek ki Cumhuriyet, İmparatorluğun en zengin yörelerinden yoksun bir mirası devralmıştı.

Osmanlı, sanayinin zaten yetersiz olan bölümü Rumeli'de kalmıştı. Selanik, hem sanayi hem ticaret olanakları bakımından İmparatorluğun en önde gelen kentlerinden biri idi. Diğer Rumeli kentleri de hemen hemen aynı olanaklara sahipti.

Cumhuriyetin kurulduğu Anadolu toprakları Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları sırasında savaş alanı olmuştu. Sivas, Bitlis, Van arasındaki bölge Çarlık orduları ve Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmişti. Genç ve üretken nüfus yok olmuştu.

En verimli toprakları Ege bölgesi, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmıştı. Buradaki iş gücü nüfus değişimi nedeni ile yurt dışına gitmişti.

Çukurova, Gaziantep ve Güneydoğu yörelerinde de her iki savaşın bıraktığı yıkımlar ekonomik faaliyetleri kısıtladığı gibi üretim araçlarını, yetenekli iş gücünü de yok etmişti.

Cumhuriyet hükümetine çoğu kıraç ekilebilir alanın kaldığı, yıllık veriminin düşük olduğu, ticaret kanallarının tıkanmış, sanayinin yok mertebesinde sayılabileceği bir toprak parçası kalmıştı.

Üstelik var olan ekonomisi de dışa bağımlı idi. Lozan Anlaşması da durumu fazla değiştirememiş zamana bırakmıştı.

Celal Bayar 1908 yılında İttihat ve Terakki tarafından başlatılan “Milli İktisat” programı nedeniyle Ege bölgesinin ekonomik durumunu incelemekle görevlendirilmişti. İzlenimlerini anılarında şöyle anlatır:

“...Türkler iktisadi işlerde maalesef çok geri idiler. Bütün ticaret ve servet yabancıların elinde idi. İzmir şehrinde Avrupa ile münasebet halinde hiçbir Türk tüccar yoktu. Tamamen ecnebler ve Yunanlılar hâkimdi. Türk tarım ürünleri bu kimseler eliyle Avrupa’ya gönderiliyordu. Türklerin bütün bu işlerde fonksiyonu İzmir ile çevre kasabalar arasında simsar ya da komisyoncu olarak aracılık yapmaktan ibaretti. Adını koymak gerekirse ikinci derece de fonksiyon, yani uşak”⁹⁸

Gece gündüz demeden kalkınma hamlesini başlatan iki Mustafa
(Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

SEKTÖRLERE GÖRE DURUM TARIM KESİMİ

Tarımda ülkenin genel yüzölçümü açısından çok küçük bir bölümünde, ancak akarsu kıyılarında tarım yapılabilirdi. Gübre ve ilaç gibi modern tarım girdileri bilinmiyordu bile. Gübre olarak

⁹⁸ Nazmi Kal, *Atatürk'ten Duymadığınız Anılar, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 11-23*

kullanılan hayvan dışkısı aynı zamanda yakıt (tezek) olarak da kullanıldığı için yetersiz kalıyordu. Adana, Aydın, İzmir yöresinde birkaç traktör, patoz gibi tarım aleti vardı. Karasaban en yaygın üretim aracıydı. Demir pulluğun kullanımı bile çok sınırlı idi. Çift hayvanı olarak tarlanın daha hızlı sürülmesini sağlayan at, katır gibi hayvanlar kullanılmıyordu. Öküz en önemli çift hayvanı idi. Bu ortamda elbette tarımsal üretimin adı bile yoktu. Üretim yapılsa bile ürünü pazara ulaştırılacak yol yoktu. Halk kendi ihtiyacı için üretim yapıyordu. Bu durumda büyük kentlerin ihtiyacı olan gıda maddelerinin yurt dışından sağlanmasını gerektiriyordu. İstanbul'un buğdayı Romanya'dan, Rusya'dan diğer gıda maddeleri ise çevre ülkelerden getiriliyordu. Hayvancılık birkaç yöre dışında çiftçinin yan uğraşı idi. Özel anlamda besi ve süt hayvancılığı yapılmamaktaydı.

SANAYİ KESİMİ

Osmanlı aydını sanayileşmeyi her zaman istemiştir. Sanayileşme o zamanlar fabrikalaşma olarak anılıyordu. Zaman zaman sanayileşmeyi özendiren yasalar çıkarılmasına rağmen sanayileşmede istenilen sonuca Osmanlı döneminde ulaşılamadı. 1863 Osmanlı Sanayi Sergisi'nde yerli sanayi ürünleri olarak sadece küçük imalathanelerin ve el işçiliğinin ağır bastığı ürünler yer almıştı. İstanbul'da düzenlenen 1919 Sanayi Sergisi'ne baktığımızda aradan geçen yarım yüzyıla karşın sergilenen ürünler yönünden farklı bir gelişme göstermediğini görmekteyiz. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayinin Avrupa'daki sanayi ile yarışamadığı, hatta yanına bile yavaşamadığı görülmektedir.

Enver Ziya Karal'ın bir araştırmasına göre "fabrika" diye nitelenebilecek işyeri sayısı 60 dolayında idi. Beş demir döküm işletmesi, altı hızar evi, birkaç pamuklu, yünlülük dokuyan fabrika, sabun imalathaneleri, dabağhaneler (derilerin işlendiği yer), bir porselen yapımevi gibi fabrikalarla askeri sanayi işletmeleri vardı. Türk sanayinde ortalama işletme büyüklüğü 10 işçi ve 10 beygir gücünün altında idi. Enerji olarak elektrik çok sınırlı idi.

Ülkemizde sanayinin böylesine geri kalmasının en büyük nedeni Avrupa 18. asırda Sanayi Devrimini gerçekleştirdiği halde ülkemizde hâlâ el tezgâhları ile kumaş dokunmaya çalışılıyordu. Avrupa,

sanayi devrimine girinceye kadar Osmanlı'da üretilen yünlü, pamuklu, ipekli kumaşlar Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Ne zaman ki Avrupa tekstil sanayinde makine kullanmaya başladı işte o zaman her şey tersine döndü. 1838'de imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (Türk - İngiliz Ticaret Anlaşması) ile Avrupa'da üretilen makine ürünü daha kaliteli, albenisi olan, ucuz kumaşlar ülkemizde satılmaya başladı. Bunun sonucu el dokumacılığı öldü, iş yerleri kapanmaya başladı.

Avrupa'dan ipekli kumaşlar ithal edilmeye başlayınca Bilecik'te dutluklar bir bir söküldü. 1821'de 600 adet el tezgâhının bulunduğu Üsküdar'da 40 tezgâh kaldı. Aynı şekilde 1812'de 3000 tezgâhı bulunan Tirnova'da (Bulgaristan'da bir kent) tezgâh adedi 1000'e indi.

1915 yılında yapılan bir sanayi sayımında Türkiye'de 75'i tekstil ve 11'i kimya ile uğraşan 264 küçük firma tespit edilmişti.

MADENLER

Osmanlı Devleti'nde zengin maden yatakları vardı. Ama maden kaynaklarının en değerlileri yabancılar tarafından işletilmekte idi. 1878'de kurulan İngiliz şirketi Boraks, 1892'de kurulan "Ball-ya-Karaaydın" şirketi Gümüşlü'nün kurşunu ile Soma'nın linyitlerini ve 1893'te kurulan Cassandra adlı şirket manganez, bakır ve diğer madenlerin çıkarılması ayrıcalığını almıştı. Sömürünün en belirgin görüldüğü yer Ereğli-Zonguldak kömür havzası idi. 1911 yılında maden üretiminin %20,11'i Türk, %4.61'i azınlık ve %75,28'i yabancıların elinde idi.

Osmanlı'da ulaşım tümü yabancılar a ait 4000 km demiryolu ve 18 bin km karayolu ile sağlanıyordu.

BANKA VE MALİ KURUMLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda mali denetim tümü ile yabancıların elinde idi. Birkaç küçük şirketi bir yana bırakırsak ülkedeki banka sigorta ve benzeri mali kurumların tümü yabancılarındı. Osmanlı sınırları içinde faaliyet gösteren bankalar şunlardı:

Osmanlı Bankası Hümayunu Fransız ve İngiliz sermayesi, Selanik Bankası Avusturya ve Fransız sermayesi, Banca Commerciale İtalyan sermayesi, Banco Di Roma İtalyan sermayesi, Deutche Bank Alman sermayesi, Deutche–Orient Bank Alman sermayesi...

Ulusal banka olarak tek Ziraat Bankası vardı. Çiftçileri desteklemek amacı ile kurulan bu banka yabancı bankalara oranla çok güçsüzdü.

TİCARET

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde iki ticaret merkezi vardı. İstanbul ve İzmir. Ticaret tamamen yabancı veya yabancı pasaport taşıyan Levantenlerin elinde idi. Yerli Türk tüccar parmakla gösterilecek kadar azdı. Pek çoğu da yabancıların yerli ortakları idi.

Osmanlı İmparatorluğu ancak tarımsal ve maden hammaddeyi satarak, buna karşın büyük bir bölümü tüketim mallarından oluşan sanayi ürünleri alarak yaşamını sürdürüyordu. Bu yapı sürekli dış ticareti dar boğazlara sokuyordu. Osmanlı dış ticareti bütünü ile yabancıların kontrolü altında idi. Ve ancak onların izinleri doğrultusunda gelişebiliyordu. Cumhuriyet böyle bir dış ticaret yapısı devraldı.

BORÇLANMA

Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı borçlanmaya teşvik hareketleri 1830'larda İngiliz banker ve diplomatlarının gayreti ile başladı. O yıllarda Avrupa sanayi devrimini yapmış, sanayi ürünlerinin satışından elde ettiği nakit parayı değerlendirmek istiyordu.

Osmanlı önceleri "kefereden" borç alamayız diye direnmiş, hatta bir keresinde paraya ihtiyacı olunca "kefere"den almak yerine Müslüman Cezayir'den almayı denemişlerdi.

1854 Kırım Savaşı'nda direncini yitiren Osmanlı borçlanmanın tuzağına düşmüştür.

İngiliz elçisi "Osmanlı'ya verilecek 3-4 milyon sterlinlik borç, halkın satın alma gücünü artıracak, ticareti geliştirecektir" diye Osmanlı'yı borç almaya özendiriyordu.

Osmanlı Devleti ilk borçlanmasını Kırım Savaşı sırasında yaptı. İngiltere ve Fransa safında savaşa katılan Osmanlı Devleti 1854 yılında İngiliz ve Fransız hükümetlerinin yardımı ile Londra ve Paris borsalarında 3.3 milyon sterlin tutarında tahvil satarak ilk borçlanmasını yaptı. Bu paranın faizi %6, ihraç fiyatı ise %80 idi. Yani 100 lira borçlanılıyor aslında 80 lira alınıyordu. Ayrıca bankalara komisyonlar ödeniyordu. Mısır vergisi gibi sağlam bir karşılık gösterilmesine rağmen 3.3 milyon İngiliz lirası yerine 1.5 milyon İngiliz lirası devletin eline geçti. Bu borç ve bunu izleyen diğer borçlanmalar, borçların faiz ve anaparasını ödemenin getirdiği mali yük kartopu gibi büyüdü. 1863 yılında bütçe gelirlerinin %17'si dış borç servisine ayrılırken bu rakam 1874'te %55'e çıktı. 1874 -1875 yılı bütçesi 25 milyon Osmanlı lirası idi, ancak gerçek gelir 17 milyon lira idi ve bu miktarın 13 milyon lirası dış borçlara gidiyordu.

1854-1914 yılları arasında alınan 359 milyon Osmanlı lirası borcun sadece 222 milyon lirası ele geçmişti ve bu borcun 25 milyon lirası demiryolu yapımına, 1 milyon lirası İstanbul Limanı'na ve 1 milyon lirası da Konya yöresi sulamasına harcanmıştı. Kalanı ise Saray mensuplarının şahsi harcamalarına, Dolmabahçe Sarayı ve Malta Köşkü yapımı gibi kalkınmaya katkısı olmayan lüks tüketim alanlarına gitmişti. Bu borçların 107.5 milyon lirası Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin sırtına yüklendi. Cumhuriyet, taksitler halinde 1954'e kadar borcunu kuruşuna kadar ödedi.

KALKINMA SAVAŞI

Cumhuriyet Hükümetleri, yanmış yıkılmış ekonomik zenginliklerini ve insan gücünü kaybetmiş, teknoloji ile henüz tanışmamış fakir bir ülke devralmıştı. "Kambiyo kelimesinin anlamını Başbakan olunca öğrendim" diyecek kadar açık sözle ekonomi bilmediğini itiraf eden bir başbakan (İsmet İnönü), hiçbir diploması olmayan İktisat Bakanı Celal Bayar ve onun kadar ekonomi bilgisinden uzak Mustafa Kemal savaş alanlarından çıkmış başka bir alanda savaş vereceklerdi.

Mustafa Kemal, Osmanlı'nın batış nedeninin başında ekonomik sorunların geldiğini çok iyi biliyordu. İnönü Başbakan olunca ona yazdığı ve bu kitapta size sunmuş olduğum mektup Cumhuriyetin ekonomik yol haritası idi.

Buğdayını Rusya'dan, ununu Romanya'dan alan, ateşini yakan bir çomak kibriti çayına atacak bir topak şekeri, ölüsünü saracak kefen bezi, pusula yazacak bir yaprak kâğıdı olmayan, yanmış yıkılmış, borçla devraldıkları fakir ülkeyi kalkındıracaklardı.

Savaştan daha zor bir yola girmişlerdi. Gerçi Atatürk bu yolun haritasını İzmir İktisat Kongresi'nde çizmişti ama nasıl, hangi sermaye, insan gücü, teknoloji ile gerçekleştireceklerdi?

Kaynak yok, insan gücü yok, para yoktu.

Tek varlıkları ülkeyi kalkındırma, milletini mutluluğa ulaştırma hedeflerine ulaşmak yolundaki inançları idi.

Mustafa Kemal, İsmet Paşa Lozan'da iken İzmir İktisat Kongresi'ni toplamış; çiftçi, sanayici, işçi ve ticaret kesimlerinden toplanan 1135 delege 15 gün süre ile ülkenin ihtiyaçlarını, yapılması gerekenleri tartışmışlar ve hükümete bir rapor sunmuşlardı.

Şimdi bu kararları uygulamak İsmet Paşa'ya düşüyordu.

İki Mustafalar "Kalkınma Savaşı"nda yine baş başa vermişlerdi.

Neydi Başbakan İsmet İnönü'nün önüne konan bu kararlar?

- Anonim şirketlerin kurulmalarını kolaylaştırmak.
- Milli bankalar kurmak.
- Demiryolları inşasının hükümetçe bir programa bağlamak.
- Sanayii teşvik etmek.
- Aşar vergisini kaldırmak.
- Tarımsal krediyi düzene sokmak.
- Reji İdaresini kaldırmak.
- Amele yerine işçi demek.
- Çalışma süresini 8 saate indirmek.

Atatürk ve İnönü ülkeyi kalkındırmak yolunda da fikir birliği içinde idiler. Düşünen, yön veren Atatürk, uygulayan ise İnönü olacaktı.

Cumhuriyet Hükümeti ulaşım sorununu en önemli sorun olarak görüyordu. İzmir İktisat Kongresi'nde şöyle bir karar alınmıştı: "Memleketimizin iktisadi ana hatları olacak demiryollarının hükümetçe bir programa bağlanması".

Bir ülkenin ekonomik kaynaklarının işletilmesi, ticaret ve sanayinin gelişmesi, düzenli bir ulaşım ağına sahip olması ile mümkündür. Ülkede Ankara'dan öte demiryolu yoktu. Demiryolu sadece İzmir yöresinde İngilizlerin iç kesimlerdeki ürünleri limana taşımak için yaptıkları demiryolu ve Almanların petrole ulaşmak için yaptıkları Bağdat Demiryolu Hattı vardı. Hepsi de yabancılarındı ve ayrıcalıkla yapılmış yollardı.

Demiryolu ülke için acil ihtiyaçtı.

Cumhuriyet hükümeti 1 Mart 1924'te demiryolu yapımı için ilk kazmayı Ankara-Yahşihan hattı için vurdu.

Geliri 138.4, gideri 131.6 milyon olan 1924 bütçesinin 13 milyon lirası demiryolu için ayrılmıştı. 1 Mart 1924'te İlk kazmanın vurulmasından sonra 1927'de demiryolu Kayseri'ye, 1930'da Sivas'a ulaştı. 1933 yılına kadar 2048 km yeni demiryolu yapıldı. 1928'den başlayarak 4112 km yabancıların elindeki demiryolu hepsinin parası ödenerek satın alındı. (Cumhuriyet döneminde yapılan ve satın alınan demiryollarının haritasını ekte bulacaksınız).

1 Nisan 1924'te Birinci Dünya Savaşı öncesinde işletme ayrıcalığı Alman şirketine verilen Ergani bakır madeninin %50'si satın alındı.

1924'te Zonguldak'ın maden bölgesi olması nedeni ile Zonguldak'ta Maden Mühendis Mektebi açıldı.

1924'te İş Bankası kuruldu.

1925'te madenlerimizi geliştirmek ve işletmek için Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu.

17 Şubat 1925'te Köylünün en çok şikâyetine neden olan, köylüyü bıktıran bütçenin %25'ini oluşturan aşar vergisi kaldırıldı.

26 Şubat'ta Fransızlara imtiyaz olarak verilen Tütün Rejisi (Reji İdaresi) kaldırıldı.

5 Nisan 1925'te Şeker Fabrikaları Kurulmasına Dair Kanun çıkarıldı ve 1926'da Uşak ve Alpullu, daha sonra Turhal ve Eskişehir Şeker Fabrikaları açıldı. Şeker ithalatı yasaklandı.

1926'da Kayseri Uçak Fabrikası'nın temeli atıldı ve Kayseri'de uçak üretilmeye başlandı.

Bu liste daha da çoğaltılabilir. İki Mustafa ekonomide de savaşı başarı ile sürdürüyorlardı.

İSMET BEY HASTALANIYOR, FETHİ OKYAR BAŞBAKAN

Henüz 11 aylık Başbakan İsmet İnönü ciddi bir hastalığa yakalandı. Dizanteriye yakalanmıştı. Doktorlar dinlenmesini, Ankara'dan ayrılmasını tavsiye etti. Bir gün Mustafa Kemal ile konuşurken “Toparlanamıyorum bu hastalıktan kurtulamayacağım” dedi.

Mustafa Kemal, İsmet İnönü’ye “İstifa et, bir süre dinlen” dedi. İsmet Bey istifa etti.

İnönü’nün istifası üzerine bir İstanbul gazetesi “Oh İsmet Paşadan kurtulduk” diye başlık attı.

İsmet Bey’in doktorların tavsiyesi gereği Ankara’dan ayrılması gerekiyordu ama bir sıkıntısı vardı ama söyleyemiyordu. Mustafa Kemal’in ısrarı üzerine “Çankaya’daki eve çok masraf ettim, şimdi İstanbul’a gidemem, durumum müsait değil” dedi.

Mustafa Kemal çok üzüldü. “Para meselesini düşünme ben vereceğim” dedi. Nitekim İsmet Bey’e gereken parayı verdi. İsmet İnönü Heybeliada’da kiraladığı bir eve gitti. 21 Şubat 1925’e kadar orada kaldı. Ada, İsmet Paşa’ya iyi geldi, kısa sürede düzeldi.

TERAKKİPERVER FIRKA

Bütün bu ekonomik faaliyetler sürerken siyaset güllük gülisanlık değildi, Lozan Anlaşması sırasında İsmet Paşa ile çatışmaya girenler boş durmuyorlardı. Padişahlığın ve hilafetin kaldırılması Atatürk’ün yakın arkadaşları dâhil pek çok kişi tarafından hoş karşılanmamıştı. Atatürk’ün daha başka devrimler yapacağı konusunda kuşkular artmıştı.

Bu durum yeni bir partiyi ortaya çıkardı.

Lozan Anlaşması’ndaki İsmet Bey - Rauf Bey gerginliği de yeni bir partinin doğacağıının habercisi idi. 19 Kasım 1923 tarihin-

de Cumhuriyet karşıtlarının içinde toplandığı Terakkiperver Cumhuriyet (İlerici Cumhuriyet) Fırkası kuruldu. Fırkanın kurucuları Atatürk'ün Harp Okulu'ndan beri yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir Paşa, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele idi.

Bunların hepsi padişah yanlısı ve hilafetin kaldırılmasına karşı olanlardı.

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa yeni bir partinin kuruluşunu memnuniyetle karşıladılar. Mustafa Kemal'in bir ideali de Mecliste ikinci bir muhalefet partisinin oluşması idi. Bu partinin kuruluşu ile bir idealini daha gerçekleştirmiş olacaktı.

Mustafa Kemal'in yeni bir parti kuruluşundan duyduğu memnuniyeti Ali Fuat Cebesoy Siyasi Hatıralar adlı kitabında şöyle anlatıyor:

“1924 Aralık ayının son günlerinde (yeni muhalif parti Terakkiperver Partisi'nin kuruluşundan 1 ay sonra) İsmet Paşa'nın kayınvalidesi öldü.

Bu nedenle istasyondaki binasında hasta yatan İsmet Paşa'yı ziyarete gittik. Bu arada Mustafa Kemal de gelmişti. Bizlere pek samimi muhabbetlerini esirgememiş olan Mustafa Kemal gerek bizim, gerek arkadaşlarımızın hal ve hatırını sormayı ihmal etmedi. Konuşmalarımız esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nde partiler ve parlamento hayatının başlamasından dolayı duyduğu memnuniyeti ifade etti.”

Mustafa Kemal bu kadroya daima hürmet ve nezaketle yaklaşmıştı.

Evet, Mustafa Kemal eski dostlarına aykırı bir davranışta bulunmamıştı. Ama eski arkadaşlarından hiçbiri yeni bir parti kurmaya sevk eden olayları ve şikâyetleri konusunda Mustafa Kemal ile fikir alışverişinde bulunmamıştı.

Mustafa Kemal her zaman kullandığı “olan olmuştur, biz şimdi işimize bakalım” anlayışına uygun olarak konuyu incelemiş ve şu karara varmıştı;

İstiklal Savaşı'nda omuz omuza olanların şimdi karşı karşıya gelmeleri elbette arzulanan bir durum değildi. Madem böyle bir fiili ayrışma oluşmuş onları bir noktada birleştirmek lazımdı. Bu ortak

nokta devrimler ve özellikle laiklik ilkesi idi. Bunda tam uygunluk arayacaktı. Karşı karşıya da olsalar yapacakları işler ülke çıkarlarına uygunsa mesele yoktu.

Mustafa Kemal ilk uygulama olarak Rauf Bey'in İsmet Paşa ile arasının iyi olmadığını düşünerek o günlerde amipli dizanteriden acı çeken İsmet Paşa'nın istifasını istedi ve yerine Fethi Okyar'ı Başbakanlığa atadı. 21 Kasım 1924.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının birinci maddesi tüm niyetlerini ortaya koyuyordu. Birinci madde şöyle idi:

Madde-1. Fırka Efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır. (Fırka kamuoyuna ve dine saygılıdır)

Bu maddeyi yazanların hedefi devrimlere, özellikle laisizme karşı olan halk kitlelerini avlamaktır. (Ne yazık ki yüz yıl sonra aynı avcılar aynı söylemlerle avlanmakta ve torbalarını (sandıklarını) doldurabilmektedirler.

Terakkiperver Fırka kurucuları ilk günden Cumhuriyetin getirdiği ve getireceği devrimlere karşı hareketlerin işaretlerini vermeye başladılar. Henüz halk tarafından, anlaşılmayan, benimsenmeyen devrim karşıtı söylem ve davranışlar halkta karşılık bulmakta gecikmedi. Parti yetkilileri yığınların bu isteklerini kontrol edemediler, daha doğrusu etmek istemediler ve partiyi şuursuz yığınlara terk ettiler.

Cumhuriyet karşıtlarının niyetleri ve faaliyetleri konusunu Mustafa Kemal'in Nutuk eserinden okuyalım:

“Bilindiği gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (İlerici Cumhuriyet) diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programlarını da ortaya attılar.

Parti programında “parti dine saygılıdır” cümlesi vardı. Bu cümle dini siyasete alet edenlere cesaret veriyordu.

Cumhuriyet kelimesini ağzına almaktan dahi kaçınanların, Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye Cumhuriyet ve hem de İlerici Cumhuriyet adını vermeleri nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir.

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti ‘muhafazakâr-tutucu’ adı altında ortaya çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat bizden

daha Cumhuriyetçi ve bizden daha ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi.”⁹⁹

Devrimlerinden hoşlanmayanlar Terakkiperver Fırka'ya sığınarak orada varlıklarını sürdürmek amacıyla idiler.

Parti teşkilatındaki kişiler ülkede yer yer taassubu kıskırttıkları görülüyordu.

“Parti, dini düşünce ve inançlara saygılıdır” (Bu ifade daha sonra kurulan hemen bütün devrimlere karşı olan sağcı partilerde vardır.) prensibini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak yüz yıllardan beri cahil ve mutaassıpları, (tutucuları) hurafelere inananları kandırarak özel menfaatler sağlamaya kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti yüzyıllardan beri sonu gelmeyen felaketler, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıklar gerektiren pis bataklıklara bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve ilerici olduklarını zannettirmek isteyenlerin aynı bayrakla ortaya atılmaları, dini taassubu coşturarak milleti Cumhuriyetin ileriliğin ve yeniliğin büsbütün aleyhine kıskırtmak değil miydi?

Yeni parti dini düşünce ve inançlara saygılı olma perdesi altında “Biz hilafeti yeniden isteriz, biz yeni kanunlar istemeyiz, bizce Mecelle yeter, medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız, bizimle beraber olunuz çünkü Mustafa Kemal’in partisi hilafeti kaldırdı, İslamiyet’e zarar veriyor, sizi gavur yapacak, şapka giydirecektir” diye bağırıyor muydu? Yeni partinin kullandığı slogan bu gerici haykırımlarla dolu değildir denebilir mi?

Efendiler, olay ve hadiseler gösterdi ve ispat etti ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı en hain kafaların eseridir. Bu parti suikastçıların, gericilerin sığınağı, sarıldıkları bir ümit oldu”¹⁰⁰

Kılıç Ali de bu konuda şunları yazıyor:

“Terakkiperver Fırka’nın programındaki bazı maddeler dini siyasete alet etme heveslileri için cesaret verici idi. Bu madde de açıkça

⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.575*

¹⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Elips Kitap, İstanbul 2017, s.576-577*

“Bununla diğer partinin saygılı olmadığı mı söylenmek isteniyordu? Gazi’nin gerçekleştirdiği devrimlerden hoşlanmayanlar Terakkiperver Fırka’nın programında ve siyasi varlığında kendilerine bir sığınma yeri, hatta bir faaliyet alanı bulmuşlardı. Sadece program kışkırtıcı değildi, partiyi yönetenlerin ve parti teşkilatına karışanların ülkede yer yer taassubu kışkırttıkları da görülüyordu.

Bazı İstanbul gazeteleri de Terakkiperverleri çoktandır hasretle beklenen bir kuruluş gibi görüyorlardı. Bu gazeteler öyle bir yayına başlamışlardı ki kazara “kadın hürriyeti” diye bir cümle kullanılsa bu hürriyeti fuhuş ve rezaletin teşvikçisi sayıyorlardı. Ülke çapında yoğun bir propaganda yapılıyordu. Partinin içinde İstanbul’da tramvay ve vapurlarda erkeklerle kadınların oturdukları yerler arasından perdelerin kaldırılmış olmasından dolayı hükümete soru soranlara rastlanıyordu”¹⁰¹

Sevgili okurlar Atatürk’ün Nutuk eserinde yukarıdaki bu cümleleri bir kere daha okumanızı ve yorumlamanızı tavsiye ederim. Yaklaşık yüz yıl önce söylenen bu sözler acaba zihninizde günümüzde bazılarının söylemlerini anımsatıyor mu?

Adı “İlerici Cumhuriyet Partisi” ama ilericiliğin ve cumhuriyetin karşısında bir parti...

Adalet ve Kalkınma Partisi ama adaletin ve kalkınmanın kapısından girmediği bir parti...

TERAKKİPERVER FIRKA NASIL KAPATILDI?

Terakkiperver Fırka’yı kapatan İstiklal Mahkemesi üyelerinden biri Kılıç Ali idi. Kılıç Ali şöyle anlatıyor:

“Ankara İstiklal Mahkemesi üyelerinden biri de bendim. 12 Nisan 1925 tarihinde hükümet tarafından mahkememize verilen bir davayla ilgili bir bölümün aydınlatılması için Terakkiperver Fırka’nın İstanbul Merkezi ile bu merkeze bağlı bazı şubelerinin evraklarının incelenmesine gerek görülmüştü. İstanbul Valiliği aracılığı ile bu evrakları istedik. Özellikle Beykoz şubesinde ele geçen evrak dikkat çekici idi. Parti, teşkilatına dağıttığı emir ve propagandalarla din

¹⁰¹ *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 33. Baskı, İstanbul 2005, s.238-239*

özgürlüğü için propaganda yapmayı başlıca faaliyet konusu olarak göstermişti. Merkezi ile bu merkeze bağlı şubelerinin evraklarının incelenmesine gerek görülmüştü.

Mahkememize verilen Terakkiperver Fırka'nın Paşamandıra Muhabiri Kemal ile o şubenin aktif üyelerinden Paşo'nun yargılanması sırasında, bunların "Yeni Fırka şeriatı ihya edecek", "Dinsizlik kalkacak" ve (Şeyh Said'i kastederek) "Şeyh babalarımız geliyor, inşallah dinimize kavuşacağız" şeklinde propaganda yaptıkları kesinleşmişti.

Asilerin liderlerinden Şeyh Eyüp, Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde şunları söylemişti:

"Terakkiperver Fırka'nın Sorumlu Kâtibi Fethi Bey'i önceden tanıımıyordum. Sonradan Siverek'e geldi. Evimde on beş gün misafir oldu. Terakkiperver Fırka'yı kurmak için çalışmaları başladı. Siverek'te ilk kez Terakkiperver Fırka'yı ben kurdum"¹⁰²

Fethi Bey de şu itirafta bulunmuştu:

'Bizim Fırkayı Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalarla Rauf Bey kurdu. Mustafa Kemal Paşa'nın da rızası vardır. Terakkiperverler dindardır. Halk Fırkası dini batırıyor. Biz onu kurtaracağız ve koruyacağız'

Mahkememiz bu açık bilgi ve belgelere dayanarak kanaatini hükümete bildirdi. Siyasi bir partiyi kapatmak hükümet için nazik bir sorundu. Fakat Ankara İstiklal Mahkemesi, Şark İstiklal Mahkemesi ve Mülkiye teşkilatı olmak üzere üç ayrı kaynaktan aldığı belge ve kanıtlar o kadar güçlü idi ki etkili kararlar almamak ve adımlar atmamak mümkün değildi. Nitekim Hükümet bir kararname yayınlayarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün merkez ve şubeleri ile birlikte kapatıldığını ilan etti."¹⁰³

ŞEYH SAİT İSYANI

13 Şubat 1925 günü Güneydoğuda Ergani'ye bağlı Eğil Nahiyesinin Piran Köyü'nde bir isyan başladı.

¹⁰² Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.238-243

¹⁰³ Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.245-246

Harekâtın başında Şeyh Sait adında biri vardı. Elazığ ilinin Palo ilçesinde yaşayan Şeyh Sait Nakşibendi tarikatına bağlı idi.

Zengindi. Bütün köyün sürüleri onundu. Cahil halkın dini duygularını sömürerek servetine servet katmıştı.

Şeyh Sait yalnız değildi. Osmanlı döneminde kurulan Kürt Te-ali Cemiyeti'nin kurucusu Vanlı Seyit Abdulkadir de onunla birlikte hareket ediyordu.

İşyan başladığında Hükümetin başında Fethi Okyar vardı. Fethi Okyar olayı basit ve mahalli bir olay olarak kabul ediyordu. Önemsemiyordu. O bölgedeki jandarma ve polis gibi kuvvetlerin isyanı bastırmak için yeterli olacağını söylüyordu. Kamuoyunu heyecanlandırmaya gerek yoktu.

Hâlbuki Nahiye Müdürü Tefvîk Bey ve daha bazı kimseler olaydan çok evvel isyan hazırlıklarının farkına varmış resmi makamlara haber vermişlerdi ama Sağcı-Liberal Fethi Okyar Hükümeti buna karşı da ilgisiz kalmıştı. (Yaklaşık bu olaydan 90 sene sonra 15 Temmuz hain darbe girişiminden önce birçoklarının FETÖ'nün devlete sızdığı, darbe yapacağı konusunda uyarılarına bazı Hükümet üyelerinin “buna kargalar bile güler” dediğini anımsatalım. N.Kal).

Şeyh Sait “Dinimizi yok etmeye çalışanlara karşı harp açtığını, şeriat ve hilafeti diriltmek, Sultan Abdülmecid'in oğullarından birini halife yapmak için mücadele edeceğini ilan ediyordu.

Şeyh Said'in gizli gizli dağıttığı beyannamelerde Atatürk'e, orduya, subay ve generallere devlet memurlarına ağır küfürler ediyorlardı.

Olayın içinde Padişah, dış güçler özellikle İngilizler vardı.

Hedef halkı din propagandası ile ayaklandırıp Doğu ve Güneydoğu illerimizde bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.

Olay Başbakan Fethi Bey'in zannettiği gibi kişisel, lokal bir olay değil, aksine tüm ülkeye yayılmakta olan, iki yıldan beri hazırlıkları yapılan bir kalkışma idi.

Atatürk her zaman olduğu gibi olaya önem veriyor, olayı ciddi bir kalkışma olarak değerlendiriyordu. Hükümetten gelen bilgilere güvenmiyor kendisi kendi olanakları ile öğrenmeye çalışıyordu.

“Bu cümleden olarak emirleri üzerine Hususi Kalem Müdürü Hayati Bey ve ben gece gündüz nöbetleşe Ankara Telgrafhanesi’nde kalıyor, isyanın seyri ve mahiyeti hakkında bilgi toplamaya çalışıyor, aldığımız haberleri vakit geçirmeden kendisine arz ediyorduk. Kendisi de her gün Çankaya’dan şehre iniyor, Büyük Millet Meclisi’nde, Partide veya İcra Vekilleri Heyetinin bulunduğu binada geç vakitlere kadar meşgul oluyordu”¹⁰⁴

Fethi Bey Hükümeti alınması gereken kararları almıyor, alınan kararları da geciktiriyordu. Ayaklanmanın önlenebilmesi için bölgede sıkıyönetim ilan edildi.

25 Şubat günü toplanan Halk Fırkası Meclisi Hükümete geniş yetki ve destek verdi. Buna rağmen Fethi Bey hükümeti cesur ve kararlı davranmıyordu. Ayaklanma giderek yayılma eğilimi göstermesine rağmen Fethi Bey her nedense bunun mahalli bir olay olarak görmekte ısrar ediyordu. Bazı milletvekillerini de ikna ederek olayın lokal bir olay olduğu, ciddi tedbirler almanın gereksiz olduğu konusunda bir önerge de verdirdiler. Önerge kabul edilecekken bir milletvekili “Başımızda bir liderimiz var bir de ona danışalım” önerisi oya kondu. Oturumu yöneten Ali Bey (Çetinkaya) önergeyi oylattı ve Mustafa Kemal’in hakemliği kabul edildi.

Mustafa Kemal’e telefon edildi. Kendisi on beş dakika sonra Meclis’e gelerek:

“Efendiler, ülkede irtica tehlikesi vardır. Bu irtica lokal değil kapsamlıdır. Buna karşı hemen gerekli önlemler alınmazsa ülke için tedavisi güç yaralar açabilir” dedi.

Mustafa Kemal bunları söyledikten sonra kürsüden indi.

13 Şubat’ta başlayan isyanı bastırmak için aradan 12 gün geçmesine rağmen Hükümet ciddi bir tedbir almıyor, almak da istemiyordu. Bu yüzden Recep Peker İçişleri Bakanlığından istifa etti.

Mustafa Kemal Heybeliada’da istirahat etmekte olan İsmet Paşa’yı acele Ankara’ya çağırdı. Mustafa Kemal’in İsmet Paşa’ya çektiği telgraf Fethi Bey’in eline geçti. Bu çağırma Fethi Bey’i tedirgin etti. Fethi Bey İsmet Paşa ile çalışamayacağını söyledi. Bu haberi Atatürk’e getiren İhsan (Topçu) Bey’e Atatürk:

¹⁰⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s.303

“İlahi çocuk Fethi Bey kendini hâlâ İttihat Terakki’nin genel sekreteri sanıyor. Aklınca kimsenin arkasından gitmek istemiyor. Görüyorsun en yakın dava arkadaşı bildiklerimiz, yaptıklarımızı yıkmakla meşguller. Benim davayı yürütmek için kayıtsız şartsız itaat edecek adama ihtiyacım var. Bu da İsmet Paşa’dır”.

İsmet Paşa 21 Kasım’da Ankara’ya geldi.

İsmet Paşa Ankara’ya gelince eskiden olduğu gibi Mustafa Kemal onu kendi evinde ağırladı.¹⁰⁵

O gün Mustafa Kemal, başkanlık edeceği Bakanlar Kurulu toplantısına İsmet Paşa’yı da çağırdı. Fethi Bey yanlıları inatlarını gene de sürdürüyorlardı. Fethi Bey kürsüye inip inip çıkıyordu. Bazı milletvekilleri Fethi Bey’e sert eleştiriler yöneltmek zorunda kaldı.

Ciddi tartışmalar oldu. Fethi Bey olağanüstü tedbirler almaya ikna olmadı.

Fethi Bey zor durumda kalınca Atatürk’e gitti ve:

“Bu durum karşısında izin verirsenez istifa edeceğim” dedi. Atatürk iyice kızmıştı.

“Hayır, artık istifa söz konusu olamaz. Şimdi seni Partiden de atacağım” dedi.

Ayıklanmanın başladığı günden beri Hükümetin ciddi bir tedbir almaması üzerine 1 Mart 1925 akşamı bir toplantı daha yaptı. Bundan da sonuç alınamayınca 2 Mart günü Fethi Bey istifa etti.

Böylece İsmet İnönü 20 Eylül 1937’ye kadar kesintisiz sürecek Başbakanlık görevine başladı. (İsmet İnönü 20 Eylül 1937’de Başbakanlıktan izinli olarak ayrıldı. 25 Ekim 1937’de istifa etti.)

3 Mart 1925 günü atandı. İsmet Paşa Hükümetinin güven oylamasında uzun tartışmalar oldu.

Söz alan Terakkiperver Fırka Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa, İsmet İnönü kabinesine güvenoyu vermeyeceklerini söyledi.

Tartışmalardan sonra İsmet Paşa Hükümeti 23 güvensizlik ve 2 çekimser oya karşı 154 oyla güvenoyu aldı.

¹⁰⁵ Gülsün Bilgehan, Mevhibe, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2019, s.179

Güvenoyu alır almaz Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'e getirdi.

Kanunun birinci maddesi şöyle idi:

“İrticaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak her türlü teşkilat ve tahrikâtı (kışkırtma) teşvik ve teşebbüs; yayınları; *Hükümet, Cümhur reisinin tasdikinden sonra resen ve idareten yasak etmeye mezundur (görevlidir). İş bu fiili işleyenleri hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir.*”

Hükümetin önerdiği Takrir-i Sükûn Kanunu ile ayaklanma bölgesinde ve Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi kurulması tartışmaya açıldı. Muhaliflerin sert eleştirilerine karşı iki önerge de kabul edildi.

İki Mustafa yine aynı görüşte ve baş başa idiler. Mustafa Kemal ve İsmet Bey gece gündüz askeri harekât üzerinde çalıştılar. Adana bölgesinde bulunan kolorduyu doğuya kaydırarak ayaklanmayı kısa sürede bastırdılar. Şeyh Sait, İran'a kaçarken yakalandı. Suçlular İstiklal Mahkemesinde yargıldılar ve gereken cezalara çarptırıldılar.

Doğuda isyana katılan ve destek veren şeyhler ve ağalar Batı bölgelerine gönderildiler.¹⁰⁶

(1984 veya 1985 yılı idi. Celal Bayar ölmeden ki Bayar 1986'da vefat etmiştir. Kendisiyle bir program için birkaç kez Çiftelhavuzlar'daki evine gittim. Celal Bayar'ın hayatı çerçevesinde yakın tarihimizi anlatan bir programı yapmak istiyordum.

Konuşmalar arasında sohbet de ediyorduk.

O günlerde bir Fransız dergisinde Radel imzalı “Les Kurds et le Kurdisme ‘Kürtler ve Kürdizm’ başlıklı bir yazı okumuştum.

Kürt hareketinin anlatıldığı yazıda 1950'de ağaların ve şeyhlerin affedilip tekrar Doğuya gitmelerinin Kürt davasına büyük yararı olduğunu yazıyordu.

Bayar'a bu yazıdan bahsettim. “Sizin bu affınızdan yararlanmışlar” dedim.

¹⁰⁶ 1950 yılında Demokrat Parti iktidar olunca Batı bölgelerine gönderilen şeyhler ve ağalar affedildi geri gönderildiler. Nazmi Kal.

Bana “Biz o zaman onların oradan sürülmelerine sebep olan olayların zail (yok) olduğuna inanıyorduk” dedi.

Ben “Ama yine nüksetti” (ortaya çıktı) dedim.

Bayar biraz da bu sorudan canı sıkılmış olarak: “Biz o zaman o düşünce ile hareket etmiştik” dedi.

Yanımızda kızı Adalet Partisi Milletvekili Nilüfer Gürsoy vardı. O günlerde Süleyman Demirel Şeyh Said’in torununa baş sağlığına gitmişti. Nilüfer Hanıma “Babanızın bu sözlerinden sonra bu olayı nasıl değerlendiriyorsunuz?” dedim.

Nilüfer Hanım “Bizim için bir oyun değeri var” dedi.

Silahlı Kuvvetler ve İstiklal Mahkemeleri sayesinde 13 Şubatta başlayan isyan 31 Mayıs 1925’te tamamen bastırıldı.

Terakkiperver Fırka da İstiklal Mahkemesi’ne verildi ve kapatıldı. 17 Kasım 1924’te kurulan parti 3 Haziran 1925’te tarih sahnesinden çekildi.

Bu görüşmelerin yapıldığı TBMM oturumlarında 2. Dönem Ergani mebusu olarak bulunan İhsan Hamit Tigrel ile röportajımda bu görüşmeleri bana şöyle anlatmıştı:

“İhsan Hamit TİGREL - Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra asilere karşı bazı tedbirler alınması gerekiyordu. Başbakan Fethi Bey’di. Asiler adalete teslim edilmiş. Haklarında lazım gelen muameleler yapılıyor, fakat bazı milletvekilleri bu tedbirleri kâfi görmüyorlar bu vesile ile bazı ıslahat (reform) yapılması lüzumunu ileri sürüyorlardı. Atatürk de bu fikirdeydi. Atatürk bu isyanın mahalli olmadığını umumi, mürettep (düzenli) ve irticai (gerici) olduğuna kani idi.

“Bunu yapanların kökünü kazımak lazımdır” diyordu.

Bunun için bazı tedbirler almak ve Şark’a (Doğu) İstiklal Mahkemeleri’ni gönderip asileri muhakeme etmek lüzumunu ileri sürüyorlardı.

Atatürk bu arzusunu Fethi Bey’i zorlamak sureti ile yerine getirmek istemedi, konuyu önce Partiye getirdi. Partide saatlerce bu konu görüşüldü. Islahatçılar “Bu tedbirlerin alınması lazımdır” fikri-

ni ileri sürüyorlar Fethi Bey ise “Bunu vesile yaparak fevkalade tedbirlere gidilmenin doğru olmadığı” kanaatini belirtiyordu.

Atatürk Fethi Bey’i ikna etmek ve Fethi Bey’in fikrinde bulunanları kazanmak için o zaman Genelkurmay Başkanı bulunan Fevzi Çakmak’ın konuşmasını istedi. Çakmak geldi konuştu ve

“Bu fevkalade tedbirlerin alınması lazımdır” mütalaasında (görüşünde) bulundu.

Buna rağmen Fethi Bey direniyor, kanaatinde ısrar ediyordu.

Durumun pek de arzu edildiği şekilde gitmediğini gören Atatürk kürsüye çıktı. Uzunca bir konuşma yaptıktan sonra şu cümleyi sarf etti;

”Şahsımıza vaki olan tecavüzleri (saldırıları) müsamaha (hoşgörü) ile karşılayabiliriz, ama memlekete tecavüz mevzu-u bahis (saldırı söz konusu) olduğu zaman bunu yapanları, aynen şu kelimayı kullandı, “Ecrasé ederim”. Bu kelimenin sesi hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır.

Nazmi KAL- Yani “ezerim” dedi.

İhsan Hamit TİĞREL- Evet “Ezerim”. Buna rağmen Fethi Bey “Paşa Hazretlerinin fikirlerine iştirak edemiyorum” demekten çekinmedi.

Teklif oya konu İslahatçıların (Radikallerin) teklifi 25-30 oy farkla kabul edildi ve Fethi Bey istifa etti.”¹⁰⁷

Falih Rıfkı Atay’ın anlatımıyla o günler:

“Bir akşam Atatürk’e davetli idik. Birkaç oyun masası kurulmuştu. Hanımlı - efendili vakit geçiriyorduk. Ben ve Yakup (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) Atatürk’ün masasında idik. Fethi Bey ve İsmet Paşa ayrı ayrı masalarda briç oynuyorlardı. Bir aralık yaver Atatürk’e bir şifre getirdi. Şeyh Sait İsyani’na ait son bir rapor olduğunu anladık. Bir cephe düşer gibi Şark düşüyordu. İsyana katılan katılana idi. Atatürk şifreyi okudu, dudaklarını bir acı kıstı, sonra yavere usulca:

¹⁰⁷ Nazmi Kal, *Atatürk’ten Duymadığımız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 200-2004

“Al bunu Fethi’ye götür” Bize de “Çocuklar dikkat ediniz!” dedi.

Fethi Bey rahatsız edilmesinden sıkılmış görünerek, bir an oyunu bırakıp yavere:

"Ne var?" diye sordu.

Yaver raporu verince de şöyle bir göz atıp,

“Sonra bakarız” deyip iade etti.

Atatürk yaveri çağırdı. Yine yavaş sesle

"İsmet’e götür" dedi.

İsmet Paşa’nın Hükümette hiçbir vazifesi yoktu. İsmet Paşa oyunu bıraktı, rapora bir baktı, sonra iskemlesini geriye çekerek, bir cigara (sigara) yaktı, uzun uzun okudu, birkaç nefes daha cigara çekti, tekrar okudu ve pek düşünceli bir halde kâğıdı ağır ağır kıvrıdı, yavere verdi, düşüncesi bir müddet daha devam etti.

Atatürk "İşte farkları" dedi.¹⁰⁸

İSMET PAŞA YENİDEN BAŞBAKAN

Fethi Bey Başbakanlıktan istifa etti, yerine İsmet Paşa geldi ve Takrir-i Sükûn Kanunu çıktı.

Bu isyanı bir başka yönü ile anlatmak istiyorum.

İsmet İnönü Lozan Konferansı’nı anlatırken şöyle bir ifadede bulunuyor.

“Lozan Muahdesi’nde özellikle İngilizler bazı maddeleri bir takım ümitlerle imza ettiler. Güvendikleri bunlar (devrimler) yapılamayacaktır, yapılırsa Türkiye içeriden birtakım keşmekeşlere girecektir. Bu karışıklıklar içinde şimdi kabul etmedikleri adalet müşavirliği, kabotaj hakkı gibi kapitülasyonlara ait maddeleri o zaman kabul ettiririz ümidi ile imza etmişlerdir. Bu ümit sonuna kadar onlarda yaşadı”¹⁰⁹

¹⁰⁸ *Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Pozitif Yayıncılık. 2008, s.461-462*

¹⁰⁹ *Detayları için: Nazmî Kal, İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları, Bilgi yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993.*

İşte Türkiye’yi bekledikleri keşmekeşlere sokmak için Şeyh Sait İsyanı’nı çıkardılar. Daha sonraları sayıları 17’ye varan isyanlarda da hep yabancı parmağının olduğu bilinen, ancak ispat edilmesi zor bir gerçektir.

Lozan Konferansı’nda bilindiği gibi Musul konusu İngiltere ile ikili görüşmelere bırakılmıştı. Konunun 9 ay içinde çözümlenmesi de karara bağlanmıştı. 1924 Mayıs’ında Musul konusunu görüşmek üzere Türk ve İngiliz heyetleri toplandılar. İngilizler Musul’da egemenliklerini sürdürüyorlardı. Toplantılar sonuç vermeden Hazi- ran başında kesildi. Şeyh Sait İsyanı bu görüşmelerden sonra başladı ve İsyanı bastırmak için İngilizlerden aldığımız yardım karşılığı Musul’da taviz vererek Musul’u kaybettik. Bu isyanda İngilizlerin tahrikleri ve yardımları olduğu da mahkemelerde görüldü.

Sayın okuyucularım, burada bir parantez açmak istiyorum.

Bilindiği gibi 1984’ten bu yana ülkemiz, Cumhuriyetimiz benzer bir tehlike altındadır ve binlerce şehit vermekteyiz. Nerede ise bölünme noktasına geldik. Bu olayları başlatan Abdullah Öcalan’ın kurduğu PKK Terör Örgütü ilk kez 1984’te Şemdinli ve Eruh baskınları ile sesini duyurmuştu.

İktidarda sağcı, liberal Turgut Özal vardı. Eruh ve Şemdinli eylemleri olduğu zaman sağ görüşlü Başbakan Turgut Özal’ın, “Bunlar adi vakalardır, önemli değil” dediği hâlâ hafızalarımızdadır.

Şeyh Sait İsyanı başladığı zaman Mustafa Kemal ve İsmet Bey olaya ciddi yaklaşmışlar derhal sert tedbirler alınmasından yana tavır koymuşlardır.

Sağ görüşlü Başbakan Fethi Okyar ise “Hayır bunlar adi vakalardır, sert tedbirlere gerek yoktur” diyerek olayı küçümsemiştir.

Atatürk birinci sağ görüşlüyü tasfiye edebildi ve sorunu çözdü. Ama 1984’teki sağcıyı daha yıllarca başımızda tuttuk ve bugünlere geldik.

60 yıl ara ile iki sağ görüşlü devlet adamının aynı noktada buluşmaları ilginç değil mi?

Bu konu bir kitap yazılacak kadar önemli. Yalnız şu kadarını söyleyeyim 1984 olayından sonra ciddi önlemler alınsaydı, tarihin

perspektifi içinde olay değerlendirilip, özellikle askeri tedbirlerle birlikte ekonomik tedbirler alınsaydı bugün her gün şehit cenazesi kaldırmaz, maddi kaynaklarımızı o bölgeye akıtmaz, daha bir huzur içinde olurduk.

Bu konu açılmışken bir başka benzer olaydan da söz etmeden geçemeyeceğim.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlardan biri demiryolu yapımına öncelik verilmesi ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınması idi. Yeni demiryolu yapımı ve mevcutların satın alınması ile ilgili kanun Meclise gelince Liberal Fethi Okyar satın alınmalara karşı çıktı. "Satın almayalım, o para ile yeni demiryolu yapalım" diyordu. İyi bir görüş gibi görünen bu öneri Atatürk ve İnönü tarafından elbette kabul edilemezdi. Çünkü yabancıların yaptıkları demiryolları ayrıcalıklı idi.

Osmanlı döneminde verilen bu demiryolu faaliyetleri ayrı imtiyazlar da içeriyordu. Hat boyunca 20 km enindeki bir şerit içinde kalan yeraltı zenginliklerinin çıkarılması da ağaç kesme hakkı da o yabancılara verilmişti. Süresi 99 yıl olan imtiyazla Haydarpaşa-İzmit hattı için km başına 10.300, İzmit-Ankara hattı için de 15.000 frank garanti karşılığı olarak Ankara, İzmir, Kütahya ve Ertuğrul (Bilecik) vilayetlerinin öşürleri gösterildi. Demiryolu şirketlerinde hiç Türk yoktu. Çalışanların hepsi mahalli Rum halkı idi.

Ülke içinde imtiyazlı (ayrıcalıklı) yolların bulunması Atatürk'ün çerçevesini çizdiği ve Fransız Temsilcisi Franklin Bouillon'a söylediği "Biz bağımsızlık deyince adli, mali, siyasi, askeri, ekonomik bağımsızlık anlıyoruz, bunların birinden bile fedakârlık yapamayız" sözüne aykırı idi. Yurt sathında tek karış toprağın yabancı egemenliğinde olmasına izin veremezdi. Bu yüzden tüm 4180 km yabancı demiryolları satın alındı.

Maalesef Fethi Okyar'ın ruhu 1980'de 24 Ocak Kararları ile Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Devlet Bahçeli ve hele hele Recep Tayyip Erdoğan olarak geri gelecekti. Özelleştirme adı altında ülkenin varlıklarının önce iç piyasaya, sonra yurt dışı satışına olanak sağlanacak ve Atatürk döneminde kurulan fabrikalar, millileştirilen havagazı, elektrik, ulaşım, haberleşme, kimya hatta silah sanayii şirketleri, limanlar yabancılara haraç mezat

babalar gibi satılacaktı. Böylece ekonomik bağımsızlıktan eser kalmayacaktı.

İşte sağ görüşlü siyasetçilerle ulusalcı siyasetçilerin anlayış farkı... Ulusalcı satın alır, sağcı satar.

KALKINMADA YAŞANAN TALİHSİZLİK “DÜNYA İKTİSAT BUHRANI”

Dünya İktisat Bunalımı veya Büyük Buhran olarak ekonomi tarihine geçen bu olay Ekim 1929'da ABD'de borsanın çökmesi ile başladı. Bu kriz önce ABD ve Güney Amerika'yı, sonra bütün dünyayı etkiledi. Etkileri 10 yıl boyunca devam etti. Krizin sonucu tarım ürünlerinin fiyatları yarı yarıya, dünya üretimi ise yüzde 42 oranında düştü. Dünya ticaret hacmi ise yüzde 65 oranında daraldı. 1930 yılında dünya nüfusu 2 milyardı. Bunun 50 milyonu işsiz kaldı.

Bu büyük ekonomik çöküş insanlık tarihini etkileyen en büyük kriz oldu.

Dünya İktisat Buhranı bir hammadde üreticisi ve satıcısı olan Türkiye'de de şiddetli yaşanmaya başladı.

Türkiye krizden ilk yıllar etkilendi. 1930 yılında nominal milli gelir (Gayri Safi Milli Hasıla) yüzde 24 geriledi. Aynı yıl dış ticaret açığı arttı.

Büyük oranda tarımsal ürün ihracı ile dış ticaretini sürdüren Türkiye tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ile sıkıntıya girdi. Tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi kırsal bölgelerin gelirini düşürdü, kitleler arasında memnuniyetsizlikler artmaya başladı.

1929 Dünya İktisat Buhranı sırasında uzun yıllar İnönü Hükümetlerinde Tarım Bakanı olan Muhlis Erkmén buhrandan şöyle söz etti:

“Başta buğday olmak üzere her şeyin fiyatı birdenbire düştü. Hazine varidatı (geliri) son yıllarda hızla artarken birden düşüşe geçti. Köylünün üretme gücü ve alım gücü hızla azaldı. Maliye birçok kısıntılara girmek zorunda kaldı.

Bugünkü tabiriyle bütçeye ambargo konmuştu. Ürüne taban fiyatı kondu. Köylünün böylece imdadına koşuldu. Biçilen fiyat üze-

rinden Ziraat Bankası'na alım zorunluluğu getirildi. Bu suretle üretme gücü, hevesi yeniden tazelenip canlandı. Buğdaya konan fiyat diğer ürünlere de geçti ve kriz atlatıldı”¹¹⁰

Buhranın ekonomideki sonuçlarından biri dış ticaret dengesi- nin bozulması, ithalatta daralma, bütçe gelirlerinde düşüş oldu.

Türkiye 1930 sonrasındaki dış ticarete ‘Takas’ (Clearing=karşılıklı mal takası) sistemi ve devletçilik kalkınma modelini seçti ve bu tedbirler sayesinde krizi hafif atlattı.

1930-1939 döneminin iktisat politikalarını belirleyen Atatürk'ün önderliğindeki İnönü Hükümetleri şu ana düşüncelyi ön planda tuttular: Korumacılık ve devletçilik...

Bu yıllarda dünya ekonomisi sıkıntı içinde çalkalanırken Türkiye ekonomisini dışa kapatarak devlet eliyle kalkınma ve sanayileşme modelini benimsedi. Bu modelin ortaya çıkışını ve başarısını daha sonra anlatacağım.

Mustafa Kemal, Dünya İktisat Buhranının yarattığı sıkıntıları ve bu sıkıntılara bağlı olarak CHP'den artan şikâyetleri giderecek yeni bir formül düşündü. Bir yanda İsmet Paşa'nın memnuniyetsizlik yaratan aşırı devletçilik uygulamasına karşı yeni liberal bir parti ile memnuniyetsizlikleri azaltmak, diğer yanda çok arzu ettiği çok partili sistemi ülkeye yerleştirmek.

SERBEST FIRKA DENEMESİ

1930'a gelindiğinde Dünya İktisat Buhranının yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeni ile Atatürk'ün sofrasında İsmet Paşadan şikâyetler ayyuka çıkıyordu. Aslında şikâyetlerin bir bölümü yeni inşa devrinin sıkıntılarından, diğer kısmı da hükümetin kişisel çıkarları önleyen, nüfuz kazançlarına geçit vermeme uygulamalarından geliyordu.

Atatürk gizliden gizliye yapılan bu şikâyetlerin açıkça yapılmasını istiyor, çok istediği çok partili sisteme geçişe olanak sağlayacak bir muhalefet partisi kurulmasını arzu ediyordu.

¹¹⁰ Nazmî Kal, *Atatürk'ten Duymadığımız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 310

Parti içinde memnuniyetsizler, yerine meşru bir muhalefete bırakmalı idi. Atatürk'ün bu partiyi arkadaşı Fethi Okyar'ın kurmasını istiyordu.

Atatürk'ün beklentisi şuydu. Yeni bir fırka, devrim ilkelerine Cumhuriyet Halk Partisi gibi bağlı kalmalı, devrim ilkelerinin dışındaki tüm konular, iktisat, maliye, ziraat ve ticaret işleri iki parti arasında tartışma konusu olmalı idi.

İsmet Paşa da bir muhalefet partisinin kurulmasına taraftardır. Muhalefet tehlikelidir diye sonuna kadar muhalefete meydan vermemek doğru değildir. Bu mesele dahi başarılacak olan büyük işlerden biridir. Fethi Bey arkadaşına itimat besliyorum. İnşallah memleket için hayırlı olacaktır.¹¹¹

(İsmet İnönü bu sözlerdeki samimiyetini 1950'de şaibesiz ve olaysız bir seçimle iktidarı devrederek gösterecektir.)

Fethi Okyar, Paris Büyükelçiliğinden izinli gelmiş Yalova'da Atatürk'ün konuğu olarak bulunuyordu. Sohbetleri sırasında Okyar "Fransa ve İngiltere'deki parlamenter sistemden söz etti. O ülkelerdeki çok partili siyasi sistemi anlattı. İsmet Paşa Hükümetinin iktisadi siyasetini ve devletçilik teşebbüslerini tenkit etti.

Atatürk "Fethi Bey, siz bu dediklerinizi yapabilmek için bir siyasi parti kurunuz. Ben size bu işte yardımcı olacağım" dedi.¹¹²

Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da resmen kuruldu. Fırka için para da lazımdı. Atatürk parayı da verdi. Fırka (parti) Başkanı liberal görüşlü Fethi Okyar, Genel Sekreter Nuri Conker oldu. Kurucular arasında Ahmet Ağaoğlu da vardı. Bir süre sonra Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan da partiyeye girecekti.

Atatürk liberal görüşlü bir parti kurdurmakla hem devletçi politikadan memnun olmayan halkın isteğini yerine getirecek hem de çok arzu ettiği çok partili hayatın temelini atacaktı. Bir taşla iki kuş vuruyordu.

Henüz devrimler yerleşmemiş irtica dipdiri ayakta iken Atatürk neden yeni bir partiye izin vermişti. Bazılarına göre Atatürk

¹¹¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s.405

¹¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Remzi Yayınları, İstanbul 1966, c. 3, s. 367*

İsmet Paşa'nın yönetiminden memnun değildir ve onu frenlemek istemektedir.

Bazıları da önünde sonunda çok partili rejime geçileceğini biliyordu, bu nedenle Atatürk kendi otoritesinin var olduğu bir dönemde gerçekleştirmek istiyordu.

Bunun için Fethi Okyar gibi kendisine bağlı, Atatürk'ü feda etmeyecek bir kişiliğe yaptırmak niyetindeydi. Başka birisinin bir muhalefet partisi kurması rejim için tehlikeli olurdu. Atatürk CHP'nin başında olarak Serbest Fıkra ile arasında hakem olarak kalacaktı. Kurulacak Serbest Fıkra devrim yasalarına CHP kadar bağlı kalmalı idi.

Devrim kanunlarının korunması dışındaki iktisat, maliye ziraat ve ticaret işleri iki parti arasındaki münakaşalarla daha gelişecekti. Atatürk'e göre Serbest Fırka ve Halk Fırkası birbirini kontrol edecek ülkenin sorunları ve çözüm önerileri konusunda milleti aydınlatacaklardı.

Bazıları, her ne kadar devrimin çok taze olduğunu, Padişahlık ve halifelik gibi kurumların diriltmek heveslilerinin ortada dolaştıklarını, muhalefet partisinin çevresini devrim düşmanlarının saracağı konusunda fikir beyan etmişlerse de Atatürk, Fethi Okyar'a güveni yüzünden bu görüşe itibar etmedi. Serbest Fırka'yı kurdurdu. Yalova'ya gelen milletvekillerine de Serbest Fırka'ya girmeleri tavsiyesinde bulundu.

Atatürk iki partinin anlaşılmayacakları konusunda eleştiri getirenlere "En çok kavgalı olacakları geceler onları soframda birleştireceğim. Bu benim için yüksek bir zevk olacaktır" diyecektir.

İsmet Paşa'nın ciddiyetinden, aşırı devletçiliğinden şikâyetçi olanlar, yeni partiye adeta hücum ettiler. Bu yönelmede sadece İsmet Paşa'ya karşı olmak yoktu. İçinde başka düşüncelerle yeni partiye ümit bağlayanlar vardı.

1930 yılında Atatürk'ün önerileri ile arkadaşı, eski Başbakanlardan Fethi Okyar'a kurdurduğu Serbest Fırka bu ortamdan yararlanarak büyük ilgi çekti. 1930 Belediye Seçimlerinde büyük başarı elde etti. Atatürk partiyi kapattırmasaydı iktidarı ele geçirebilir, Cumhuriyetin kazanımları daha o yıldan yok edilebilirdi.

Yeni muhalefet ilk ocaklarını tekkelerde ve medreselerde kuruyor, irticain her türlüüne serbestçe yaslanıyordu.

Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün iyi niyetleri ile Meclise çok sesliliği getirecek, Batı demokrasilerine yaklaştıracak umudu ile kurulan muhalefet partisi kuruluşundan on gün bile geçmeden bambaşka bir hüviyete büründü. Fethi Okyar o güne kadar yapılan bütün işleri Meclis dışında sert bir dille eleştiriye başladı. Kendisinden önceki yönetimin ülkeyi çıkmaza sürüklediğini ısrarla iddia etti. Gösterişli geziler ve toplantılarla halkı tahrik edici nutuklar verdi. Fethi Bey yönetimindeki Serbest Fırka'nın bu tavrı Atatürk'ü ve İnönü'yü olduğu kadar devrimci halkı da tedirgin etti.

Fethi Bey toplantılarında herkesin nabzına göre şerbet vererek geniş ölçüde olumsuz propagandaya girişmişti. Tekkelerin açılacağı, vergilerin hatta askerliğin kalkacağı yönündeki söylentilerin yanı sıra asıl Arap harflerinin geri geleceğini, tekrar fes giyileceğini, medreselerin ve tekkelerin açılacağını yaymaktaydı. Mustafa Kemal'in uyarısına rağmen daha günlerce Ege bölgesindeki gezisini aynı davranışla sürdürmüştü.¹¹³

Atatürk'ün masa başında iyi niyetlerle kararlaştırdığı sofranlaşmaları seçim meydanlarına düşündüğü gibi yansımayacaktı.

1950 yılında iktidara geldiği zaman, tarikatları açan, Türkçe ezanı yeniden Arapçaya çevirerek Atatürk devrimlerinden ödünler veren Adnan Menderes, Aydın'da Serbest Fırka'nın şubesini açmış, belediye seçimlerini de kazanmıştı. Hemen hemen bütün basın Serbest Fırka'nın yanında yer almıştı.

Liberal karakterli olarak düşünülen Serbest Fırka kuruluşu ile birlikte devrim karşıtı uyuyan bir kitleyi harekete geçirmişti.

Kalabalıkların içlerinde sakladıkları asıl hedef Hükümet baha-ne irtica şahane idi.

İZMİR'DE NELER OLDU?

Serbest Fırka Başkanı Fethi Okyar ilk seyahatini Ege yöresine yaptı. Fethi Bey her yerde bir kurtarıcı gibi karşılandı. İzmir'de yer yerinden oynuyor, yığınlar "Kurtar bizi" diye haykırıyordu.

¹¹³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s.441

İzmir, Yunan zulmünden yedi sene önce kurtarılmıştı. Kurtarıcı da devletin başındaydı. Şimdi Fethi Okyar bu öfkeli yığınları kimden kurtaracaktı?

Daha yedi yıl önce Ege'yi işgal eden Yunan'ın "Camileri yak-tığını, ramazanda davul çalmayı yasakladığını, halkın elinden malını aldığını, ezan sesini susturduğunu hele hele genç kız ve kadınların ırzına geçtiğini" (¹¹⁴) Yunan'ın yaptığı mezalimi unutmuş yeni kurtarıcı arıyorlardı. Gözü dönmüş gürhunun yeni kurtarıcıdan bekledikleri harf devriminden, kıyafet devriminden kurtulmaktı.

Fethi Okyar'ın İzmir mitinginde şunlar da oldu;

İsmet Paşa'nın fotoğrafları kurşunlandı.

Atatürk'e tecavüzler başladı.

Halk Fırkası taraftarı olan Anadolu Gazetesi taşlandı.

Balıkesir'de tekkelerden çıkan dervişler, hocalar Fethi Okyar'ı şeriat bayrakları ve ilahilerle karşıladı.

Gericiler İstanbul'daki depolarda fes stokunu araştırıyorlardı.

Sanki yıllardır alttan alta kaynayan kazanın kapağı açılmış, bütün devrim karşıtlığı dışarı fırlamıştı. Mesele artık muhalefet ve İsmet Paşa meselesi olmaktan çıkmıştı. Devrimler tehlikedeydi.

Atatürk ve İsmet İnönü elbette bu durumdan üzgündü. Atatürk ortaya çıkan irtica ve anarşi tehlikesi üzerinde ciddiyetle durmaya başladı. Atatürk, olanları duyduğunda İsmet Paşa'ya "Otur, otur, üzülme, her şey hallolur. İyi oldu memnun ol. Durumu anlamış olduk. Görülüyor ki halkı memnun edememişiz. Ona göre hareket etmek ve halkı kazanmak lazımdır. Bunu anladığımız da iyi oldu" diyecektir. ¹¹⁵

Atatürk bu olayda da İsmet Paşa'nın yanında yer almıştı.

Atatürk'ün Serbest Fırka denemesinden çıkardığı ders şuydu; "Yapılan inkılapların, yeniliklerin memlekette hazmedilmiş olup olmadığını bu şekilde öğrenmiş olduk"

¹¹⁴ Mustafa Turan, *Egede Yunan Mezalimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 1999 Ankara, s.141-144*

¹¹⁵ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.272-277*

Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak anlatıyor:

“İşte o sıralarda bir gün Atatürk’ün uykudan uyandığını haber alınca eski köşkteki yatak odasına girdim. O beyaz gecelik entarisi ile köşedeki koltuğa bağdaş kurmuş oturuyor gazeteleri gözden geçiriyordu.

Gözlüğünün üstünden bana bakarak “Ne haber?” diye sordu. Birçok yerlerde tekkelerin süpürülüp temizlendiğini, fesler ısmarlandığını daha bu gibi gerici kıpırdanışlara dair telgraf haberlerini arz ettim. İlgi ile dinledi. Söylediklerim bitince bu sefer ben “Şimdi ne olacak Paşam?” dedim.

“Fethi Bey bu işi yapamadı. Meseleyi ayak takımına intikal ettirdi. Mamafih olan olmuştur biz şimdi işimize bakalım.”

Sormaya devam ettim “Paşam görülüyor ki durum önemli ve tehlikeye doğru gidiyor. Bu durum karşısında acaba ne yapmak gerekecek?”

“Bu bir anarşi görüntüsüdür. Şimdi yapacağımız şey basittir. Bir kere olan olmuştur çocuk. Benim sözlerimi dinleselerdi bu durum oluşmazdı. Biraz daha ilerler ve önüne geçilemez bir hal alırsa o zaman ben hemen partimin başına geçeceğim. Fethi Bey’i de uyaracak ve onunla birlikte önce karşımıza çıkan irticai ve anarşiyi bertaraf etmeye çalışacağım. Önce onlarla mücadele edeceğim.”

“Paşam, ya onlar durumdan faydalanarak iktidarı ele geçirirlerse?”

“Olabilir Biz hiçbir zaman ilelebet iktidarda kalacağız diye bir iddiada bulunmadık.”

“Paşam, ya onlar iktidara geldikten sonra inkılap esaslarından dönerlerse?”

“Haa! İşte o zaman sen, ben ve inkılaba taraftar olanlar birleşir böyle bir teşebbüsü derhal bertaraf ederiz ve daima da bertaraf etmeye muktedir ve muvaffak oluruz. Bundan asla şüphelen olmasın!”¹¹⁶

Fethi Bey yalnız değildi. Eski İttihatçı ve Komitacı Tahsin Uzer kendisine akıl hocalığı yapıyordu.

¹¹⁶ *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.277; Hasan Rıza Soyak, Atatürk’ten Hatıralar, YKY, İstanbul 2004, s.422*

Fethi Bey bu olaylardan sonra Atatürk'e geldi. "Ben bu işi yapamayacağım" demek zorunda kaldı.

Atatürk ona şu cevabı verdi; "Benim tavsiyelerimi dinlemiş olsaydın, hislerine kapılmadan hareket etseydin pekâlâ yapardın. Şimdiden sonra da yapman mümkündür. Hatta istersen gayet samimi olarak söylüyorum ben de reisicumhurluktan çekileyim, partinin başına geçeyim gelecek nesillere ders olacak şekilde seninle karşılıklı mücadele vaziyetine geçeyim"

Atatürk'ün bu samimi önerisi Fethi Bey'i ürküttü. "Paşam seninle hiçbir zaman mücadele edemem. Buna muktedir değilim" dedi.

Atatürk "O halde bu vebali üzerine alma, partini şimdi feshet".

Böylece Fethi Bey, 12 Ağustos'ta Atatürk'ün emri ile kurduğu Serbest Fırka'yı yanlısları yüzünden yine Atatürk'ün tavsiyesi ile 3 ay sonra hiçbir arkadaşına haber vermeden 17 Kasım 1930'da feshetti.¹¹⁷

Fethi Okyar, bu olayın ardından Londra Büyükelçiliğine atandı.

Serbest Fırka kapandı ama yankıları sonlanmadı. Serbest Parti'nin kıskırttığı karşı devrim hareketinden cesaret alan Nakşibendi tarikatına mensup Derviş Mehmet'in kıskırttığı gericiler partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra 23 Aralık 1930'da Menemen'de Cumhuriyet tarihinin en dramatik isyanı ile Yedek Subay Kubilay'ı hunharca şehit etti.

Serbest Fırka'nın kurucuları ve yöneticileri Fethi Okyar, Nuri Conker ve Ahmet Ağaoğlu'nun Atatürk devrimlerine karşı duruşları ve gericiliğe bu kadar ödün vermeleri düşünülebilir mi?

Elbette bu sorunun cevabı "Hayır"dır.

600 yıldan bu yana "Padişahım çok yaşa" diyen bir kısım halk ne olduğunu henüz anlayamadığı halk idaresi 'Cumhuriyet' diye bir kavramla karşı karşıyadır. Kıyafetleri, alfabesi değişmiş, kadınlara haklar verilmiş, özetle alışamadığı bir toplum yapısı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu değişimi yapan Atatürk ve İsmet İnönü'ye karşı tepkilidir.

¹¹⁷ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.278*

Yeni ortaya çıkan ve devleti yönetmeye talip olan Serbest Fırka'dan istekleri eskiye dönüşür.

Serbest Fırka yöneticileri bu talebi kabullenmemekle beraber nihayet söz konusu seçim olduğu için, seçim kazanmak uğruna halkın isteklerine göz yumdular.

(Cumhuriyetten bu yana kurulan CHP'nin dışındaki hemen tüm partiler aynı çıkar hesapları ile hareket etmektedirler.)

Serbest Fırka yöneticileri halkın bu taleplerini, onaylamasa da karşı koyamadı. Böylece Serbest Fırka devrim karşıtı cephenin karargâhına dönüştü ve sonuçta Atatürk'ün ikinci kez denediği çok partili parlamenter düzen gerçekleşemedi.

İsmet İnönü'nün çok partili demokrasiye Batının baskıları sonucu geçtiği söylenir. Bu görüş cehaletten söylenmiyorsa kesin İnönü'yü karalamak amacı ile söylenmektedir.

İnönü daha 1930'lar da çok partili yaşama geçmeyi arzu etmekte idi ve Serbest Fırka'nın kapatılmasına taraftar olmamıştı.

“Güçlükleri vardı. Fethi Bey yine de devam etseydi. Biz Atatürk'le o güçlükleri yenerdik. İki parti karşı karşıya yerleşmiş olurdu. Atatürk ilk tehlikeleri gördükten sonra bu görüşe asla itibar etmedi. Devam etmesi şüphesiz birçok sıkıntıları da sürdürecekti. Bilhassa inkılapların zarar görmesi, aksaması söz konusu olacaktı. Ama daha sonraları benim yalnız başına uğraştığım olaylarla Atatürk ile birlikte uğraşmak sayesinde güçlükleri yenmek daha kolay olacaktı.”¹¹⁸

Değerli okuyucular. Bu konuda bir görüşümü aktarmak istiyorum. Serbest Fırka'nın kurulması olayı ile Atatürk'ün İsmet İnönü'yü Başbakanlıktan alması olayı arasında bir bağ vardır.

Atatürk kalkınmada ve sanayileşmede daha hızlı adımlar atılmasını istemektedir. İsmet İnönü'nün, her türlü güvenine, sevgisine rağmen aşırı bütçeci, devletçi, bürokrat yapısından memnun değildir. Fethi Okyar'ın liberal kalkınma modelinin ülkeyi daha çabuk kalkındıracağına inanmaktadır. (Atatürk'ün İsmet İnönü'yü Başbakanlıktan alması ve yerine Celal Bayar'ı getirmesinin temel düşüncesi de bu olsa gerek.)

¹¹⁸ *Nezihe Araz, Mustafa Kemal'in Devlet Paşası, Dünya Yayınları, İstanbul 2015, s.373*

Eğer Serbest Fırka Başkanı olarak Fethi Okyar devrim karşıtı hareketlerin odağı olmazsa, devrim karşıtı hareketleri kontrol ve disipline edebilse, devrim karşıtı olmamasına rağmen oy uğruna taviz vermese Fethi Okyar Başbakan olurdu.

Atatürk 1937'de yaptığı Başbakanlık değişikliğini eğer Serbest Fırka devrimlere sahip çıksaydı belki de 1930'da yapacaktı. Fethi Okyar 1930'da Başbakan olabilecekti.

1937'ye gelindiğinde Atatürk'ün liberal Celal Bayar'ı İnönü'ye tercih etmesinin sebebi kalkınma modelindeki farklı görüştür.

1930-1938 başarısını anlatırken bu başarıyı sadece Atatürk ve İnönü'ye mal etmek biraz haksızlık olur. Elbette Atatürk ve İnönü'nün ilkelerde, yön vermede etkileri büyüktür. İş Bankası'nı kurduktan sonra 1932'de İktisat Vekili olan Celal Bayar'ın katkısını inkâr etmek taraflılık ve vefasızlık olur.

İleride de göreceğiniz gibi İnönü-Bayar değişikliğinin asıl sebebi sofra kavgası değil ekonomik anlayış farklılığıdır.

İki Mustafa, iki dost... Ülkeyi refaha çıkarmak için gece gündüz demeden çalışırlardı.

ÜLKEYİ KALKINDIRMA YOLUNDA ATATÜRK –İNÖNÜ YİNE BAŞ BAŞA

Serbest Fırka konusu kapanmış yine Mustafalar baş başa kalmışlardı. Şimdi artık konu siyaset değil kalkınma idi.

Şimdi Atatürk'ün yanında asker İnönü değil devlet adamı İnönü belirmişti.

Kurtuluş Savaşı'ndaki beraberlikleri gibi ekonomi savaşında omuz omuza vermişlerdi. Atılımcı, ilerici, yaratıcı Atatürk karar verecek fikir, düşünce, yaptırım, hesap adamı İnönü uygulayacaktı.

1930'a gelindiğinde Türkiye ekonomik yönden daha bağımsız haleydi. Lozan Konferansı'nda kaldırılamayan ve hâlâ 1929'a kadar dışa bağımlı olan dış ticaret ve kambiyo yükümlülükleri 1929'da kaldırıldı. 1930 yılında Merkez Bankası kuruldu ve kambiyo rejimini düzenleme ve para basma yetkisi alındı. Yeni gümrük tarifelerini düzenlemek de bu yıllarda hükümetin yetkisine geçti.

İzmir İktisat Kongresi'nin kararları ile hareketlenen özel girişime dayalı kalkınma hareketleri Dünya İktisat Buhranı ile duraklama dönemine girdi. Geçmiş dönemin deneyimleri ülkede özel girişim yolu ile kalkınmanın mümkün olmadığını göstermişti.

Liberal ekonomi ile büyümeyi hedefleyen Türkiye 1929'da çıkan Dünya İktisat Buhranı ile sarsıldı. Bu buhran zaten kıt olan birikimleri de aldı götürdü. Liberal ekonomi ile kalkınma hayalleri suya düştü.

Cumhuriyetin mutlak sanayileşme hedefi ile yola çıkan kadroları yeni bir arayış içine girdiler.

Yeni bir modele ihtiyaç vardı.

Atatürk ve kadrosu 1930'da sanayileşme konusunda karar vermelerine rağmen nasıl bir sistem ve teşkilatla kalkınacaklarını netleştiremedi. Bu konunun belirlenmesi 1932 yılına dek sürdü.

Batıda bir model vardı, kapitalizm; Doğuda ise yepyeni bir akım vardı, sosyalizm...

Hangisini model olarak alacaklardı?

Onlar hiçbirine bağlanmadılar. Ama her birinin iyi, bize uygun yanlarını aldılar. Yepyeni bir model oluşturdular: Karma Ekonomi, Devletçilik.

Özü, milletin yapamadığını devlet yapar.

Devletçilik, 1930'dan sonra Türk ekonomisinde Dünya Buh-ranı'nın doğurduğu ortamdan kurtulmak için ortaya çıkmış bir sis-temdir. Özü ekonomik hayata devletin müdahalesi olarak da tanım-lanabilir.

Devletçilik uygulamaları para ve dış ticaret ödemelerinin aşırı kontrolü olarak başladı. Dış ticarete takas ve Kliring ¹¹⁹ gibi karşı-lıklı anlaşmalar şeklinde gelişti. Kliring bir başka deyişle karşılıklı değişim sistemi yani “malımı alanın malını alırım” anlamına gelir. Mal karşılığı kredi...

Daha sonraki sayfalarda bu sistemin uygulamalarını göreceğiz.

Devletçiliğin başlangıcına bir tarih vermek gerekirse 30 Ağus-tos 1930'da Sivas demiryolunun açılışında Başbakan İsmet İnö-nü'nün kullandığı “mutedil devletçilik” sözünü başlangıç olarak ala-biliriz.

Atatürk devletçiliği şöyle açıklıyor:

“Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi 19. yüzyıldan beri sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercü-me edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğ-muş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Fertlerin özel girişimlerini ve faaliyetlerini esas almak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önüne alarak ülkenin ekonomisini devletin eline alması. Bizim izle-diğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir.

Bu model sosyalist değil, kapitalist değil, ferdiyetçi değil, Bol-şevik değil, sendikalist de değil. Yabancıların öğütlerine dayanmıyor. Her birinden kendimize uygun ilkeler içeriyor. Böyle bir model ne Keynes'te var, ne Marks'ta... Karma ekonomi ne liberalizm, ne kapi-talizm, ne komünizm...

¹¹⁹ Kliring: İki ülke arasında yapılan alışverişin karşılıklı olarak malla gerçekleşmesi, mal değiş tokuşu.

Tamamen Türkiye'ye özgü “demokratik düzen içinde dengeli ve hızlı bir planlı karma ekonomi modeli” idi.

Modelin özü “özel girişimin arzu etmediği ya da gücünün yetmediği alanlarda devletin ekonomik faaliyetlere girmesi, doğrudan doğruya devlet işletmeciliğine başlaması...”

Ekonomi literatüründe, dünyada böyle bir sistem bilinmemektedir.

Alman İktisatçısı H. Laufenburger de bu görüşü doğrulamaktadır. Dünyaca ünlü iktisatçı şöyle diyor; “Devletçilik sisteminin Türkiye'deki uygulaması 19. yüzyıldan beri savunulan düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuştur ve bizzat Türkiye'ye özgü bir sistemdir”

Kalkınma yolunda sanayileşmeden başka çaresi olmayan, geçmişte yaşadığı acı deneyimlerle yabancı sermayeye ürkek bakan, teknolojisi, insan kaynağı kısıtlı bir ülkenin can havli ile bulduğu devletçilik-karma ekonomi sisteminin ne kadar başarılı olduğunu ileriki sayfalarda göreceğiz.

Sanayileşmede hedef, bütün ulusal kaynakları harekete getirmektir. Sanayileşmede Cumhuriyet kadroları ekonomik güçten yoksun bir cumhuriyetin yaşama şansını zayıflatacağından korkmaktadırlar. İnönü kendisine Lozan'da söylenen “Geleceksiniz, diz çökeceksiniz!” sözünün etkisi altındadır. Bütçe açıklarından korkmaktadır.

Cumhuriyet Hükümetleri sanayileşmeyi büyük bir arzu ile istemekle beraber sanayileşmede yabancıya muhtaç olmama, kendi olanakları ile kalkınma prensibini de hiç elden bırakmazlar.

Türkiye 1930'dan sonra İzmir İktisat Kongresi'nde belirlediği ilkeler ve 1929 Buhranının etkileri ile sosyalist denebilecek planlı kalkınma modeline geçti. O yıllarda yabancı sermayeye karşı tutum da değişmişti. İktisat Vekili Celal Bayar 1933'te “Bu memleketin çocukları sanayi kurulsun diye büyük bir yükün altına girerken bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz” diyordu.

PLAN VE PROGRAM YÖNELEN ÜLKE TÜRKİYE

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nden sonra ekonomik plan hazırlayan ilk ülke Türkiye oldu. O yıllarda kalkınma planı uygulayan devlet Sovyet Rusya olduğu için, onların deneyimlerinden yararlanmak önemliydi. Avrupalı devletlerin vermediği krediyi temin edebilmek için İsmet İnönü bir heyetle Sovyetler Birliği'ne gitti. Görüşmelerde çok olumlu sonuçlar alındı. Sovyetler, Türkiye'ye 8 milyon dolar bir kredi vermeyi kabul etti. Kredi faizsiz olacak ve 20 yıl içinde eşit taksitlerle ödenecekti. Üstelik karşılığı mal takası ile verilecekti.

Ruslar planlama için Türkiye'ye teknik yardım yapmayı da vadettiler. Bu görüş birliği gereği Prof. Dr. Orlof başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelerek Türk uzmanlarla birlikte Anadolu'da incelemeler yaptı. Nerede nasıl bir fabrika kurulacağını bildiren ayrıntılı raporlar hazırladı. Rus heyet o kadar dürüst davranıyorlardı ki kendilerinde bulunan malzemelerin daha kalitelisinin nereden alınabileceğini bile rapora yazdılar. 1. Beş Yıllık Sanayi Planı bu rapor doğrultusunda hazırlandı.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda ilkeler şöyle belirlendi;

1. Hammaddeleri Türkiye'de bulunan sanayiler.
2. Çok büyük finansman gerektirmeyen sanayinin devlet tarafından kurulması.
3. Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap vermesi.
4. Sanayin kurulacağı bölgelerin seçiminde stratejik planlama.

Kurulacak sanayi kolları ve yerleri de şöyle belirlendi;

Suni İpek- Gemlik, Sömikok- Zonguldak, Gülyağı- Isparta, Demir Çelik -Karabük, Kâğıt-İzmit, Kükürt- Keçiözümlü, Sünger-Bodrum, Pamuklu dokuma Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya, Bursa Kendir- Kastamonu vs.

(Bu konuda geniş bilgiyi tarafımdan yazılan 1923-1939 Kalkınma Mucizesi - Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar kitabımda bulabilirsiniz. Nazmi Kal.)

Plan 17 Nisan 1934'te açıklandı. Tüm bunlar 1. Beş Yıllık Sanayi Programının konuları oldu. Plan iki ana bölümden oluşmaktay-

dı: Birinci kısımda dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya sanayi dallarında kurulması önerilen 20 fabrika hakkında raporlar, ikinci kısımda ise İktisat Vekâletinin yeniden kurulması için öneriler yer alıyordu.

Birinci Sanayi Planının uygulanması için 45 milyon lira öngörülmüşken bu rakam önce 65 milyona daha sonra 100 milyona çıkarıldı. Sovyet kredisi ile dokuma fabrikalarının dışında kalan tüm yatırımlar devlet bütçesi ile karşılandı. Sovyet kredisi karşılıklı mal değişimi ilkesi ile alınmıştı. Kredinin karşılığı ihracatla (narenciye) ödendi.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934'te uygulamaya kondu. 1937'de başarılı bir şekilde tamamlandı. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlamasına 1939'da başlandı. Araya giren savaş nedeni ile tamamlanamadı.

Planda öngörülen 23 fabrikadan 19'u faaliyete geçti.

1930-1939 arası sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımların atıldığı yıllardır. Bu yıllarda büyüme hızı %11,6'dır. Dönem son bulduğunda Türkiye 3 beyazları yani un, şeker ve dokumayı yerli üretimle karşıladı.

Metalürji, özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern tesisler bu yıllarda kuruldu.

İnşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük artışlar gerçekleştirildi. Makine ve teçhizat yatırımlarındaki ortalama yıllık artış hızı %10 dolayında gerçekleşti.

Ulaşım alanında ülke demir ağlarla örüldü. 1930 yılından sonraki 8 yıl içinde 1930'da Sivas'a ulaşan demiryolları bir yandan Erzurum ve Samsun'a bir yandan da Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'a kadar uzatıldı.

Ülke demir ağlarla örülürken gericiler boş durmuyordu. Sivas yöresinde camilerde "Demiryoluna binmek caiz değildir, kitapta yeri yoktur" diye dini propaganda yapılıyordu.

İzmir-Aydın, Adana-Mersin gibi pek çok hat yabancıardan satın alındı.

Kayseri, Ereğli ve Nazilli dokuma fabrikaları ile Bursa'da İpek-İş ve Merinos, Gemlik'te Suni İpek Fabrikaları yapıldı.

Gölcük'te tersane kuruldu. Kırıkkale'de silah ve cephane fabrikaları tamamlanıp üretime başlamıştı.

Karabük'te Demir-Çelik Fabrikası, İzmit'te Kâğıt Fabrikası kurularak işletmeye açıldı. (Buna ilişkin haritaları kitabın sonunda Ek'te bulabilirsiniz.)

Kültür ve Eğitim alanında da önemli kurumlar oluşturuldu.

Darülfünun reformu yapıldı ve İstanbul Üniversitesi açıldı, Ankara'da Musiki Muallim Mektebi (Müzik Öğretmen Okulu), Siyasal Bilgiler Okulu, Hukuk Okulu, Ziraat Fakültesi açıldı.

Sümerbank, Etibank, Denizbank ve Belediyeler Bankası kuruldu.

Ticaret filomuz birkaç misline çıkarıldı.

Yabancılar ayrıcalıklı verilen madenler satın alındı işletmeye açıldı.

Yeni limanlar ve rıhtımlar yapıldı.

İstanbul'da, Bursa'da, Ankara'da, İzmir'de yabancı işletmelerin elinde olan Elektrik, Tramvay, Tünel ve Su şirketleri satın alındı.

Bütün bu başarıların ekonominin öz kaynakları ile borçlanılmadan gerçekleştirilmiş olması da ayrıca takdire değerdir.

Bütün bu işletmeler paralar ödenerek satın alınırken bir yandan da Osmanlı'dan kalan borçlar ödendi.

Bu dönemde dış ticaret açığı yoktur. 1938 hariç her yıl dış ticaret fazlası vermiştir.

İthalatın 1923-1929 yıllarındaki payı %15 iken bu dönemde bu pay %7 dolayına düştü. 1923-1929 arasında sanayi üretimin artış hızı %11,3 olmasına rağmen 1930-1939 yılları arasında %18 oldu.¹²⁰

1930-1939 yılları arasında dünyada kalkınan ülkeler sıralamasında Türkiye, Japonya ve Almanya'dan sonra 3. sırada yer aldı.

Bu rakamlar sanayileşme yolunda ne kadar sağlam adımlar atıldığının bir göstergesidir. Bu dönemin Türkiye'deki eğitim ve

¹²⁰ 1923-39 Arasında yapılan yatırımların haritasını ek 1 ve ek 2 de.

yetişmiş insan gücü konusunda da bilgi vermek isterim. Örneğin Dünya İktisat Buhranının ardından başlatılan çalışmalarla devletçilik modelini bulan Türkiye’de 1930’lu yıllarda tek üniversite vardı. Lisede okuyan öğrenci sayısı 5.700, öğretmen sayısı 637 idi.¹²¹

Bu başarıyı yakalarken eş dost kayırılmadı, devlet soydurulmadı, kör kuruşun hesabı soruldu.

15 yılda 2 Bakan Bahriye Nazırı İhsan Eryavuz, Ticaret Bakanı Ali Cenani ve Osmaniye Milletvekili Ali Rıza yolsuzluktan yüce divana verildiler ve mahkûm oldular.

Tasarruf ediliyordu. Çankaya Köşkü’nde çay -kahve ikramı yasaklanıyordu. Atatürk, lokantalarda, otellerde yediği yemeğin, içtiği kahvenin parasını kendi cebinden veriyordu.

Kendi parası ile kurduğu çiftliklerden gelen sebze, meyve, et, yumurta parasını fatura karşılığı veriyordu.

Bütün bu yatırımlar olurken Atatürk-İnönü baş başa, fikir birliği içinde idiler. Bu dönemdeki Atatürk-İnönü ilişkilerini Şevket Süreyya Aydemir şöyle anlatıyor:

“Atatürk bir teferruatçı değildi. Hiçbir zaman bir hükümetçi, bir büro adamı ve hükümet takipçisi de olmadı. Onun için Türkiye’nin meselelerini incelerken iş ve inşa alanlarında onun, sadece bütün işlere hâkim olan gölgesini ve tasvip edici işaretini görmeliyiz. Devletçilik, sanayi, planlama, planlı ekonomi gibi konularda Atatürk ancak yukarıdan nezaret eden bir milli başkan olarak kaldı. Konuların günlük çalışmalarına, teferruatına, meselelere inmedi. Onun için Atatürk edebiyatında bu konular için ondan etraflı görüşler ve müdahaleler nakletmeye kimse kalkışmamalıdır.

Zaten şu da bir gerçek ki 1930, hele 1933’ten sonra Atatürk 1930 öncesinin aktif, atılgan, hatta mücadeleci Atatürk’ü değildi. Hükümeti icraatında (yaptırımlarında) geniş ölçüde serbest bırakıyordu.

“Çocuklar, eğer ben Çankaya’da böyle rahat oturabiliyorsam bu hükümetin başında İsmet Paşa olduğu içindir” sözleri onundur.¹²²

¹²¹ Detayları için: Prof. Dr. Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 31. Baskı, İstanbul 2019.*

¹²² *Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Remzi Yayınları, İstanbul 1966, c. 3, s. 355*

Benzer konuda Falih Rıfkı Atay da şöyle diyor:

“İhtilalin liderleri ihanetten korkarlar. İnönü Atatürk’e onun kafasına ve gönlüne hiçbir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi. Atatürk büyük hareketler adamıdır. Teferruat (ayrıntı) ile didişmekten hoşlanmaz. Hükümet işleri ile pek baş ağrıtmamıştır. Yeni bir devlet de kuruluyordu. Bunun bin bir meselesi ile uğraşacak ehil (yetenekli) bir yardımcı lazımdı. İnönü yeni devletin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde belli başlı amil (faktör) olmuştur. Demiryolu politikası onundur, bütçe denklığı onundur, dış ticaret denklığı onundur. Yabancı şirketleri millileştirmek ve imtiyazları tasfiye etmek (ayrıcılıkları kaldırmak), sonra devletleştirme gayretlerine girişmek gibi hatıra gelebilecek birçok teşebbüsler onundur. Bütün devrimler Atatürk’ündür. Bunlar dışında Atatürk dış politika ile yakından ilgilenmiş ve bundan başka bazı imar işleri, Orman Çiftliği, Yalova, Florya ve saire işler gibi, bir de dil ve tarih davaları ile uğraştı. Ara sıra İnönü ile çeşitli şahsiyetler ve makamlar arasında çıkan anlaşmazlıklara hakemlik etmiştir. Atatürk ile farklarından biri de birincisinin hiç bürokrat olmaması ikincisinin fazlaca bürokrat olmasıdır.”¹²³

Bu başarıyı Atatürk ve İnönü birbirlerine danışarak, birlikte karar vererek, birbirini tamamlayarak gerçekleştirdiler.

Dünya Buhranından Sonra Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)
1929	-48,7 (Açık)
1930	1,8 (Fazla)
1931	0,3 (Fazla)
1932	7,2 (Fazla)
1933	13,0 (Fazla)
1934	4,2 (Fazla)
1935	5,6 (Fazla)
1936	20,1 (Fazla)
1937	18,7 (Fazla)
1938	-3,9 (açık)

¹²³ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, Pozitif Yayıncılık. 2008, s.492-493*

Döviz Kurları

YIL	KUR
1925	1,87
1926	1,93
1927	1,96
1928	1,97
1929	2,08
1930	2,12
1931	2,11
1932	2,11
1933	1,64
1934	1,26
1935	1,26
1936	1,26
1937	1,26
1938	1,28

Bütçe Göstergeler (Milyon TL)

YIL	GELİR	GİDER	FARK
1923	111,3	105,9	+5,4
1924	138,4	131,6	+6,8
1925	170,4	201,4	-22,0
1926	180,4	172,2	+8,2
1927	202,2	199,0	+3,2
1928	222,0	201,1	+20,9
1929	224,1	213,3	+10,7
1930	217,5	210,1	+7,4
1931	165,2	181,9	-16,7
1932	186,8	212,0	-25,2
1933	174,3	173,6	-4,8
1934	207,3	201,2	+6,1
1935	231,4	232,2	-0,8
1936	271,1	253,8	+17,3
1937	314,2	296,9	+17,3
1938	322,9	306,3	+16,6

Kaynak: Genel Bütçe DİE İstatistik Göstergeler

Dış Ticaret Verileri (Milyon TL)

YIL	DIŞ SATIM	DIŞ ALIM	FARK
1923	85	145	-60
1924	159	194	-35
1925	192	241	-49
1926	187	235	-48
1927	158	211	-53
1928	173	223	-50
1929	155	256	-101
1930	151	147	+4
1931	127	126	+1
1932	101	86	+15
1933	96,2	74	+21
1934	92,1	86	+5,3
1935	95,8	88	+7,0
1936	117	92	+25
1937	138	114,4	+23,6
1938	144	149,4	-4,9

Kaynak: Genel Bütçe DİE İstatistik Göstergeler 1923-1990

RESMÎ YAŞAMIN DIŞINDA ÖZEL HAYATLARINDA DA DOSTTULAR

Mustafa Kemal ile Mustafa İsmet sadece devlet işleri konusunda birlikte değillerdi.

Özel hayatlarında iki samimi arkadaşlıklar. Zaman zaman resmîyetten uzaklaşıp dost ortamına girdiklerinin belgesi;

“6 Ağustos 1933

İsmet, büyük adamsın, hassas olduğun kadar his veren adamsın. Sen benim sözlerimi okurken gözlerin yaşarmış, ya ben seni okurken hıçkırıklarla ağladığımı söylersem inanır mısın?

Bu duygularımı sofrada değil, kimsenin yanında değil, yatak odama çekildikten sonra mahremimle yazıyorum. Sen beni muhakkak çok

seviyorsun, ya ben seni? Buna cevap istemem. Gözlerinden öperim. Gazi Mustafa Kemal” ¹²⁴

İsmet İnönü, Ankara’da idi ama henüz eşini Ankara’ya getir-memişti. Atatürk’ün konuğu olarak Köşkte kalıyordu. İsmet Paşa eşini Ankara’ya getirince önce istasyonda bir binaya yerleşti. İsmet Paşa, Çankaya’da bir bağ evini satın aldı. Onarımdan sonra oraya ailecek yerleştiler. O günlerde Mustafa Kemal de Latife Hanım’la evli idi. İki arkadaşın hanımları birbiriyle kaynaştı, dost oldular, dert ortağı oldular.

Mustafa Kemal, evinde sıkıldığı an Pembe Köşk onun için bir kurtuluş yeri oluyordu, orada huzur buluyordu.

“Bir akşamüzeri idi. Pembe Köşk’ün kapısı çalındı. Gelen Cumhurbaşkanı idi. Antrede Mustafa Kemal ile Mevhibe Hanım karşı karşıya geldi. Mustafa Kemal’in yüzü o kadar asıktı ki Mevhibe Hanım ne söyleyeceğini şaşırdı.

‘Hanımefendi nasıl?’ diyebildi. Bu söz üzerine Mustafa Kemal’in yüzü daha da gerildi.

‘İyidir’ deyip kesip attı.

Mustafa Kemal boşanmak istiyordu, arkadaşı ile dertleşmeye gelmişti. Mustafa Kemal evliliği bitirecekti. Bu konuyu arkadaşı ile konuşmak için gelmişti.

Onlar sadece bir Cumhurbaşkanı - Başbakan değil birbirlerine en mahrem sırlarını açabilen iki dosttular.

Atatürk zaman zaman Pembe Köşk’e telefon eder. ‘Hanımefendiye sorun bakalım, yemeği var mı? yemeğe geliyoruz’ der, eğer yok cevabı alırsa yemekleri hazırlatır Köşke gider ve orada yemek yerdi.” ¹²⁵

Atatürk ve İnönü ilişkisi bir Cumhurbaşkanı-Başbakan ilişkisinin çok ötesindeydi. Bu, dostluk, kardeşlik ilişkisi idi.

Atatürk ve İsmet İnönü Ankara’da devlet işleri ile ilgili görüşmelerinin dışında hemen her an beraberlerdi. Tiyatroya, konsere, özel toplantılara hep birlikte giderlerdi.

¹²⁴ Detayları için: İsmet Paşa, Can Dündar-Bülent Çaplı, İmge Yayınları, 2006

¹²⁵ Gülsün Bilgehan, Mevhibe, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2019, s.186-185

(Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

Bu fotoğrafta Atatürk çok neşeli, İnönü üzgün. Merak edilecek bir görüntü değil mi?

Bu fotoğrafı çeken Hâkimiyeti Milliye (Cumhuriyet) Gazetesi Muhabiri Cemal Işıksel bana bununla ilgili şu bilgiyi verdi: “Atatürk de İnönü de at meraklısı idiler. Atatürk’ün de İnönü’nün de yarış atları vardı. Bu fotoğraf Hipodromda at yarışı sırasında çekildi. Atatürk’ün atı önde, İnönü’nün ki arkada, kaybediyor. İnönü’nün üzüntüsü bu yüzden.”

Kılıç Ali ise bu yakınlığı şöyle anlatır:

“Atatürk’ün sofrasına hiç kimse izinsiz ve davetsiz gelemeydi. Ancak İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya’nın ayrıcalıkları vardı. Bunlar her zaman işlerinden arta kalan zamanlarda ve gerek gördükleri vakit hangi saatte olursa olsun sofraya gelebilirlerdi”.¹²⁶

Atatürk her vesile ile etrafındakilere İsmet Paşa hakkında çok olumlu ifadeler kullanmıştır.

¹²⁶ *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.587*

Atatürk'ün en yakınında bulunanlardan, Atatürk ölünce kalbine kurşun sıkacak kadar Atatürk'e bağlı Salih Bozok "İnönü, Atatürk'ün daima en güvendiği adamdı. İsmet İnönü ideal hükümet şefi olmak vasfını (niteliğini) Atatürk'ün nazarında bir an bile kaybetmemişti. Atatürk İnönü'nün yüksek vazife duygusundan, zekâsından, hassasiyetinden her türlü ölçünün fevkinde (üstünde) olan faaliyetinden bize sık sık bahsederdi. Bana kaç kere tekrar etmişti; 'İnönü iş başındadır. Kendisine güveniyorum. Müsterihim.' Onun bu güveni İnönü'nün yüksek idare kabiliyetine olan derin ve sarsılmaz itimadından ileri gelmekte idi."¹²⁷

Atatürk'ün Çankaya Köşkü'ndeki bir toplantıda kâğıda yazdığı şu not İnönü'ye güveninin ifadesi olsa gerek:

"Müşküllerinizin hallinde daima başvekil İsmet Paşa'ya müracaat edeceksiniz, başka kimseye değil. Çünkü her büyük işin ehli ve faili olduğu gibi bu işin de yüksek amili İsmet Paşa'dır."¹²⁸

¹²⁷ Salih Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş Yayınları, 1985 İstanbul, s.261*

¹²⁸ İsmet Paşa, *Can Dündar-Bülent Çaplı, İmge Yayınları, 2006, s.64*

BEŞİNCİ BÖLÜM

AYRILIĞA DOĞRU

Atatürk ile İnönü arasındaki tartışmaları yazarken okuyucularımın bir konuya dikkatini çekmek istiyorum.

Kırgınlık ve tartışma olaylarını yazarken hangisi haklı, hangisi haksız diye bir yargıda bulunmak istemiyorum. Böyle bir davranış ikisini de yargılamak olur. Buna ne hakkım ne de bu konuda her bilgiye ulaşım doğruyu bulma imkânım var.

Evet, Atatürk ile İnönü arasında son yıllarda görüş ayrılıkları özellikle ekonomik konularında yaşanmıştır. Ancak bu tartışmaların, kişisel çıkara dayanmadığını, ülkeye hizmet yolunda görüş farklılığından kaynaklandığını belirtmek istiyorum.

Atatürk-İnönü tartışmalarının bir başka yönü de çevrelerinden, belki de çıkarıcı bazı kişilerin yönlendirmelerinden kaynaklandığı düşüncesindeyim. Atatürk'ün çevresinde devletten yararlanmak isteyen Şevket Süreyya Aydemir'in deyiimi ile “aferistler” (devletten yararlanmak isteyenler) çıkarıcılar vardır. İnönü'nün çevresinde ise kendisi gibi bütçe açığından korkan bürokrat kişiler vardır. İsmet İnönü bürokrat ekonomistlerin etkisinde kalmaktadır. Ben buna İsmet Paşa'nın çevresine inanma zafiyeti diyorum.

Falih Rıfki Atay bu durumu şöyle yorumluyor:

“İsmet İnönü, Atatürk'ün gittikçe kuvvetlenen otoritesini kendi menfaatleri için sömürenlere karşı mücadele ederek ona belki de en büyük hizmeti etti. İsmet Paşa'nın etrafındaki bütün hasımlıkların baş sebebi bu mücadeledir” (...) İsmet Paşa Mustafa Kemal sofrasının birincisi ve müstesnası idi. Nüfuzu o kadar büyüktü ki bir gün kendisinden laubalice bahsedenlerin İsmet Paşa sofraya gelince ağzını bile açmadıkları sayısız akşamları hatırlayarak içimden gülüyorum.”¹²⁸

“Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı bütün arkadaşlarından üstün tutmuştur. Onun zekâsına, faziletine, devlet idaresine güvenmiştir. Nice defalar:

‘Çocuklar Çankaya'da rahat ediyorsam İsmet sayesinde’ demiştir. Bu sözü duymayan Çankaya davetlileri parmakla gösterilebilir.”¹²⁹

¹²⁸ Falih Rıfki Atay, *Çankaya, PozitifYayıncılık. 2008, s.399*

¹²⁹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya, PozitifYayıncılık. 2008, s.400*

Atatürk döneminde Köşk Kâtipliğinden sonra İnönü ve Bayar'ın Özel Kalem Müdürlüğünü yapan Haldun Derin de ayrılışı şöyle değerlendiriyor:

“Atatürk ile İnönü arasında sonu 27 Ekimdeki ayrılışa kadar varan bir dizi sürtüşme kanımızca İnönü’yü görevden uzaklaştırmayı amaçlamadığı gibi, daha liberal bir ekonomik rejime geçme özleminde de kaynaklanmaktadır. Sürtüşmelerin 1932’de başladığını söylemek belki yanlış olmaz. O tarihe kadar ülkenin kurtarıcısı ve devletin kurucusu bir Cumhurbaşkanı ile onun sağ kolu Başbakan arasındaki ilişkilerde kendisine özgü birtakım kurallar gözetilmiş, görev yetki karmaşasından ve çakışmasından sakınılmıştır denebilir.”¹³⁰

TARTIŞMALARIN ODAĞI DEVLET PARASI

İsmet İnönü devletin parası konusunda çok hassastı. THK’nun bilançosunda kırk paranın hikâyesi İnönü’nün hassasiyetine güzel bir örmektir. Anlatalım;

“Kırk paranın (1 kuruş) Hesabı”

“Bir gün hiç unutmam. İsmet Paşa Köşke hem çok yorgun hem de çok sinirli gelmişti.

Gazi “Hayrola İsmet, ne oldu, niye sinirlendin?” dedi.

İnönü “Türk Hava Kurumu’nun Genel Yönetim Kurulu toplantısı vardı da”

Gazi “Eee ne olmuş?”

İnönü “Hesaplarda kırk para (bir kuruş) oynuyor. Toplantıya saat 10’da girdik, saat 17’yi geçiyordu çıktık. Bir kuruşun nereye gittiğini öğrensinler diye talimat vermiştim, bulamamışlar. Bugünü onunla geçirdik”

Gazi “Demek mesele bu. Kırk paranın hesabı seni bu kadar yorup üzdü. Tam adamını bulup devletin başına getirmişim. Haklısın, Kırk para günün birinde kırk lira, kırk lira dört yüz lira olur. Bu da

¹³⁰ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Doğan Kitap, İstanbul 2017, 1. Baskı, s.120.*

giderek büyür halkın ağzında. Böyle kuruluşlara olan güveni sarsar. Biz Cumhuriyeti kurarken böyle kırk paralara çok ihtiyacımız oldu. Peki ne yaptın sonunda?”

İnönü “Muhasebeciyi çağırttım. Memurları seferber ettim ve kırk paranın yanlışıyla bir başka hesaba geçirildiğini bulup çıkarttım. Bundan sonra bu nevi hataları affetmeyeceğimi söyledim.”¹³¹

Bu titizliğini Falih Rıfkı Atay da Çankaya eserinde şöyle anlatıyor:

“Kalkıp gittim. Deniz Köşkünün açık bir köşesinde İsmet İnönü ile beraber oturuyorlardı. Hemen sezinlediğime göre ikisi de sinirliydi. Sebebini sonradan öğrendim. Ankara’da o zamanlar para hacmi üzerinde bir tartışma vardı. İnönü Türk parası ile oynamaktan çekinirdi ve bazı maliyecilerin enflasyoncu telkinlerine karşı iyice dayatırdı. Mesele yine bu idi.”

İsmet İnönü devletin parasını harcamada oldukça cimridir. Atatürk’ten bile parayı esirger.

Atatürk Yalova’da Çiftlik almak istiyor.

İsmet İnönü 2 Eylül 1929’da defterine şunları yazıyor;

‘Yalova’da Çiftlik almaktan vazgeçmesini söyledim. Ben dedim ki yeni bir çiftlik hükümetten yeni külfetler talebidir. Yeni milyonlar demektir. Buna imkân yoktur.

Atatürk ‘Hükümetten hiçbir şey istemiyorum’ dedi ve Çiftliği satın aldı.”¹³²

FİKİR AYRILIKLARI BAŞLIYOR

Kurtuluş Savaşı içinde tartışmasız her zaman baş başa olan iki Mustafa ülkenin kalkındırılması konusunda çok kararlı ve arzulu olmalarına karşın uygulamada zaman zaman karşı karşıya geleceklerdi.

Ama neden?

¹³¹ Sabiha Gökçen, *Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1982, s.67-68*

¹³² İsmet İnönü / *Defterler (1919-1973), Haz: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul 2016, s.129*

Şahsi çıkarları için mi? Kocaman Bir “HAYIR!”

Hep bu ülkeyi yabancıya muhtaç etmemek, kör kuruşun he-sabını vererek ülkesini kalkındırmak, halkını refaha ulaştırmak için.

İsmet İnönü’nün, Cumhuriyetin ilk Başbakanı olduğu zaman söylediği, yabancıya muhtaç olmama, denk bütçe gibi üzerinde titizlikle durduğu korkuları vardır.

O hâlâ daha Lord Curzon’un “Geleceksiniz, diz çökeceksiniz, para isteyeceksiniz” sözünün etkisi altındadır. Bütçe açığı İsmet İnönü’nün korkulu rüyasıdır.

Atatürk ise daha atılgan, daha cesurdur. Yatırımların hızlandırılmasını istemektedir.

Bu yolda savaş yıllarındaki beraberliklerini, uyumunu zaman zaman kaybedecek “karşı karşıya” geleceklerdir.

Nedeni Atatürk’ün hiç bürokrat olmaması İnönü’nün ise aşırı bürokrat olmasındandır. İnönü bin bir incelemeden geçirmediikten sonra hiçbir meselede karar vermez.

Örneğin İzmit Kâğıt Fabrikası’nın kuruluşunda İsmet İnönü’nün Maliye Bakanı “Fabrikayı kurarsak hem bütçeden para gidecek hem kâğıt ithalatından vergi alıyoruz, bu vergi kesilecek, bütçe açık verecek” gibi saçma bir düşünceye itibar etmişti. Kâğıt fabrikası-nın kuruluşuna karşı çıkması bu inanma zafiyetine bir örnektir.

Bazıları da “Paşam bu fabrika kesinlikle zarar edecektir” demişler, İnönü’de buna inanarak İzmit Kâğıt Fabrikası’nın 24.000 ton (o yıllarda Türkiye’nin kâğıt ihtiyacı 24.000 tonda) olan kapasitesini nasılsa zarar edecek diye 12.000 tona indirmiş ve fabrikanın selüloz kısmını da iptal etmiştir.

Atatürk İnönü arasındaki İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılma-sına varan anlaşmazlıklarını teker teker anlatalım.

Sanayi kuruluşlarının İsmet İnönü başkanlığındaki hükümet tarafından engellendiğine ilişkin bir olay da Turhal Şeker Fabrika-sı’nın kuruluşunda yaşandı.

İş Bankası eski Genel Müdürü Celal Bayar İktisat Vekilidir. Turhal’da bir Şeker Fabrikası kurulma çalışmaları yapılmış, hazırlık-ları izlemek için Turhal’dadır.

Fabrikanın Kurucu Genel Müdürü Kazım Taşkent:

“Celal Bey, gelmişken her şey hazır temeli atalım” dedi.

Bu aceleciliğin sebebini anlamadım ama temeli attık.

Devamını Bayar’dan dinleyelim;

Bu tesis kurulurken başından beri hükümet on para vermemişti. Kaynağı hep İş Bankası ve Ziraat Bankası’ndan temin etmiştik. Biz bu parayı verirken kombine ekonominin şeker sanayinin içinden doğacağını görmüştük. Atatürk bunu anlamıştı. Yumuşak bir devletçi olarak Atatürk bu konuda bizim tarafımıza gelmişti. İsmet Paşa’dan uzaklaşmıştı.

Ankara’ya döndüğümde İsmet Paşa beni buldu. İnönü:

“Şeker fabrikasının temelini atmışsın, bu işten vazgeçemez misin?” dedi.

“Neden? Sebep yok ki vazgeçeyim?” dedim.

Ben sorun bitti zannederken İnönü konuyu Bakanlar Kuruluna getirdi. Şeker Sanayi kurulsun mu kurulmasın mı diye görüşme açıldı.

Gümrükler Vekili Rana Bey (Ali Rana Tarhan), Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey, bunlar hep bürokrat kişiler... İsmet Paşa’yı bu gidiş iyi olmayacak diye kandırmışlar. İsmet Paşa bana inanmıyor, onlara inanıyor. Bu işi yapmayalım diyor. Bir banka için üç şeker fabrikası yeter demeye getiriyor.

Bakanlar Kurulunda tartışma açıldı. Gümrükler Bakanı Rana Bey konuştu. Ezcümle “yapmayalım” dedi. Ben de tabii bu sözlere üzüldüm ve sordum.

“Sizin bu hareketiniz benim üzüntümü artırıyor. Acaba ben yanlış yolda mıyım? Nedir istediğiniz? Sizden para istemiyorum. Sermayeyi de buluyorum. Şeker, kâğıt bunlar acil ihtiyaçlardır. Neden böyle yorumluyorsunuz?” dedim.

Bunun üzerine bana “Gümrük resmi azalıyor” dendi. Baktım Maliye Vekili de başını sallıyor, diğer vekiller olaya hiç karışmıyorlar. Üç bakan aleyhte. Önümde not kâğıtları vardı. Kâğıdı atıp konuştum. Kızmıştım.

“Affedersiniz, ben böyle basit fikirler içinde artık konuşamam. Gümrük resmi vergisi azalıyor gibisinden bu kadar basit bir düşünce kalıbında tartışmanın anlamı yoktur” dedim ve toplantıdan ayrıldım. Bilindiği gibi 19.10.1934 tarihinde ülkemizin dördüncü şeker fabrikası açıldı.”¹³³

İşte Atatürk-İnönü arasındaki İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılmasına neden olan konular:

İSMET PAŞA HARF DEVRİMİNİ ZAMANA YAYMAK İSTİYOR

Mustafa Kemal ile Mustafa İsmet her zaman fikir birliği içinde değillerdi. Farklı farklı görüşleri her zaman olmuştur. Örneğin Harf Devriminde...

Mustafa Kemal, Harf Devriminin hemen uygulaması görüşünde idi. İnönü aksi görüşte idi. Harf Devriminin yapılmasından yana idi ama zamana yayılması görüşünü öne sürüyordu. İnönü, anılarında bu görüş ayrılığının nedenlerini şöyle anlatıyor;

“Harf İnkılabı olmadan Atatürk’e ‘Bu kolay bir iş değildir, sen harp zamanı karargâhta çalıştın mı?’ dedim.

‘Hayır’ dedi.

‘Ben bilirim’ dedim, ‘bunu tecrübe ettim. Bütün devlet muamelelatı (yazışmaları) her şey bozulacak, başa çıkamayız iyi düşün’ dedim.

Benim ikazım cesaretini kırdı. Harf İnkılabı iki sene sürüklendi.”

İnönü devam ediyor.

“Harf İnkılabı 1928’de oldu. Atatürk bir iki seneden beri bunu düşünüyordu. Vakit vakit bana açmıştı. Ben önce buna mukavemet ettim (karşı durdum). Başından beri söylediğim “Enver Paşa harp ilan edilmeden böyle bir şeye teşebbüs etmişti. Sonra muharebenin ilan üzerine kaldırıldı, eski hale döndük, yine öyle olacak. Evvela biz bunun birinci dereceden tatbikçisi olmalıyız, riayet etmeliyiz” dedim.

¹³³ Nazmi Kal, 1923-1939 Kalkınma Mucizesi- Atatürk’ün Diktiği Ağaçlar, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı, Ankara 2016, s.170-171

Atatürk “Tatbik edeceğiz, ben başta olmak üzere hepimiz tatbik edeceğiz” dedi.

Esas olarak harf inkılabının taraftarıyım. Başlangıçta gösterdiğim mukavemet (direnme) tatbikinın zor olacağı yüzündendi.

Harf İnkılabı oldu, herkes bilir ki ondan sonra ben eski yazıyı kullanmış değilim”¹³⁴

Harf Devrimi Atatürk’ün sofrasında da tartışıldı. Harf Devriminin tartışıldığı bir gece Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer de sofrada idi:

“Atatürk bir defa Latin harflerinin kabulü, acele kabulünün sebeplerini anlatıyor ve diyordu ki: "Zaten bizim halkın %90'ı okuma yazma bilmiyor. Arap harfleri ile de yazmayı bilmiyor. Bunun için Arap harflerinden Latin harflerine geçiş değil ki bizim yaptığımız hiç harfi olmayan, okuma yazması olmayan bir ülkeye okuma yazma öğretmektir"”¹³⁵

İsmet İnönü karşı çıkmasına rağmen Atatürk’ün görüşünü kabul etmiş Harf Devriminden sonra bir kere olsun eski harfleri kullanmamıştır.

İdeal bir ikinci adamın davranışı budur. Birinci adama karşı düşüncenizi söylersiniz, kabul ederse, eder etmezse fikrinizde ısrar etmez. Birinci adamın dediğine uyar ve yaparsınız. Bu devlet idaresinde de böyledir, iş hayatında da böyledir.

MUSTAFA ŞEREF OLAYI

Atatürk ile İnönü arasındaki ilk tartışma 1932 yılında Yalova’da yaşandı. Yaz sonu Atatürk ve İnönü Yalova’da idiler. Masada Atatürk’ün bilinen arkadaşları Nuri Conker, Kılıç Ali, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve eşi Leman Hanım ve Afet Hanım vardı. O sırada İktisat Vekili olan Mustafa Şeref de masada idi. Mustafa Şeref Osmanlı kabinesinde Ticaret Vekili olarak yer almış tecrübeli bir

¹³⁴ Detayları için: İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara.

¹³⁵ Detayları için: Nazmî Kal, Atatürk’ten Duymadığınız Anılar, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s.70-73.

insandı. Kısa bir süre için Avrupa'ya gidiyordu ve Atatürk'e vedaya gelmişti.

Mehmet Ali Kâğıtçı adlı bir genç (Soyadını Atatürk verdi) Atatürk'ten sanayileşme konusundaki düşüncelerinden aldığı ilhamla İstanbul Üniversitesi (Darülfünun) kimya fakültesinde asistan iken Anadolu'yu dolaşmış ve bir kâğıt fabrikası kurulabileceği sonucuna varmıştı. Bu amaçla Almanya ve Fransa'ya giderek orada hem eğitim görmüş hem de bir işçi gibi kâğıt fabrikalarında çalışarak pratiğini de öğrenmişti.

Mehmet Ali Kâğıtçı 1929 yılından başlayarak çeşitli kurumlarla başvurarak kâğıt fabrikası kurmanın yollarını arıyordu.

1929'da İnhisarlar İdaresi'ne (Tekel) sunduğu raporun kabul görmesine rağmen Atatürk ve İnönü'ye kadar ulaşan kâğıt ithalatçısı iç ve dış güçlerin çabaları ile rafa kaldırılmıştı.

Devlet'in yapmak istemediği kâğıt fabrikası projesi nihayet İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ın masasına gelmişti. Mehmet Ali Kâğıtçı tüm bilgileri ve proje dokümanlarını Celal Bayar'a vermişti. Celal Bayar projeyi çok olumlu bulmuş gerçekleştirmek istiyordu. Ama Hükümet yine de Celal Bayar'a zorluk çıkarıyordu.

Bayar anlatıyor:

“Bir gün bana Mehmet Ali Kâğıtçı adında bir gençten bahsettiler. Almanya'da kâğıt sanayi ihtisası yapmış, Türkiye'de de bir kâğıt fabrikası kurulmasını düşünüyormuş. Hakkında bilgi toplattım. Böyle bir fabrikayı kuracak ve işletecek bilgiye ve kabiliyete gerçekten sahip bir genç olduğunu öğrendik. Kendisini çağırıp konuştum, projelerini inceledim. Sonucun olumlu olduğunu görünce konuyu Banka Yönetim Kuruluna getirdim ve karar verdim.

Bu olay Atatürk'ün de kulağına gelmişti.”

Celal Bayar, durumu Atatürk'e anlatmak üzere Yalova'ya gitti ve yapmak istediklerini, nasıl engel olunduğunu anlattı. Atatürk Celal Bayar'ı dinledikten sonra “Hiçbir zorluğa aldırmayacaksın, bu ülke için hayırlı bir teşebbüstür, devam, fabrikayı kuracaksın” diyerek yolcu etti.

Celal Bayar-Nazmi Kal Çeşme 1975

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in Yalova'da konuk olduğu gece sofrada konuşmalar sürerken birden hava gerildi. Atatürk, İktisat Vekili Mustafa Şeref'in kâğıt fabrikasını kurdurmamak eğiliminde olduğu kulağına gelmişti. Özellikle Sanayi Ofisi Müdürü Şerif Bey kâğıt fabrikasının kurulmasına engel oluyordu.

Bu gelişmelerden İsmet Paşa'nın da haberi vardı. İsmet Paşa'ya "Kâğıt üretirsek kâğıt ithalatından aldığımız gümrük vergisi yok olacak, bütçe açık verecek" diyorlardı. İsmet Paşa'da buna inanmıştı.

Yemekte Atatürk, Mustafa Şeref'e "Senin Sanayi Ofisi Müdürün nasıl bir insandır?" diye sormuş, Mustafa Şeref'in "İyi bir insandır" sözü üzerine Atatürk patlamış ve "Senin de, Sanayi Müdürünün de!..." diyerek hakaretler etmiş.

Burada bir parantez açıp Atatürk'ün sanayileşme konusunda bu kadar kararlı noktaya nasıl geldiğini anlatmak istiyorum.

Aynı yıl içinde (1932) Londra'da 'Para ve İktisat Konferansı' toplanmış bu konferansa Türk delegesi olarak Celal Bayar katılmıştı. Kongrede Batılı devletlerin sanayi bakanları açıkça "Ham madde

kaynakları zengin olan fakat sanayilerini kuramamış bulunan ülkelerin hukukî bağimsız olmakla beraber ekonomik yönden sanayileşmiş ülkelerin hammadde kaynağı olarak bırakılarak, onların muhtaç durumda tutulmaları ilkesinin devamı gerekir” görüşünü öne sürüyorlardı.

Bazı üyeler de “Ulusal sanayilerin kurulmasını, kurulmuşların devamını önlemek ve ülke piyasasına Avrupa üretimini göndererek Türkiye’nin açık pazar durumunu devam ettirmek gerekir” diyorlardı.

Alman Delegesi Müller ise açıkça “Türkiye’deki sanayileşme bizi endişelendiriyor” demişti.

Konferans dönüşünde Celal Bayar tüm bunları Atatürk’e anlatmıştı.

Bu bilgiler Atatürk’ü çok etkilemiş olacak ki sanayileşmeye hız vermişti.

Yukarıda anlattığım Bayar’ın Londra Para ve İktisat Konferansı’nda edindiği bilgileri Atatürk’e aktarır. Bunun sonucu Atatürk de Mustafa Şeref’i paylar. Mustafa Şeref 8 Eylül 1932 günü istifa eder. Yerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar İktisat Vekili olur.

Bu olayı Gülsün Bilgehan, Mevhibe eserinde (s.229); “Sofrada Mustafa Kemal birden sertleşmeye başladı ve kızgın bir tonla Mustafa Şeref Bey’i suçladı. Hem kendisine hem Müdürü Şerif Bey’e hakaretler etti. Sofradakiler donmuş kalmışlardı. Gözler Başbakan İsmet Paşa’ya çevrildi” diye anlatır.

Aynı olayı anlatan Kılıç Ali ise o akşam İsmet Paşa’nın sofrada bulunmadığını anılarında yazıyor.

“İsmet Paşa hemen ertesi gün akşam vapuru ile Yalova’ya geliyordu” diyerek Mustafa Şeref’i Atatürk’ün azarladığı gece İsmet Paşa’nın masada olmadığını söylüyor.

Ertesi akşam yine sofraya kurulmuştu, Başbakan İsmet İnönü de sofraya bekleniyordu. Gece 23 olmasına rağmen İsmet İnönü ortalıkta yoktu. Nihayet geldi. Tabii Bakanı Mustafa Şeref’e yapılan hakareten kızgındı. Hiç konuşmuyordu. Eline bir gazete almıştı, okuyordu. Sofrada dün akşamki konu hiç konuşulmadı. O günlerde İngilizlerin Atatürk’e vermek istedikleri bir nişan konusunda biraz da tatsız konuşmalar oldu.

Atatürk ile İnönü arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamış, bir kırgınlık ortamı doğmuştu.

Atatürk, Milli Eğitim Bakanı Esat Bey'i yine İsmet İnönü'nün haberi olmadan Mustafa Şeref gibi istifaya davet etmiş Esat Sagay da istifa etmişti. İnönü bu olaydan da kırgındı.

Geceki tartışmadan dolayı Atatürk çok kızgındı. Ertesi günü Ankara'ya gidip bazı tedbirler almayı, belki de İsmet Paşa'yı o zaman görevden almayı düşündü.

Bir gün sonra Atatürk Ankara'ya gitmekten vazgeçti. Sular kısmen durulmuştu.

Olayın ertesi günü olanları Kılıç Ali şöyle anlatıyor:

“Atatürk'ün Köşkünün kapısı önünde güzel bir sofra hazırlandı. Sofrada İnönü de vardı. Her ihtimale karşı sofranın baş tarafında Atatürk için de yerdik.

Yemeğin sonuna doğruydı. Atatürk uzaktan göründü. Ayağa kalktık, İsmet Paşa önde olduğu halde kendisine doğru ilerledik. Sırayla elini öptük, sofraya davet ettik.

Hiçbir şey yokmuş, akşam sofrada hiçbir şey olmamış gibi sohbet ettik. Yemek yedik ve dağıldık.”¹³⁶

Gülsün Bilgehan ise ertesi günü şöyle anlatıyor:

“İki arkadaş eskisi gibi sofrada yan yanaydılar. Günlerden 30 Ağustos'tu ve zaferin onuncu yılı kutlanıyordu. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa masanın kalabalıklarına rağmen sanki baş başaymışlar gibi muharebe yıllarına dönmüşlerdi. Yeniden “Kemal” ve “İsmet” olmuşlardı.

Atatürk “Hatırlar mısın İsmet ben 16. Kolordu Kumandanı olarak vazife başına giderken Gazik Dağı'ndaki Şark Cephesi karar-gâhında sana uğramıştım. Sırtında kaputunla bir masanın başında oturmıştın. Bir gaz lambasının ışığında önüne bir harita açmıştın. İnceliyordun.

“Vaziyet nasıl?” diye sorduğum zaman “kötü, çok kötü” demiş-tin.”

¹³⁶ *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.286*

İnönü “Nasıl hatırlamam, nasıl unutulabilirim o geceyi! Sen benim imdadıma Hızır gibi yetişmiştin.”

Akşamki tartışma tatlıya bağlanmış iki Mustafa yine iki arkadaş olmuşlardı.

(Kâğıt fabrikası konusunda yazdıklarımın kaynağı bana bizzat Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından hem röportaj olarak hem de yazılı olarak verilmiştir. 1923-1939 Kalkınma Mucizesi- Atatürk’ün Diktiği Ağaçlar kitabımda daha geniş bilgiler verilmiştir.)

HATAY SORUNU

Atatürk, Hatay’ı Anavatana katmak istiyordu. Bir süredir bu konuda hazırlıklar yapıyordu.¹³⁷

Atatürk’ün o günlerde gazetelerde Hatay konusunda bazı arkadaşlarına makaleler yazdırıyordu. Hatay’ı Anavatana katmayı iyice aklına koymuştu.

Atatürk ile İnönü arasında bir gerginlik de Hatay konusunda yaşandı.

Kurtuluş Savaşı’ndan bu yana Hatay’ın Anavatana katılması Atatürk’ün en önemli hedeflerinden biri idi. Hatay’da Türk unsurların yaşamı kötüleşmeye başlamıştı. Fransız egemenliğinde olan Suriyeliler Hatay konusunda Atatürk’ün canını sıkkan davranışlar gösteriyorlardı.

Bir gün geldi Türkiye’nin gündemine acil bir sorun olarak oturdu. Atatürk Hatay meselesini artık halletmenin zamanı geldiğini düşünüyordu. Fransızlarla aramız açıldı. Atatürk meseleyi askeri bir harekâtle çözmek niyetinde idi.

İnönü anlatıyor:

“Bir aralık Atatürk’ün halinden bir askeri müdahale ile emriva-ki (oldubitti) yapmak fikrinde olduğunu fark ettim. Kendisi ile meseleyi görüştüğüm gibi, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa ile de görüştüm. Hatay’daki meselede haklarımızı savunabilirdik

¹³⁷ Detayları için: Nazmi Kal, *Atatürk’ten Duymadığınız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 260-266 *Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen bölümü*.

ama siyasi girişimleri bir yana bırakarak bir askeri harekât yapmayı sakıncalı buluyordum. İşte bu yüzden Atatürk ile aramızda tartışma çıktı.”

Ülkeyi bir çıkmaza sokmayalım diyenlere Atatürk Fransızlar için “Atacak tek kurşunları yok” diyordu.

Hükümetin orduyu seferber etmesini isteyen Atatürk bununla da yetinmeyerek Hatay sınırında bir askeri gösteri yapmak amacıyla 1937 başında İstanbul’dan trenle hareket etmişti. Atatürk Eskişehir’deydi. İnönü Eskişehir’e gitti:

“Atatürk İstanbul’da son gösterişli harekâtı yaptıktan sonra Ankara’ya dönerken yolda Eskişehir’de kendisi ile konuştum. Uzun boylu anlattım. Bir askeri harekâta girmenin sakıncalı olacağını söyledim. Dinledi böyle bir harekât yaptırmayacağını söyledi.”¹³⁸

Atatürk oradan da Konya’ya geçti. Adana’ya doğru gezisine devam etmek isterken sorunun bir askeri harekâta girişmeden çözülmesinden yana olan İsmet İnönü ısrarı üzerine Ankara’ya döndü.

Bilindiği gibi diplomatik girişimlerle Hatay sorunu halledildi ve Hatay Anavatana bağlandı. Atatürk’ün bir ideali da sulh yolu ile halledilmiş oldu.

Amacı Hatay’ı Türkiye’ye bağlamak olan Atatürk Milletler Cemiyeti kararı ile önce bağımsızlık ve daha sonra Hatay Meclisi kararı ile Türkiye’ye bağlanınca 27 Ocak 1937’de İnönü’ye şu telgrafi çekti;

“Bu eser Cumhuriyet Hükümetinin ulusal sorunlar üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en makul biçimde sonuçlandırmak için cesaret ve özveri ile hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve yetenekte bulunduğunu gösteren örnek olmuştur.”¹³⁹

Hatay konusunda Hatay’da kurulan hükümetin Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ile konuştum. Hatay’ın Anavatana katılmasının bütün evrelerini anlattı. Bunun detaylarına Atatürk’ten Duymadığınız Anılar adlı kitabımda yer verdim.

¹³⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.283-284*

¹³⁹ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006 Ankara, s.579*

BOMONTİ BİRA FABRİKASI KONUSU

Bir halk içkisi olan bira Cumhuriyetten önce belirli kimselerin ve yabancıların içtikleri bir içki idi. 1928 yılında ispirtolu içki üretim ayrıcalığı 10 yıl süre ile Bomonti adlı bir firmaya verilmişti. Bomonti İstanbul'da bira ürettiyordu.

Biranın bir halk içkisi haline getirilmesi için Atatürk, Atatürk Orman Çiftliği'nde bir bira fabrikasının açılması emrini verdi. Bu yolla hem sağlığı bozan ağır içkiler yerine daha sıhhi ve hafif bir içki ülkede yaygınlaştırılacak hem de köylünün arpası değerlendirilecekti.

Bira Fabrikası 1934 yılında kuruldu. Biralar herkes tarafından beğenildi. Başbakan İsmet İnönü de Ankara Bira Fabrikası'nın ürettiği biraların beğenilmesinden memnundu. Ayrıca İsmet İnönü Bomonti şirketi ile yapılan anlaşmanın hükümlerinin ülke zararına olduğu ve verilen 10 yıllık üretim imtiyazının (ayrıcalığı) uzatılmasından yana idi.

Bira Fabrikası, Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan ve Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak tarafından yönetiliyordu.

Hasan Rıza Soyak anlatıyor:

“Bomonti Şirketi daha ilk fabrikayı kurduğumuz vakit bin dereden su getirerek aramızda memleketi satış bölgelerine ayırmak veya faaliyetlerimizi bazı şartlar altında birleştirmek gibi birtakım tekliflerde bulunmuştu. Son girişimimiz (fabrikayı genişletme girişi) üzerine bu ve buna benzer tekliflerini ya doğrudan doğruya ya muhtelif vasıtalarla tekrar etmeye başlamış bizimle mutlaka bir anlaşma zemini sağlamaya çalışmakta idi. Biz bütün bunları hedef tuttukları gayeye uygun bulmayarak reddediyorduk.”¹⁴⁰

Fabrika başarı ile üretime devam ederken Hasan Rıza Soyak Atatürk'e bira fabrikasının genişletilmesi önerisinde bulundu Atatürk biraz isteksiz onayladı. İkinci bir bira fabrikası 1937 yılında üretime geçti.

Bomonti şirketine verilen 10 yıllık süre dolmakta idi ve sözleşmenin yenilenmesi gerekiyordu. Bomonti şirketi sözleşmenin yeni-

¹⁴⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 667-668

lenmesi için kulis faaliyetine girişti. Ümidini kesince İsmet Paşa'yı Ankara'da kurulan Bira Fabrikasının zarar ettiği, başarılı olmadığı konusunda tereddüde düşürmek faaliyetine girişti. Bomonti'nin sözleşmesini uzatmak için Ankara Fabrikasının zarar edeceği fikrini aşıladılar, başarılı da oldular. Fabrikanın denizden uzak olması yüzünden zarar edeceğini ileri sürüyorlardı.

Diğer yanda İsmet Paşa'nın eniştesi Ahmet İhsan Tokgöz ve Antalya Mebusu Rasih Kaplan Bomonti'nin hisselerinin büyük bölümünü toplamış ve şirkete hâkim hale gelmişlerdi. Onlar da İsmet Paşa'yı etkiliyorlardı.

Atatürk ayrıcalığın (imtiyazın) uzatılmaması görüşünde idi. İnönü'yü Ankara'da Orman Çiftliği'nde kurulan fabrikanın zarar edeceğine ikna etmişlerdi. Bütçe açığından deli görmüş gibi korkan İsmet Paşa sözleşmeyi uzatma yanlısı idi.

O günlerde bir de Çiftliğin Tarım Bakanlığı'na satılması konusu vardı. İnönü, Devlet Başkanına ait bir kuruluşun devlete satılmasını sakıncalı görüyordu.

Bazı yazarlar Bomonti'de İnönü'nün kardeşinin ve yakınlarının hissesi olduğu için sözleşmeyi uzatmak istediğini yazar. Bu gerçek olamaz. İsmet İnönü gibi devlet malını, devletin çıkarlarını, kör kurşuna sahip çıkan bir devlet adamı kesinlikle kardeşinin ve yakınlarının çıkarı için böyle bir karar vermez. Bunu söyleyenler ya İsmet Paşayı tanımıyorlar ya da İsmet Paşa'ya düşmanlıklarından söylüyorlar, yazıyorlar.

İsmet İnönü, Zonguldak kömür havzasının millileştirilmesi sırasında kardeşinin bütün ısrarlarına rağmen kardeşinin ocağını da millileştirmişti. Daha sonra da kurduğu bir pamuk şirketi ile ilgili olarak Bakanlarına kardeşini Bakanlığa sokmamaları talimatını vermişti.¹⁴¹

Daha önce de İsmet İnönü'nün bürokratlarına inanma zafiyetinin olduğundan bahsetmiştim. Bu kez de malum bürokratlar "Fabrika zarar edecek, bütçeye yük binecek" diye anlaşılan ismet İnönü'nün fikrini çelmişlerdi. Yoksa İsmet Paşa hiçbir yakını için devletin çıkarlarını feda etmezdi.

¹⁴¹ Erdal İnönü, *Üç Yüz Yıllık Gecikme, Buke Yayınları, İstanbul 2002, s.59-61*

Başka bir yerde de bu durum karşımıza çıkar. Mustafa Kemal, çiftlik işleri ile meşgul olan Hasan Rıza Soyak'a şöyle yazıyor:

“Atatürk “Yahu Hasan Rıza, bugün trenle gelirken İsmet Paşa bana bira fabrikasını göstererek bu fabrikanın ekonomik olmadığını söyledi. Ne dersin?”

Hasan Rıza Soyak “Paşa'nın kendisine herhalde yanlış bilgi verilmiş olacak. Yapılan iş ekonomiktir ve yerinde bir iştir. Gördüğünüz inşaata İsmet Paşa'nın emri ile başlandı, sekiz aydır devam ediyor. Bu süre içinde İsmet Paşa keşke görüşünü bana söylemiş olsaydı. Arz edeceğim bilgi ile herhalde kendisini tatmin edebilirdim. Yarından tezi yok gidip bilgi sunacağım.”

Yanlarında bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya “Biz de öyle düşünüyorduk, şimdi görüyorum ki hata etmişiz” dedi.

Atatürk “Yeter efendim anlaşıldı” diye sözümü kesti. “Yarın düştüğün gibi yaparsın, mesele de kapanmış olur” dedi.”

Şükrü Kaya'nın bu sözlerinden Şükrü Kaya'nın da İsmet Paşa'yı etkileyenler arasında olduğu anlaşıyor.

Sonuçta Bomonti'nin sözleşmesi uzatılmadı.

NYON KONFERANSI OLAYI

1937 yılında Akdeniz'de belirsiz denizaltılar ticari gemilere saldırıyorlardı. Ağustos ayında, biri Çanakkale Boğazı açıklarında diğeri yine o bölgede Rusya'dan İspanya'ya malzeme götüren iki İspanyol gemisi batırılmıştı. Marmara'da da yabancı gemilerin dolaştığı söyleniyordu. İspanya'da iç savaş vardı. Korsanlık Akdeniz'de ciddi bir sorun ve tehlike halini almıştı. İtalyan denizaltıları kimliklerini gizleyerek Akdeniz'de önlerine gelen gemileri “savaş malzemesi taşıyor” bahanesi ile batırmaya başlamışlardı.

Konu bizi de yakından ilgilendiriyordu.

Bu konuyu görüşmek üzere Fransız, İngiliz ve Rusya delegeleri İsviçre'nin Nyon kentinde bir konferans toplanmasına karar verdiler. Türkiye'den de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın katılması hükümetçe kararlaştırıldı.

Katılımcılar Akdeniz’de korsanlara karşı bir güvelik paktı oluşturmak istiyorlardı.

Konferans sırasında Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü arasında aslında fazla önemli olmayan tartışmalı yazışmalar, telefon meşajları yaşandı.

Bu konuda gerek basınımızda, gerek bazı yazarlar tarafından kısmen yanlış yazılar yazıldı.

Nyon Konferansı sırasında Atatürk’ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak, İsmet İnönü’nün Özel Kalem Müdürü Vedit Uzgören’dir.

Bazen geceler boyu süren İsmet Paşa’dan gelen telefon notlarını Atatürk’e sunan, Atatürk’ün verdiği cevapları İnönü’ye ulaştıran Hasan Rıza Soyak YKY’den çıkan Atatürk’ten Hatıralar kitabında 623-647. sayfaları arası belgelerle bu durumu uzun uzun anlatmaktadır. Olayı tüm ayrıntıları ile anlamak isteyenler bu satırları okuyabilirler.

Ben kısaca özetleyeceğim;

Ama öncelikle şunu söyleyeyim ki Atatürk-İnönü arasındaki yazışmalarda hiçbir kırgınlık belirtisi yoktur. Tüm yazılar, örneğin 14 Eylül 1937 saat 15.40’ta, anlaşmanın imzalandığı gün, Atatürk’ün İnönü’ye gönderdiği not “muhabbetle gözlerinden öperim” ifadeleri ile bitmektedir.

Atatürk aynı zamanda Akdeniz’de bir barış çemberi oluşturacak olan bu konferansa büyük önem veriyordu. Dışişleri Bakanının Nyon’daki görüşmelerini büyük bir dikkatle izliyor, Anlaşmanın bir an önce imzalanmasını istiyordu.

Bu vesile ile Atatürk’ün hemen hemen tüm iç işlerde ve ekonomik konularda tüm yetkiyi İsmet Paşa’ya bıraktığı halde İngiltere, İtalya, Sovyetler Birliği ile ilişkiler; Balkan Paktı, Sadabad Paktı, Hatay, Boğazlar meselesi gibi dışişleri konuları ile bizzat ilgilendiğini söylemeliyim.

Tevfik Rüştü Aras Atatürk’ün önem verdiği bu konferansla ilgili görüşmelerde Atatürk’ün fikirlerine önem veriyor sık sık Atatürk’e bilgi veriyordu.

İtalyanlar Nyon'daki görüşmelerin dışında bırakılmışlardı. İsmet Paşa bu durumda anlaşmayı imzalamamızın İtalyanları aleyhimize tahrik edeceğini düşünüyordu.

Atatürk ise İngilizlerle iş birliği yaratacak bir fırsatı kaçırmak istemiyordu.

İmzaya hazırlanmış anlaşma Hükümet'e, İsmet Paşa'ya gönderildi.

Anlaşma taslağını inceleyen İsmet Paşa hem Tevfik Rüştü'ye imzalama yetkisi verdi ve hem de incelemesi için Atatürk'e gönderdi.

"Atatürk'e anlaşmayı Dr. Aras'ın raporu ile ona ek telgrafını ve İcra Vekilleri Heyetinin Kararnamesini aynı zamanda ve bir arada arz ettim. Hepsini dikkatle okuduktan sonra anlaşmada mevcut bir cümle üzerinde dikkatle durdu. Emri üzerine tedarik (bulduğum) Fransızca metninden de aynı cümleyi uzun uzun inceledi.

Anlaşmanın ikinci maddesinin (b) fıkrasındaki cümle şu idi; "İş bu Konferansa katılan devletlerin Akdeniz'e sahili bulunanlar kendi araçları oranında bu donanmalara istenecek müzaheretle (yardım) bulunmayı taahhüt ederler" Atatürk bu cümlelerin sarahati (açıklığı) ile İcra Vekilleri Heyetinin kararı arasında bir tezat (çelişki) görmüştü. Kararnameyi imza etmeden evvel bu çelişki üzerine Başvekilin dikkatini çekmeyi muvafık (uygun) gördü.¹⁴²

Atatürk anlaşmayı onaylıyor ve Dışişleri Bakanını da takdir ediyordu. Anlaşmanın olduğu gibi imzalanmasına taraftar idi bu madde için hükümeti uyarıyordu.

Atatürk metne göre, "İlgililer bizden silah gücü ile soruna müdahale (karışma) etmemizi isteyebileceklerini göz önünde bulundurup bulundurmadığını" Hükümetten sormak ihtiyacı duydu.

İsmet Paşa Atatürk'ün görüşünün aksine anlaşmanın böyle bir zorunluluk, yani silahlı müdahale (karışma) zorunluluğunu yüklemediği görüşünde idi.

Bu konu gece boyu uzun görüşmelere neden oldu. Sonunda Tevfik Rüştü Aras'tan bilgi istenmesine karar verdi.

¹⁴² Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 636-637

Tevfik Rüştü Bey Atatürk'ün endişelerinin yerinde olduğunu bildirince İsmet İnönü bu kez telaşa düştü. İmzalanan anlaşmadan nasıl dönüleceğini düşünmeye başladı.

“İnönü, Tevfik Rüştü Aras’a diğer Dışişleri Bakanları ile görüşerek Türkiye’ye böyle bir zorunluluk yükleyen konferans maddesinden sorumlu tutulamayacağına dair bir mektup almasını istedi”¹⁴³

Bu olaylar olurken Atatürk Florya’daydı. Hasan Rıza Soyak, Tevfik Rüştü Aras’ın cevabını Atatürk’e uzatınca Atatürk “Ne diyor?” diye sordu.

Hasan Rıza Soyak “Sizin görüşünüz doğruymuş” dedi. Atatürk dudaklarını ısırdı. “Eyvah kötü duruma düştüler. İsmet Paşa aksini iddia etmekle boş yere çok ısrar etti. İsmet Paşa’nın çok canı sıkılacak. Çok mahcup olacak ama artık bundan söz etmeyelim” dedi.¹⁴⁴

Gerçekten İsmet Paşa’nın canı sıkılmıştı. Bakanlar Kurulu toplantısında bazı Bakanlar istifa etmeyi bile önerdiler.

Bilindiği gibi bir süre sonra İtalya Nyon Anlaşması’na uymuş ve korsanlık hareketi de tamamen durmuştu.

Anlaşma ortadan kalktı Ama Nyon Konferansı bizim yakın tarihimizde bir Atatürk-İnönü çekişmesi olarak yerini aldı.

İPLERİN KOPTUĞU GECE

Atatürk, Nyon Konferansı tartışmalarından bir gün sonra Ankara’ya geldi. İsmet Paşa Atatürk’ü Etimesgut İstasyonu’nda karşıladı. Beraber Ankara’ya geldiler. İsmet Paşa Nyon olayından dolayı mahcup ve biraz da sinirliydi. O gün hiç konuya girmediler.

Tren Ankara’ya gelmeden önce Gazi İstasyonu’ndan geçerken İnönü ek inşaatı yapılmakta olan bira fabrikasını göstererek bu fabrikanın ekonomik olmadığını söyledi.

Ankara’ya geldikten sonra Atatürk bir ara Gazi Orman Çiftliği’ne gitti. Atatürk kendi emeği olan çiftliği çok seviyordu. Çiftliği ziyaret etmekten, çiftliğin işleri ile ilgilenmekten çok zevk alırdı.

¹⁴³ Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.309

¹⁴⁴ Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.310

Çiftlik Müdürü Tahsin Bey'in (Coşkan) odasına uğradı ve bilgi aldı.

Atatürk bir süreden beri Tarım Bakanı'ndan ve çiftliğin işleyişinden memnun değildi.

O gün akşamüstü Bakanlar Kurulu toplantısı vardı.

Bakanlar Kurulu toplantısına Şükrü Kaya biraz geç kaldı. İsmet Paşa'nın bu gecikmeden dolayı sinirlendiğini görünce Şükrü Kaya: "Paşam size şimdi başka bir maruzatım var" diyerek o gün Çiftlikte yapılan bira fabrikası ile ilgili konuşmaları İsmet Paşa'ya anlattı. İsmet Paşa fena halde sinirlendi: "Yaa demek Atatürk benim söylediklerimi başkalarından araştırıyor öyle mi?" dedi.

Bir rivayete göre İsmet Paşa hiddetle kalkmış ve Anadolu kulübüne giderek birkaç duble viski içmiş. Akşam Çankaya Köşkü'ne Atatürk'ün sofrasına öyle gelmiş.

O akşam sofrada Başbakan ve Bakanlardan başka kimse yoktu. Atatürk içki içmiyor ihlamur içiyordu.

Sofrada bir süre öteden beriden konuşuldu. İsmet Paşa durup dururken parladı:

"Sen benim söylediklerimi başkalarından tahkik ediyorsun. (araştırıyorsun) Etrafında bulunanlar benim hakkımda çeşitli şeyler söylüyorlar. İçki sofralarından emirler alıyoruz ve bundan dolayı siskıntılara düşüyoruz" dedi.

Atatürk sakın sakın dinledikten sonra:

"Evet, senin hakkında da bana çok şey söyleniyor. Hatta hakkında bazı yazılar da alıyorum. Fakat sana güvenim olduğu için bunların hiçbirine önem vermiyorum" sonra Şükrü Kaya'ya dönerek

"İşi galiba sen karıştırıyorsun Şükrü Kaya. Bugün Çiftlikte geçen konuşmayı kendisine hikâye ettin değil mi? Yoksa Vekiller Heyetinin gündeminde bira fabrikası işi mi vardı?" dedi.

Şükrü Kaya'dan önce İnönü:

"Benim vekillerim bütün gördüklerini, duyduklarını bana bildirmeye mecburdurlar" demiş.

Söz bir ara tarım konusuna gelince Atatürk çalışmalarından memnun olmadığı Tarım Bakanı Muhlis Erkmeli'i kastederek (Ta-

rım Bakanı uzun süre Muhlis Erkmen'di. 01.06.1937 tarihinde ayrılmış yerine Şakir Kesebir atanmıştı. Atatürk herhalde 4 aylık bakanı değil uzun süre bakanlık yapmış Erkmen'i eleştiriyordu.)

“Bu beceriksiz adamı İsmet Paşa niye tutar bir türlü anlamıyorum. Tarım politikasından memnun değilim. Bugün Çiftliği gezdim. Bilhassa Karadeniz Havuzu'nun etrafındaki meyve ağaçlarını biraz bakımsız buldum. Bakanınız olumlu hiçbir şey yapmıyor. Buna bir çare bulmalısınız” der.

Şakir Kesebir yerine İsmet Paşa:

“Bunları Hasan Rıza ve Tahsin'e (Coşkan, Çitflik Müdürü) söylersin” dedi.

Atatürk benzer uyarıları geçmişte de yapardı ama bu uyarılar sorun olmaz emir kabul edilirdi. Bu kez böyle olmadı. İsmet Paşa belki de içtiği viskinin ve sabahki tartışmanın etkisi ile Atatürk'ün sözlerine karşı şu cevabı verdi:

“Haberim olmadan sürekli bakanlarım istifaya davet ediliyor. Verdiğim bilgilere güvenilmeyerek sözlerim başkalarından soruşturuluyor. Devlet işlerine ait bütün kararlar içki sofrasında alınıyor. Sorumsuzlar işe karışıyor. Bu gibilerden korkuyorum.”

Atatürk, İsmet Paşa'nın ilk kez takındığı bu tavra sinirlenmişti ama belli etmiyordu, tebessümle karşıladı ve sonuna kadar dinledi. İsmet Paşa sözünü bitirir bitirmez ona döndü ve:

“Yaa... Demek öyle? Demek devlet işleri hakkında sofrada, yani sarhoşlukla karar veriliyor demek istiyorsunuz öyle mi? Bu nasıl söz, bu nasıl düşünce bu ne cüret? Amacını anlıyorum, pekâlâ seni o makamlara getirenin de bir sarhoş olduğunu unutma!”

Sofracıya dönerek “Beylerin önünden rakıları kaldırım, şimdi yemek getirin”

Sessizlik içinde yemek yendi ve sofraya dağıldı.

Hasan Rıza Soyak tartışmanın ertesi gününü şöyle anlatıyor:

“Ertesi günü Atatürk bana hadiseyi kısaca anlattıktan sonra dedi ki:

“Bilmiyordum. Meğer arkadaşımız bizim ikazlarımızdan (uyarılarımızdan) mustarip oluyormuş (ıstırap çekiyormuş). Kendisini bu

ıstıraptan kurtarmak lazımdır. Bunun tek yolu da mesai arkadaşlığı-mıza bir müddet olsun nihayet vermektir.

Müteessir olmuştum (üzülmüştüm).

Efendim, biliyorsunuz ki Başvekil Paşa bugünlerde çok kederli. Bir kaç gün önce çok sevdiği kardeşi Hayri Temelli'yi feci bir kazada kaybetti.

Atatürk, benim söze devam etmeme meydan vermedi:

“Evet haklısın çocuk. Zaten ben onu da düşündüğüm içindir ki bu kararı verdim. Maatteessüf arkadaşımız yalnız kederli ve yorgun değil aynı zamanda hastadır” dedi ve bahsi değiştirdi.”¹⁴⁵

İsmet İnönü Şubat 1939 da kendi el yazısı ile kaleme aldığı anılarında şunları yazıyor:

“Son seneleri Atatürk'ün çok zor olmuştı. Gece alkol tesiri ile alınan teşebbüsleri ertesi gün daima iptal etmek bir eski adeti-miz idi. Son seneler bu adet kalkmağa başladı. Hele nihayete doğru (1936-1937 vuzuh (açıklıkla) ile hatırladığım seneler) gece arzu veya teşebbüs ettiği bir işi ertesi gün tamamen sakın ve tamam iken de iltizam ile (taraf olarak) takip etmeye başladı. Sıhhatinde ve alkolün tesiratında (etkisinde) bu tebeddülü (değişim) fark ettiğim andan itibaren korkum çok arttı.”

O geceye benzer tartışmaların pek çok kareler yaşandığını İnönü de inkâr etmiyor. Son gecedeki bu tartışma da aynen sonuçlanabilirdi. Tartışma konuları o kadar çözülemeyecek meseleler değildi. Ama o söz Atatürk'ü çileden çıkardı; sarhoş masası...

Atatürk'ün İsmet Paşa'yı görevden alma kararında kesin etkili olan o iki kelime idi.

Atatürk İsmet Paşa'nın ekonomi politikasından memnun değildi. Bu görüş doğrudur.

Acaba o iki kelime “sarhoş sofrası” sözü o akşam sarf edilme-se idi sorun İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan uzaklaştırılmasına varır mıydı? Bence varmazdı.

Bu söz belli ki Atatürk'ü çok üzdü.

¹⁴⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 671

İlk kadın milletvekillerinden Fakihe Öymen'in anısı Atatürk'ün o iki kelimeye çok kızdığını doğruluyor.

"Fakihe Öymen "Bir akşam Beyaz Park'tayız. Masalar kuruldu. Afet İnan var. Celal Bayar var. Kılıç Ali var. İsmail Hakkı Kavalalı var. Atatürk gayet heyecanlıydı, biraz da sinirli. Masanın başında konuşuyor. Pek de konuştukları aklımda değil ama sık sık elini masaya vurarak "Sarhoş masası, sarhoş masası" dediğini hatırlıyorum. Tabii niye söylüyor, kime söylüyor anlayamıyorum.

Garsonlar hizmet etmek için girip çıkıyorlar. Afet Hanım sa-ğında oturuyor. Afet Hanım Atatürk'ün bu sinirliliğinin garsonlar tarafından fark edilmesini istemiyor. Bir ara Afet Hanım dışarı çıkmak istedi, Atatürk izin verdi. Nihayet dağıldık.

Bir de baktım ertesi gün gazeteler İsmet Paşa'nın başbakanlıktan ayrıldığını yazıyor. Benal Arıman o da ilk kadın milletvekillerinden, İzmir mebusu, bana geldi. 'Fakihe'ciğim dün akşam sen Atatürk ile beraberdin ne oldu?' dedi. Ben de o zaman anladım olanları."¹⁴⁶

KARAR TREN YOLCULUĞUNDA ALINDI

Atatürk ertesi günün akşamı İstanbul'a gidecekti. Dolmabahçe Sarayı'nda açılacak Tarih Sergisi'nde bulunacak Tarih Kongresi'ne katılacaktı.

Trene önce Atatürk, arkasından İsmet Paşa geldi. Aynı kompartımandaydılar. Tren hareket etti. Atatürk İsmet Paşa'nın duy-mayacağı bir sesle, etrafındakilere "Bizi yalnız bırakın" dedi. Herkes kompartımandan çıktı ve baş başa kaldılar.

Bir süre sonra yemek saati başladı. Herkes sofraya gitti, Atatürk'ü beklemeye başladı. Atatürk önde, İsmet Paşa arkada yemek salonuna geldiler. Atatürk İsmet Paşa'ya "Haydi sen git dinlen" dedi ve onu yolcu etti. Sofraya oturtmadı. İsmet Paşa'ya ayrılan sandalye boş kalmıştı. Atatürk sinirliydi.

Hasan Rıza Soyak yemeği beraber yediklerini söylüyor. Aşağıdaki ifadeler İnönü'nün yorgunluğunu öne sürerek sofraya oturmadığı yönünde.

¹⁴⁶ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s.411

Yemekten sonra Atatürk odasına çekildi. Bir süre sonra Kılıç Ali ve Cevat Abbas'ı kompartımanına çağırdı.

Kılıç Ali “Olan bitenden haberimiz yok, merak içindeyiz, bizi bu meraktan kurtarınız” dedi.

Atatürk “Önemli bir şey yok. İsmet Paşa biraz yorulmuş da kendisine bir süre için izin verdim” dedi.

Orada bulunanlardan Kılıç Ali'nin anlattıkları bunlar. Aynı olayı bir de Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'tan dinleyelim;

“Şimdi ‘Beyaz Tren’ adıyla anılan trenin Cumhurbaşkanına ait olan arka salonunda bulunuyorduk. Tren hareket edince Atatürk İnönü’yü işaret ederek “Bizi yalnız bırakın” emrini verdi. Birer birer salondan çıktık. Cumhurbaşkanı ile Başbakan geceki olaydan sonra ilk defa yüz yüze geliyor, baş başa kalıyorlardı. Ben trenin yaverlere ayrılan küçük salonuna çekilmiştim. 5-10 dakika sonra İnönü bu salondan geçerek vagonuna gitti. Arkasından Atatürk'ün beni istediğini haber verdiler, kalktım, yanına gittim.

“Gel, gel. Meseleyi hallettik. Otur da anlatayım” dedi.

Atatürk “İnönü ile yalnız kalınca “Eee! Şimdi ne yapacağız?” diye söze başladım. İki eliyle yüzünü kapadı, heyecanlanmıştı, teskine çalıştım. “Sakin ol, meseleyi sükûnetle konuşup halledelim” dedim ve şöyle devam ettim.

“Görüyorum ki sen çok yorgun ve hastasın. Uzun zaman istirahate ihtiyacın var, bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz münasip olacaktır. Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin” diye sordum. Bu sualime “Sen kimi emreder ve müzahir olursan (arkasında durursan) başarılı olur” cevabını verdi. Tekrar sordum, “Celal Bey uygun mudur?” Bunu da aynı şekilde cevaplandırdı.

Ayağa kalktı, yorgun ve uykusuz olduğundan bahsederek sofrada bulunamayacağını söyledi ve izin alarak ayrıldı.

İsmet İnönü daha sonra yazdığı notta o tren yolculuğunda yaşanan olayı şöyle anlatıyor:

“Dil Kongresi’ne İstanbul’a beraber giderken trende beraber bir kahve içtik.

Atatürk “Ne olacak?” dedi.

Ben evvela çok üzgündüm. Ağlayacak vaziyette idim. Gönلünü almak istiyordum. “Çok üzgünüm, Bilmiyorum nasıl oldu?” dedim.

Atatürk “Âlem önünde olmasaydı. Ne düşünürsün?” dedi.

Birden ayıldım. Her zamanki gibi geçmiş veya geçecek bir olay sayıyordum. Bu sual üzerine ayıldım. Teessürümü yendim.

“Bir şey düşünmedim, ne emrederseniz öyle yaparız” dedim.

Atatürk “Bir ara verelim”

Ben “Hay, hay size müteşekkîr olurum”

Atatürk “Şekli?”

Ben “Hastalık”

Atatürk “Evvela izinle yapalım”

Ben “Çok iyi, Kongreden evvel mi sonra mı?”

Atatürk “Nasıl istersen? Sofraya gidelim”

Ben “Çok yorgunum, gidip yatayım”

Atatürk “Gizli tutalım. Kimi düşünürsün?”

Ben “Mazur gör, kimseyi düşünemem”

Atatürk “Celal Bayar?”

Ben “Hakikaten bana iyi tesir etti”

İstanbul’a beraber gittik. Trende kalabalık vekiller filan var. Neşeli görünerek çıktık. İki gün sonra izin kâğıdımı yazdım. Kendisi ile görüştim. Ankara’ya geldim.”¹⁴⁷

20 Eylül 1937 tarihinde Anadolu Ajansı tarafından şu resmi tebliğ yayınlandı:

“Başbakan, Malatya Mebusu İsmet İnönü’nün talep ve ricası üzerine Reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay izin verilmiş ve Başvekâlete İktisat Vekili Celal Bayar vekil olarak tayin edilmiştir.

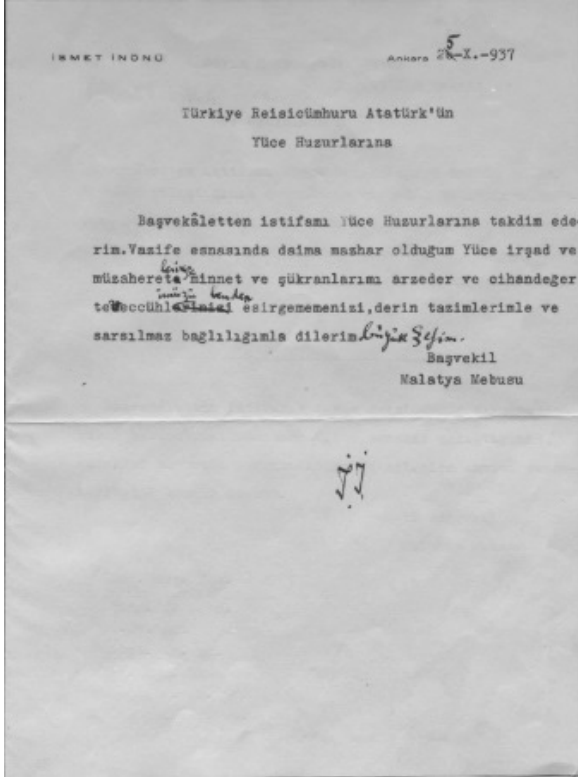
Atatürk İsmet İnönü’ye şu tezkereyi gönderdi;

¹⁴⁷ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.2. Ek:10, s.321-322*

“Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü’ye,

Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmal etmek (tamamlamak) üzere, arzunuz veçhile, (doğrultusunda), bir buçuk ay mezuniyetiniz (izinli sayılmanız (tensip olunmuş, (onaylanmış) ve Başvekâlet Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir. Keyfiyet (gereği) Büyük Millet Meclisi Riyasetine (Başkanlığına) tebliğ olunmuştur. (duyurulmuştur)”

İsmet İnönü İzni dolmadan 25 Ekim 1937’de kesintisiz, 30 Ekim 1923’te başlayan ve 103 günlük ayrılık hariç 14 yıl süren Başbakanlık görevinden istifa etti.

İnönü'nün istifa dilekçesi (Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

İstifa dilekçesine Atatürk şu cevabı verdi;

25.X.1937

“İsmet İnönü
Malatya Mebusu
Ankara

Başvekâletten İstifanız kabul edilmiştir.”

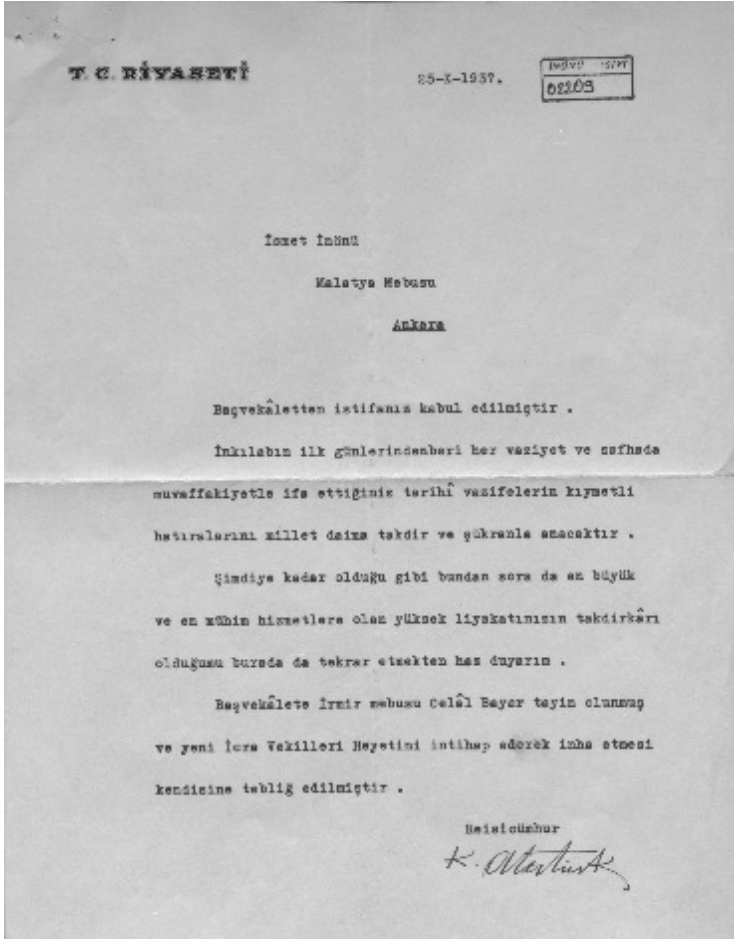
İnkılabın ilk günlerinden beri her vaziyet ve safhada muvaffakiyetle ifa ettiğiniz. (Başarı ile yürüttüğünüz) tarihi vazifelerin kıymetli hatıralarını millet daima takdir ve şükranla anacaktır.

Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da en büyük ve en mühim hizmetlere olan yüksek liyakatinizin takdirkârı olduğumu burada da tekrar etmekten haz duyarım.

Başvekâlete İzmir Mebusu Celal Bayar tayin olunmuş ve yeni icra vekilleri heyetini intihap ederek (Bakanlar Kurulunu seçerek) inha etmesi (ataması) kendisine tebliğ edilmiştir.

Reisicumhur Kemal Atatürk

(İmza)

Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi

İSMET İNÖNÜ TARTIŞMAYI ŞÖYLE DEĞERLENDİRİYOR

“1936-1937’lerde ben nasıl yorgun, artık geçinmekte güçlük çekilen bir adam haline gelmişsem, Atatürk’ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükûnetini kolaylıkla kaybeder hale gelmiş olduğu kanaatindeyim.

Muhtelif meselelerde, çekişmelerde bunları benim üzerimde bir yorgunluk devri saymak kabil (mümkün) olduğu gibi Atatürk üzerinde de bir hastalık devri, başlamış olan hastalıkların sinirler üzerindeki yorgunluk devri saymak mümkündür.”¹⁴⁸

Elbette bu sözden dolayı İsmet Paşa’yı yargılamak bizim işimiz değil.

Evet, Atatürk hasta idi. Ama hastalığı sadece bedensel miydi? Ruhsal yönü yok muydu?

“Yakınlarından Alıntılar” adlı kitaptan alıntılar yapan Nezihe Araz, Dr. Mim Kemal Öke’nin, şu satırlarını aktarıyor:

“Onun saray içindeki basit yaşayışı, hele sofrasındaki misafirler dağıldıktan sonraki yalnızlığı çok hüznün verici idi. Köşkte de yalnız kaldığı olurdu. Hatta bir gece kendisine bakan Siyahî Nesimi Efendi de uyumuş ve Atatürk yemek odasında tek başına kalmıştı. Bu esnada ben köşkteydim, yanına gidince “Kemal Bey, bak ben ne kadar bedbahtım. Beni odama götürecek bir adamım bile yok” dedi. “Kudreti, kuvveti ile bir milleti kurtaran ve memleketi bugünkü seviyesine yükselten Atatürk’ün ağzından bu ıstırapı duymak ne kadar hüznü” diyor ünlü doktor.

Nezihe Araz bu sözlere şunu ilave ediyor kitabında; “O nu içkiden öldü diye suçlayanları ve böylece ondan intikam aldığını sananları düşünüyorum. Onlara “Daha başka şeyler de vardı!” demek istiyorum. Çok daha etkileyici nedenler, yalnızlıklar, eksiklikler, anlayışsızlıklar ve inkârlar... Sonuçta demek ki hasta bir erkeğin yanında akıllı, özverili bir kadın, çoğu kez bu durumlarda mucize yaratabilir.

¹⁴⁸ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.289*

Bir anlamda canından can katabilirdi sevdiği adama. Ama ne diyelim, onun yazgısı yalnızlıktı.”¹⁴⁹

Bu satırları niye yazdım. İsmet İnönü, Atatürk'te son zamanlarda hem bedensel hem ruhsal hastalığından kaynaklanan bir sıkıntı ve buna bağlı olarak çöküntü içinde olduğunu görüyordu. Düzgün aile yaşamı ile daha sağlıklı İnönü, acaba Atatürk'ün bu durumunu anlayışla karşılayıp ona o günlerde daha hoşgörülü olamaz mıydı? İnönü'yü yargılamak değil sadece bu benim dileğim.

AYRILIKTAN SONRA ATATÜRK-İNÖNÜ İLİŞKİLERİ

1930'lardan sonra Atatürk ve İnönü sık sık tartışıyorlardı ama her tartışmadan sonra ya ertesi gün unutuyor ya da kırılan kalpleri mektup satırları ile onarıyorlardı.

Bu kez öyle olmadı.

Sofradaki bir tartışma İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması ile sonuçlandı.

Bazı yazarlar ve Atatürk'ün çevresindekiler, İsmet İnönü düşmanlığını adeta meslek edinenler, Atatürk'ün İsmet Paşa'yı artık görmek istemediğini, onu hayatından sildiğini, İsmet Paşa'dan söz edildiğinde çok sert ve kırıcı sözler söylediğini söyler ve yazarlar.

Gerçek bu mu? Tanıklar ne diyor?

Atatürk'ün her an yanında bulunan üç kişi var; Kılıç Ali, Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak ve Salih Bozok...

Bunlar adeta gölge gibi hep Atatürk'ün yanındadırlar. Bu kitabı yazarken bunların anılarını satır satır inceledim.

Atatürk İsmet İnönü'yü Başbakanlıktan ayırdıktan sonra Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'a şunları söyler:

“Biliyorsun ki bizde bilhassa politikacılar arasında, kökleşmiş çok kötü bir ihtiyat (alışkanlık) mevcuttur. Bir adam makamından çekildi mi derhal etrafı boşalır, en yakını gibi görünen kimseler tarafından bile terk edilir. Bu sefer arkadaşlar bunun tersini yapmalı. Bu

¹⁴⁹ *Nezihе Araz, Mustafa Kemal'in Devlet Paşası, Dünya Yayınları, İstanbul 2015, s.389*

sakim itiyadı (yanlış alışkanlığı) medeni insanlara yakışan hareketleriyle fiilen ortadan kaldırmak yoluna gitmelidirler. Bunun içinde İnönü ile teması kesmemeleri, kendisini yalnız bırakmamaları, hürmette asla kusur etmemeleri, hatta eskisinden fazla hürmet etmeleri lazımdır. İşte bunu sağlamaya çalışmalıyız” dedi”¹⁵⁰

Hasan Rıza Soyak’ın bir başka anısını okuyalım:

“(…) Köşke geldim. Atatürk, İsmet Paşa’nın Başvekillikten ne kadar maaş aldığını sordu. Aklımda kaldığına göre Başvekilin mebusluk maaşından başka ayda 1000 lira tahsisat (makam aylığı) aldığını söyledim. Fakat bunlardan vergi kesilmekte dedim.

Atatürk “Sen onları bırak, hayatında bir değişiklik olmasını istemem. İş Bankası’na yaz, bugünden itibaren her ay İş Bankası’ndan maaşımdan verilmekte olan 2000 lirayı 3000 lira olarak ödesinler. İsmet Paşa’nın vasıtası temin edilmiştir” dedi.”¹⁵¹

Atatürk Başvekâletten kızgınlıkla ayırdığı İsmet İnönü’ye her ay vermekte olduğu 2000 lirayı kesmek yerine 1000 lira daha ekleyerek ödenmesini istiyor. Atatürk’ün İsmet Paşa’ya daha hâlâ sevgisinin, saygısının devam etmekte olduğunu anlamak için başka bir söze ihtiyaç var mı?

Atatürk İsmet Paşa’ya zaman zaman kızar, aleyhinde bazı sözler söylerdi ama kimsenin söylemesine izin vermezdi. Kılıç Ali’nin anılarından şu satırlar sanırım bu yargımı doğrular nitelikte:

“İsmet Paşa görevden ayrıldıktan bir süre sonra Kılıç Ali Atatürk’e “Paşam şimdi sizin teveccühünüzü kaybettiğinizi anlayacaklar, İsmet Paşa’ya saldırmaya başlarlar” dediğinde.

Atatürk “Haa! İşte ben yaparım ama başkalarına yaptırmam, böyle bir hareket için kimseye izin vermem” dedi.”¹⁵²

İsmet Paşa’nın Özel Kalem Müdürü Vedit Uzgören’dir. Atatürk İsmet Paşa’yı Başbakanlıktan ayırınca Vedit Uzgören’i Kütahya milletvekili yapmış, hemen her akşam sofrada bulunmasını istemiştir. Nedenini soranlara “İsmet Paşa evhamlıdır. Kim bilir neler

¹⁵⁰ *Hasan Rıza Soyak, Atatürk’ten Hatıralar, YKY, İstanbul 2004, s. 673*

¹⁵¹ *Hasan Rıza Soyak, Atatürk’ten Hatıralar, YKY, İstanbul 2004, s. 675*

¹⁵² *Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul,*

düşünür, en yakın adamını yanıma aldım ki kendisi hakkında olan bitenden günü gününe haberdar olup rahat olsun. Evhama saplanıp uykuları kaçmasın.”¹⁵³

Bilindiği gibi Atatürk İnönü arasında son tartışmadan sonra 19 Eylül 1937 gecesi birlikte trenle İstanbul’a giderler. Trende ayrıntılarını önceki sayfalarda verdiğimiz konuşma geçer ve ayrılık kararı alırlar. 19 Eylülde Haydarpasa’ya inerler Atatürk Dolmabahçe’ye gider. İsmet İnönü Heybeliada’daki evine gider. Ertesi günü 20 Eylül’de başlayan Tarih Kongresi’ni yan yana aynı locadan izlerler.

*Cevdet Tolgay Nazmi Kal’ın konuğu

Atatürk’ün o andaki yaveri Cevdet Tolgay’dır. Atatürk’ün 100. doğum yılında hazırladığım “Atatürk’ten Anılar” dizi programında Cevdet Tolgay ile konuştum. İşte söyledikleri;

“Atatürk-İnönü ayrıldığında daha Başbakan seçilmemişti. O gün seçildi Celal Bayar. Dolmabahçe’de İnönü de vardı kongrede, zannedersem tarih kongresi idi. Beraber oturdukları bir kürsü vardı oradan takip ederlerdi kongre konuşmalarını. Bir ara İnönü bir kâğıda bir şeyler yazdı, Atatürk’ün önüne sürdü. Atatürk de aynı kâğıda bir şeyler yazdı tekrar İnönü’nün önüne sürdü. Bizim dikkatimizi çekti ama oradan kâğıdı almak cesaretini gösteremedik. Kongre konuşmaları bitti, kalktılar. Vedit (Vedit Uzgören, İnönü’nün Özel Ka-

¹⁵³ Sabiha Gökçen, *Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1982, s.416-418*

lem Müdürü) oradan almış kâğıdı kalktıktan sonra. Aradan seneler geçti Vedit o kâğıdı gösterdi bana. O kâğıtta İnönü diyor ki “Paşam hâlâ bana dargın değilsen, bu akşam bana akşam yemeğine gelmez misin?” O da altına şunu yazıyor. “Sen benim en sevgili kardeşimsin. Sana hiç bir zaman dargın değilim”. Bu kâğıdı Vedit bana gösterdi ama ne oldu bilmiyorum.

Atatürk döneminde Köşk Katibi daha sonra İnönü ve Bayar’ın Özel Kalem Müdürlüğünü de yapan Haldun Derin “Çankaya Özel kalemini Anımsarken” adlı kitabının 117. sayfasında ve devamında ‘1937 Çalkantılı Dönem Başlığı’ altında şunları yazıyor;

“Sonbaharda İnönü’ye bir buçuk ay izin verildi. Başbakanlık grevine bu süre içinde Celal Bayar vekillik etti. (20 Eylül).

Sonu izin olayına varan tartışmanın sonunda 18 Eylül akşamı İstanbul’a hareket eden Atatürk Dolmabahçe’de Türkiye’nin ilk resim ve heykel galerisini açtı.

Atatürk 20-25 Eylül arasında Dolmabahçe’de toplanan İkinci Türk Tarih Kurultayını izledi. Bir ara, 21 Eylülde solunda izinli Başbakan, İnönü’nün solunda Bayar bulunduğu halde oturdular. İnönü ile aralarında küskünlük bulunmadığını bu arada karşılıklı el yazıları ile belgeledikleri ufak bir kâğıt parçası, 1945’te İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde “hususî dosya” içindeki öbür evrak ile birlikte saklanmak üzere bana, yeni atanmış hususî kalem müdürü olarak devredilecekti.

Haldun Derin’in ve Cevdet Tolgay’ın sözünü ettiği kâğıt parçasında şunlar yazıyordu;

İnönü “Demek bana çok dargın değilsin?”

Atatürk “Hayır, her şeyi unuttum. Bildiğin gibi, arkadaşım, kardeşimsin”

Aralarında en ağır tartışmanın geçtiği günden sadece 3 gün sonra (17 Eylül gecesi tartışmışlardı) karşılıklı belgelenen bu sözler, Atatürk İnönü arasındaki bağın kopmadığını, Bayar-İnönü değişikliğinin özellikle ekonomik konularda, yönetim anlayışından kaynaklandığını sanırım hiçbir yanlış anlamalara yol açmayacak kadar net bir şekilde belgelemektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Doğan Kitap, İstanbul 2017, 1. Baskı, s.117-118.*

Bu yazışmayı, o günleri kaleme alan pek çok kişide ve kaynakta bulabilirsiniz.

1932 yılından ölümüne kadar Atatürk'ün yaverliğini yapan Cevdet Tolgay'a şu soruyu da sordum;

Nazmi KAL- Efendim siz 8 yıl süre ile Atatürk'ün yakınında bulundunuz. Atatürk İnönü ilişkilerinin canlı tanığısınız. Son yıllarda Atatürk'le İnönü'nün arası neden açıldı? Birbirlerine küs mü idiler?

Cevdet TOGAY- Efendim bu dedikodular herkesin kulağına geldiği gibi benim de kulağıma gelmiştir. Atatürk'ün İnönü'den ayrılması Nyon Konferansı sırasındaki ufak bir münakaşa neticesidir. Bu ve daha birkaç tartışmadan sonra Atatürk İnönü'nün Başbakanlıktan çekilmesini istedi. Fakat bu çekilme hiçbir zaman bir dargınlık demek değildi. Hatta o kadar ki Atatürk Ankara'da olduğu sıralarda birçok akşamlar İnönü'yü davet eder, İnönü'yü ziyaret eder sofrasında İnönü'yü üzecek hiçbir lakırdının geçmemesine bilhassa dikkat ederdi.

Atatürk'ün İstanbul'da bulunuşu sırasında İnönü de Ankara'da safra kesesinden mustarıptı. Atatürk'e gelen Prof. Dr. Fissenger'ı İnönü'ye de gönderdi. "Gitsin İnönü'yü de muayene etsin" dedi.

Her gün biz telefon ederiz İnönü'den Atatürk'e bilgi veririz, ondan da sıhhati hakkında bilgi alır Atatürk'e arz ederiz. Hatta iki kez İnönü mektupla Atatürk'e gelmek istediğini yazdı ama muayyen bir görüşle Atatürk "Yakında ben geleceğim, hastasın İstanbul'a gelsen belki burada hastalığın tekrarlar dönemezsin, gelme beni orada bekle" diye cevap verdi.

Hatta Vedit Uzgören Bey getirdi mektupları. Vedit İnönü'nün özel kalem müdürü idi. Atatürk onu alır her akşam sofrasında bulundururdu ki İnönü aleyhine kimse söz söylemesin diye.

Ayrıca önemli bir şey, bir devlet meselesi söz konusu olduğu zaman Vedit gece yarısı İnönü'yü yataktan kaldırır, Atatürk'ün ulaştırmak istediği haberleri İnönü'ye ulaştırırdı. Yani birçok meselede Atatürk İnönü'nün de tasvibini almak lüzumunu hissederdi."

Selim Aru son dönemde özellikle Atatürk'ün son günlerinde Köşkte ve Dolmabahçe Sarayı'nda kâtip olarak görev yapıyordu.

Onunla da yaptığım konuşmada Cevdet Tolgay'ın söylediklerini doğruluyordu:

1937 yılının Ekim ayında Ege Manevraları yapılmaktadır. Atatürk İsmet Paşa'yı manevralara davet etmiştir. Manevralardan sonra Nazilli Bez Fabrikası'nın açılışı yapılacaktır. Atatürk'ün en yakınlarından Afet İnan oradadır:

“1937 senesinde Ege Askeri manevraları ve Nazilli Fabrikası'nın açılışı yapılacaktı. İsmet İnönü o tarihte Başbakan değildi. Fakat bu seyahate davetli idi. Mareşal Fevzi Çakmak da beraberinde bulunuyordu. Bu yolculukta Atatürk'ün bana söylediği bir sözünü unutamıyorum. “İsmet İnönü'yü arka sıralarda bırakmamaya dikkat edelim”.¹⁵⁵

“Cumhurbaşkanının askeri manevralarının izlenilmesi ile ilgili olan 8 Ekimden 15 Ekime dek süren Ege gezisinde de İnönü'nün hazır bulunduğu dikkati çekiyordu.”¹⁵⁶

O ay içinde bir akşam Falih Rıfkı Atay'ın evindeki bir aile toplantısında Atatürk'ün ikide bir içini çektiğini fark edip ısrarla sebebini soran Bayan Atay'a (Falih Rıfkı Atay'ın eşi) “Kimse duymasın, kendi rahatımı kendim bozdum. Başıma bir Başbakanlık derdi icat ettim” demişti.¹⁵⁷

ÇEŞİTLİ YAZARLAR VE İSMET İNÖNÜ AYRILIK SEBEBİNİ DEĞERLENDİRİYOR

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından, Cumhuriyetin kuruluşuna ve devrimlerin yapılmasına kadar ülkemizin tartışmasız iki önemli kişinin ayrılığı pek çok yazar tarafından ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Atatürk hakkında çok kapsamlı ve bizce de takdir edilen bir kitap yazan İngiliz yazar Lord Kinross da Atatürk-İnönü anlaşmazlığını şöyle analiz ediyor:

¹⁵⁵ *Belleten, Cilt: 37– Sayı: 148 – Yıl: 1973 Ekim s. 149*

¹⁵⁶ *Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken, Doğan Kitap, İstanbul 2017, 1. Baskı, s.119.*

¹⁵⁷ *Falih Rıfkı Atay, Bilanço, Dünya Gazetesi 19.06.1960 ve Falih Rıfkı Atay “Himaye” Dünya Gazetesi. 01.01.1961*

“Atatürk’ün çevresinde gizliden gizliye, tatsız bir anlaşmazlığın dedikoduları dolaşmağa başlamıştı. Bu dedikoduların konusu İnönü idi. Atatürk’ün ahbabları İsmet Paşa’yı öteden beri sevmezlerdi. Mazbut bir aile babası olan İnönü’nün Çankaya ve Dolmabahçe’deki bu sefahat düşkünü adamlarla çok az ilgisi vardı. Bu adamlar sadece iki şeyin peşinde koşarlardı. Para ve mevki... İnönü onların bu iki şeyi elde etmelerine engel oluyordu. Öyle bir şeyi zaten Atatürk de istemezdi. O da çevresindekileri iyi tanır ve hiç kimseyi yüklediği sorumluluğu başaramayacaksa önemli bir yere atamazdı. Ağızlarını kapatmak için kendilerini inşaat işlerinde serbest bırakır, endüstri teşebbüslerinde biraz çalıp çırpmalarına göz yumar ve ortada skandal tehlikesi belirmedikçe varlıklarını hangi yoldan kazandıklarını pek inceden araştırmazdı. Ama İsmet Paşa çok kere bu yolu bile tıkadığı olurdu. Atatürk şimdi çoğu zaman bu çeşit bir ruh hali içinde bulunuyordu. Sağlığı bozuldukça İnönü ile aralarında önemli yaradılış ayrılığından doğan çekişmeler de artmakta idi. İkisi de karşılıklı olarak birbirlerini iğneliyor ve ikisi de bundan alınıyordu. İsmet Paşa Atatürk’ün vekillerini tenkit etmesine, kabineyi hesaba katmaksızın emirler vermesine içerliyordu. İnönü’nün sabrı tükendiği zamanlarda bir derdini birkaç kişiye açıklamıştı. Onlar bunu Atatürk’e yetiştiriyorlardı. Atatürk de kızıyor İsmet Paşa’ya verip veriyordu.

Bir keresinde “Ben istersem bir adamı elime alır, yükseklere çıkarırım, ama o bunu anlamaz da kendi değeri ile yükseldiğini sanırsa o zaman da paçavra gibi silker atarım” demişti.”¹⁵⁸

Lord Kinross’un bu değerlendirmelerini okuduktan sonra bizden biri, Atatürk’ün çok yakınında bulunmuş ve Çankaya kitabını yazmış Falih Rıfkı Atay’ın yorumunu okuyalım.

“Bilhassa 1937’den sonra sinir dengesinin gitgide bozulduğunu görüyorduk. Pek alıngan olmuştu. Devamlı bir boşanma ihtiyacı içinde kıvranan sinirlerini güç tuttuğunu hissederdik. Hele sofraya uzakıldıktan sonra pek dikkatli davranırdık. Bütün bunların sebebi karaciğerini için için kemiren onulmaz bir illet olduğunu biliyorduk. Bu önce hafıza zayıflamasından başlamıştı. Sonra sık sık burun kanamaları devri geldi.”¹⁵⁹

¹⁵⁸ Lord Kinross, *Atatürk / Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 34. Baskı İstanbul 2018, s.730-731

¹⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, PozitifYayınçılık*. 2008, s.487

“Atatürk’ün yakın çevresinde idealistler vardı, entrikacılar vardı, çıkarıcılar vardı. İsmet Paşa bu etrafa karşı çekingen uzak hatta sert durmuştur. Ona hatır için iş yaptıрмаğa teşebbüs etme cesareti kimsede yoktu. Atatürk’ün nüfuzunu de ona karşı kullanmaya imkân yoktu. Bu hal bilhassa nüfuz ticareti yapanların arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. Daha ilk günlerden itibaren Çankaya’da, sofrasında ve iş çevrelerinde İnönü aleyhinde dedikodu ve tahriklerde bulunanlar olmuştur. Atatürk şahsi müdahalesini gerektirecek önemli meseleler olmazsa dinler geçer fakat başvekil aleyhine latife dahi etmezdi. Sofrasında en çok saygı gösterdiği, en çok nazını çektiği kişi İnönü idi. Bu durum Atatürk’ün ölümünden hayli önce başlayan rahatsızlığı sinirlerini bozup ona fazla titizlik, vehme yakın bir alınganlık verinceye kadar sürdü. Gitgide başvekil hakkındaki söylemler Atatürk’te etkisini göstermeye başlıyordu.”¹⁶⁰

Günümüz Ekonomistlerinden Prof. Dr. Yakup Kepenek’in yorumu ise şöyle:

Atatürk ve İnönü’nün, yaşamsal diyebileceğimiz ortak kaygısı Cumhuriyet’in sürekliliğini ya da kalıcılığını güvence altına almaktır. Osmanlı’nın dağılmasının temel ya da ana nedeninin ekonomik olduğu gerçeğinden yola çıkan Atatürk ve İnönü, yerli üretimi geliştirmek isteğini sağlama almak için, ekonomide üç dengenin gerçekleşmesini ister. Bunlar Denk bütçe, milli paranın güçlü olması ve dış açık verilmemesi... Bu üç konuda çok duyarlıdır. Onlar için, denk bütçe maliyenin altın kuralıdır; halkın her kuruşu gene halk için ve en verimli bir biçimde harcanmalıdır. Dahası açık bütçe ekonomik ve toplumsal yapı için bir hastalıktır. Egemenliğin simgesi olan milli paranın, yani TL’nin değeri bir milli banka, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurularak korunmalıdır ki ekonomik düzen etkin ve verimli çalışsın. Dış ticaret açık veriyorsa, bunun anlamı, ülke ekonomisinin önünde sonunda, dışarıya kaynak kaybettiğidir ve bu önlenmelidir. Özetle, ülke yönetimiyle ilgili temel konularda Atatürk ve İnönü arasında tam bir görüş birliği içinde olan Atatürk ve İnönü’nün görüşleri, bu ana birlikteliği zedelemeyecek biçimde kimi konularda ayrı düştü. İnkâr edilemeyecek bir gerçek Atatürk ve İnönü’nün, kişisel beklentilerden tümüyle uzak olarak tarih içinden

¹⁶⁰ *Falih Rıfkı Atay, Çankaya, PozitifYayıncılık. 2008, s.493*

süzülüp gelen olağanüstü kimlikleriyle iki Cumhuriyet sevdalısı olmalarıdır.”¹⁶¹

*Atatürk ve İnönü son defa tokalaşıyor. (Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

İSMET İNÖNÜ’NÜN SÖYLEDİKLERİ

Abdi İpekçi, İnönü’ye Atatürk’ü anlattırdığı kitabında “Bu bozuşmaların sebebini anlatır mısınız?” diye soruyor:

İnönü- “Nihayet fikir ayrılığına dayanır”

İpekçi - “Nedir fikir ayrılığı dediğiniz?”

İnönü - “Memleket siyasetinde askeri ve içtimai siyasette (toplumsal) mutabakat (uyum) derecesi. Başlangıçta aynı fikirde olmak, sonra ayrı fikirde olmak. Uyuşmak meselesi...”

Böyle siyasi gelişmelerde arkadaşlar arasında münakaşalar önlenmesi mümkün olmayan hadiselerdir. İnsanın bütün ömründe devam eder bu. Bunun fenaya alınacak bir tarafı yoktur. İnsan arkadaşları ile bulunduğu sürece birbirine yakındır. Ama yakın arkadaşlarınızla her gün, her meselede, ufak büyük her noktada muta-

¹⁶¹ Detayları için: Prof. Dr. Yakup Kepenek, *Cumhuriyet Çağdaşlaşmasından Günümüze Türkiye’nin Değişimi*, YKKED Yayınları, 1. Baskı İzmir 2019.

bakat (uyum) halinde yaşayamazsınız. Az mutabık olduğunuz, çok mutabık olduğunuz meseleler memleketin içtimai (sosyal) meseleleri olursa mutabık olduğunuz yerlerle olmadığınız yerler süratle su yüzüne çıkar.”¹⁶²

Bir başka yazısında İsmet İnönü Atatürk'teki hastalık öncesi değişimini de şöyle anlattı: “Herkes her şeyi her vesile ile konuşuyordu. O günler bunlar hiç tesir etmiyordu Atatürk'e, ama hastalıktan sonra dedikodular onu etkilemeye başladı. Hastalığı ilerledikçe bu dedikodulardan müteessir oluyordu (üzülüyordu). Benim teşhisim budur.

İsmet İnönü hastalık öncesi için de şunları söylüyor;

“Akşamları bir araya gelir toplanırız. O coşar, biz coşarız. Meydan okuyucu birtakım konuşmalar da olur. Hepimiz katılırız buna. Sonra gece, geç vakit dağılırız. Ertesi sabah uyanınca düşünürüm, dün akşam bir şeyler konuştuk. Birtakım kararlar aldık. Ama? Hemmen kalkar Atatürk'e giderim. O'nu yataktaysa uyandırırım. Oturup yine konuşuruz. Söylerim ki “Dün akşam yine coştuk, şunu yapalım, bunu yapalım diye kararlar aldık. Ama olacak şeyler değil ki bunlar. Ne yapacağız şimdi?”

“Canım sen bildiğini yap” derdi bana. Sonra bir devir geldi yine aynı şekilde akşamları toplanıp aldığımız kararları ertesi sabah görüşmeye gittiğimde bana artık “sen bildiğini yap” demiyordu. Fikrinde ısrar ediyordu, hatta asabileşiyordu.

Esaslı bir değişiklik olmuştu Atatürk'te. Doktorlara sordum. “Hastalığın bir safhasıdır” dediler. Yani demek istediğim şudur ki; Atatürk'ün sıhhati ciddi olarak bozulduktan sonra sinir hâkimiyeti, sinir sükûneti de ciddi olarak bozulmuştu. Bu birlikte çalışmamızı etkiliyor, çevresinde O'na (kendi çıkarları doğrultusunda) telkinler yapanlar için ümitli bir durum yaratıyordu.”¹⁶³

“Atatürk ile beraber çalışmaktan son ayrılma olayının tafsilatı bu sebepleri söyledim. Birikmiş sebepleri söyledim. Bunların hepsinin üstünde olan temel sebep bende ki yorgunluk ve uzun müddet beraber çalışmaktan karakterlerimiz arasında zaman zaman ortaya

¹⁶² Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Kitap, 2004, s.21*

¹⁶³ Nezih Araz, *Mustafa Kemal'in Devlet Paşası, Dünya Yayınları, İstanbul 2015, s.383*

çıkan tartışmaların, çekişmelerin verdiği netice bu. Bunu doğal bir netice olarak almak lazımdır.

Uzun süre beraber çalışmanın, uzun bir yorgunluk ve tartışma ortamının, bir gün kopması tabiat hadisesidir. Böyle olmak lazım gelir. Nitekim bu aralık ortaya çıktıktan sona bir müddet gerginlik sert bir şekilde devam edecek vesileler bulmuş ve ondan sonra tam bir sükûnetle eski yakınlık, temas yeniden kurulmuştur.”¹⁶⁴

İsmet İnönü’nün hemen her konferansında bu ayrılığın sebebi defalarca İnönü’ye sorulmuştur. İsmet İnönü’nün en son cevabı aşağıdadır;

“Benim, Büyük Atatürk zamanında Başvekâletten ayrılmam siyasi hayatımızda zaman zaman istismar konusu olmuştur. Büyük siyasi sebeplere büyük bir düşmanlık ifadesine bağlanmak istenir.

Bir gün Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir toplantısı sırasında konuşma bittikten sonra hep bir ağızdan gençler bana tekrar ‘Atatürk ile Başvekil olarak çalışırken ayrılmanızın sebebi nedir?’ diye ısrarla sordular. En nihayet o zaman sabrım tükendi “Canım 20 sene memleketin, hayatımızın en çetin maceralarını beraber çalışmışız, görmüşüz ve böyle bir ortak hayat yaşamışız. Bu kadar yakın, gece gündüz beraber olan insanlar 20 sene zarfında bin kere kavga etmişlerdir. Her kavga 24 saatten fazla sürmemiştir, devam etmişizdir. Bu da o çeşit kavgalardan biridir. Ve ayrılmaya, aralık vermeye sebep olmuştur. Niye böyle anlıyorsunuz!” dedim. Gençlerin hepsi birden hak verdiler.”¹⁶⁵

Elbette ki İnönü’nün bu söylemlerine Atatürk’ün cevabını bilmek isterdik. Ama O maalesef düşüncelerini ifade etmek fırsatı bulamadan aramızdan göçtü.

İNÖNÜ’NÜN ATATÜRK’Ü ZİYARETİ

İnönü, Malatya milletvekili olarak evinde sakin bir hayat yaşamaktadır. Meclis toplantılarını ihmal etmez. Müzik dersi bile al-

¹⁶⁴ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.290*

¹⁶⁵ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.300*

maya başlamıştır. Atatürk ise Anadolu'da özellikle Doğu Anadolu'da geziye çıkmıştır.

“Atatürk Kasım ayında 12-20 Kasım (1937 olmalı) Diyarbakır taraflarında uzunca bir seyahat yaptıktan sonra Ankara'ya gelir. Kış boyunca Ankara'dadır. Hemen hemen haftada bir defa İsmet İnönü'yü Köşke çağırır, bazen yalnız bazen arkadaşlarla yemek yerler. (Çankaya'nın nöbet defteri doğruluyor)

Atatürk 23 Mayıs 1938'de Hatay konusu gündemde iken aslında hasta olmasına rağmen Mersin'e gitti. Oradan Ankara'ya geldi. 26 Mayıs 1938'de son kez İstanbul'a gitti ve bir daha Ankara'ya gelememi.

Bir gün Dolmabahçe'den Ankara'ya Atatürk'ün hasta olduğu haberi gelir. İnönü hemen İstanbul'a gider.

“Sarayda beni misafir etti. Bir hafta kadar kaldım. Eskiden olduğu gibi arkadaşça bir hafta geçirdik ve Ankara'ya döndüm. Bugünlerde sıkı bir perhiz ve kontrole tabi tutulmuştu. Ankara'ya üzüntülü döndüm. Atatürk ciddi şekilde hasta idi.

Atatürk'ün hastalığı süratle ilerliyordu. Fransız Prof. Dr. Fissenger davet edilmiş, getirilmiş. O zaman ben de rahatsızdım. Atatürk Fissenger'ı benim için Ankara'ya gönderdi. Geldi, beni muayene etti. (Fissenger'ın bu gelişinde İsmet İnönü onu yemeğe aldı. Yemekte Mevhibe Hanım da midasinden şikâyet etti. Fissenger “Hanımefendi yemeğinizi iyi çiğneyiniz, dişinizin görevini midenize yaptırmayın” dedi. (Detaylarını “Erdal İnönü, Anılar ve Düşünceler” kitabında bulabilirsiniz). Birkaç gün onun tedavisinde kaldım. Tedavi esnasında tekrar büyük bir buhran halinde tehlikeli bir hastalık geçirdim. Atatürk benim sıhhatimle mütemadiyen alakadar oldu (sürekli olarak ilgilendi). Ben de onun sıhhi durumunu daima takip ediyordum. Bu arada İstanbul'a gelip kendisini tekrar görmek, yoklamak istedim. “O da benim gibi hasta yerinden kıpırdamasın” diye haber gönderdi.”¹⁶⁶

¹⁶⁶ İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.299

ATATÜRK İNÖNÜ'NÜN HASTALIĞI İLE YAKINDAN İLGİLENDİ

Atatürk'ün Savarona'da yattığı dönemde ve Dolmabahçe'de polis memuru olarak görev yapan Kazım Polat ile de konuştum. Atatürk İnönü ilişkileri konusunda işte söyledikleri;

“Benim bir vazifem de telefona bakmaktı. Telefon kablolarla dışarı bağlı, her yere telefon ediliyor. Gemi de Dolmabahçe Sarayı'nın önünde duruyordu. Hastalığı hakkında konuşurlarken Atatürk bana “İnönü'nün evini bul” dedi. Derhal İnönü'nün evini buldum. Telefonda karşıma Özel Kalem Müdürü Melih Bey çıktı. Melih Bey “Paşa rahatsız, çok rahatsız yatıyorlar” dedi. Orada Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey vardı. Telefonu o aldı. İnönü'nün hastalığı hakkında uzun boylu izahat aldı. O da Atatürk'e aktardı. Ertesi günü Atatürk gelen doktorlardan ikisini İsmet Paşa'ya “İsmet Paşa'ya da baksın” diye gönderdi”¹⁶⁷

YAKINLARI ATATÜRK'E İSMET PAŞA'DAN YANLIŞ BİLGİ VERİYORLAR

Atatürk'ün manevi kızlarından Sabiha Gökçen anlatıyor:

“Tarihi bir gerçeği burada anlatmaktan kaçınmayacağım. Kim ne derse desin, kim nasıl işine geliyorsa öyle söylesin, işte Allah tanı-
ğımdır ki ben tüm bildiklerimi en küçük sapmaya meydan vermeden burada kamuoyuna bir kez daha içim yanarak açıklıyorum.

Atatürk'te İsmet İnönü sevgisi ne ise İnönü'de de Atatürk sevgisi o idi. Benim yaşamım süresince ne Atatürk'ten İnönü aleyhine bir söz ne de İnönü'den Atatürk hakkında ters bir kelime işittim. Birbirlerinden sadece sevgi, saygı ve takdirle bahsederlerdi.

İnönü'yü göremediği için üzgündü Atatürk. Hele böyle yata-
ğından çıkamadığı günlerde dudaklarından hep İnönü nerede? İnönü ne yapıyor? Durumu nasıl? Sözleri düşmüyordu.

Bu sıralarda benim Türk Kuşu'ndaki başöğretmenliğim devam ediyordu ama Ata'nın hastalığı nedeni ile görevime devam edemi-

¹⁶⁷ Nazmi Kal, *Atatürk'ten Duymadığınız Anılar*, Ziraat Grup Matbaası, 2. Baskı Ankara 2016, s. 73-77

yordum. İlgililerden izin alıp her hafta Ata'ma İstanbul'a gidiyordum. Ata mutlaka her hafta Ankara'ya gitmemi, hem Türk Kuşu'na uğramamı hem de behemehâl (mutlaka) İsmet İnönü'yü görerek sağlığı hakkında bilgi getirmemi istiyordu.

İsmet İnönü'nün sağlığı hakkında neden bilgi almak istiyordu? Açıklayayım. Çünkü o gün etrafında bulunanlar İnönü ile onun bir araya gelmesini istemiyorlar ve bunun için de maalesef ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bir gün Tevfik Rüştü Aras Bey bazı konularda Atatürk'e bilgi vermeğe gelmişti. Atatürk bir ara kendisine dönerek sordu; 'Tevfik Rüştü Bey, İsmet Paşa'dan ne haber? Bu kadar hasta olduğumu bilmiyor mu? Neden beni arayıp sormuyor, kuzum?' dedi.

Tevfik Rüştü Bey bir an düşündükten sonra şu cevabı verdi;

'Paşam zannedersem İsmet İnönü de biraz rahatsızlar.'

Atatürk'ün kaşları çatıldı.

'İsmet rahatsız mı?'

'Öyle diyorlar Paşam'

'Hım... O halde Ankara'ya döner dönmez durumunun ne olduğunu ve hastalığını lütfen öğrenerek bana bilgi veriniz'

Tevfik Rüştü Bey iki gün sonra tekrar geldiğinde şu bilgiyi verdi;

'Efendim, emrettiğiniz gibi Sayın İnönü'nün rahatsızlığı ile ilgiledim. Kendileri maalesef safra kesesinden fazlaca ıstırap çekiyor, şikâyetçiler. Hem de çok fazla'

'Yani'

'Doktorların ifadesine göre safra kesesi tamamen bitmiş. Buna rağmen maalesef doktorları dinlemiyor, çiftliğe giderek ata biniyor. Sanki, Allah geçinden versin ölümü davet ediyor'

'Vah vah. Çok üzuldüm çok. Tevekkeli değil beni aramıyor. Arasa rahatsızlığını söylemek zorunda kalacak. Buna çok üzüleceğimi biliyor ve bu nedenle de sesini duyurmak istemiyor. Onunla ilgilenmeliyiz. Evet, Evet, onunla yakından ilgilenmeliyiz.'

Ben bu konuşma karşısında ne yapacağımı şaşırılmıştım. Çünkü söylenenlerin hepsi gerçeğe aykırı idi. Fakat niçin böyle söylüyorlardı? Ne yapmak istiyorlardı? Ankara'ya her gittiğimde İnönü'yü ziyaret ettiğimden, sağlığının yerinde olduğunu yakinen biliyordum. Durumu Atatürk'e açıklasam onun bu hastalığı sırasında etrafındakilere nasıl güvensizlik duyacağını, nasıl sinirleneceğini çok iyi anlayabiliyordum. En iyisi sabretmek ve susmaktı. Tevfik Rüştü Bey odadan çıkınca Atatürk bana döndü;

'Gördün mü zavallı İsmet'in başına gelenleri Gökçen' dedi. 'Senden Ankara'ya gittiğinde görüşmeni rica edeceğim. Git gözünü gör durumunu, bir isteği olup olmadığını sor. Bunu benim bizzat öğrenmek istediğimi kendisine söyle. Ayrıca benim de çok güç günler yaşadığımı izah et kendisine'

O günlerden sonra Ankara'ya, ilk gidişimde Ata'nın sağlık durumunun giderek kötüye gittiğini açıkça İsmet İnönü'ye anlattım. Gerçi onunda bazı şeylerden haberi vardı ama bunu benden duyunca çok ama çok üzüldü. Olduğu yere çöker gibi oturdu ve 'Yaşaması lazım' diye mırıldandı. 'Daha çok genç, hem ülkesi, hem halkı, hem kendisi için daha uzun yıllar yaşaması lazım. Onsuz bir Türkiye ve onsu bir dünya yok canım böyle bir şeyi hayal etmek insana cinnet getirir. (insanı delirtir)

Ne yazık ki gerçeği Atatürk'e bir türlü açıklayamadım. İnönü'nün hastalığı konusu açıldığında hemen her zaman, 'İyice Paşam, çok selam ve saygıları var' demekten öte gidemedim. Bunu yapmadığım gibi, her nedense Sayın İnönü'ye 'Atatürk'ü niye arayıp sormuyorsunuz Paşam?' diyemedim. Bu içinde her zaman bir ukde (düşüm) olarak kalmıştır. Oysa samimiyetimize, bana karşı gösterilen ilgiye dayanarak bunu pek ala sorabilirdim. Bu iki devlet adamının biri birinden uzak birbirlerinin özlemi içinde kıvrandıklarına ben tanık olduğum için gerçeği öğrenemediğime nasıl yandığımı bilmezsiniz. Ama bu gün hayatta olan bazı kişiler var henüz (kitap 1982'de yayınlandı). Bu karanlık noktayı aydınlığa kavuşturabilirler. Tarihe bu iki kader ve silah arkadaşını küskün olarak geçirmek kimseyi mutlu edemeyeceği gibi onlara artık bu günden sonra bir şey kazandırmaz.

Ben Tevfik Rüştü Bey'in İnönü için söylediklerinin doğrudan doğruya kendi planlaması olduğu kanısında değilim"

Sabiha Gökçen ile ölümünden birkaç ay önce 2000 de özellikle Atatürk İnönü ilişkilerini sormak için kızım Tülin ile ziyaret ettim.

Sabiha Gökçen Nazmî Kal'ın konuğu

Şunları anlattı:

“Atatürk İnönü ilişkileri konusunda çok akıl almaz, abuk sabuk şeyler duyuyorum. Yok Atatürk İnönü’yü öldü biliyormuş da onun için çocuklarına maaş bağlatmış gibi saçma sözler.

Bu işin en yakın tanığı benim. Atatürk İnönü’yü Başbakanlıktan ayırdı ama hiçbir zaman ilgisini kesmedi.

Ben Atatürk’ün hastalığında her cuma İstanbul’a Dolmabahçe’ye gider pazartesi dönerdim. Gittiğimde Atatürk en önce İsmet Paşa’yı sorardı. İsmet Paşa’nın gelmek istediğini söyleyince “Hayır gelmesin 29 Ekimde ben Ankara’ya geleceğim” derdi.

Ankara’ya dönüşümde de ilk işim İsmet Paşa’ya gitmek olurdu. Beni kapıda karşılar Atatürk hakkında detaylı bilgi alırdı.

İsmet Paşa’nın Atatürk’ü ziyarete gitmeyişi de dargınlığa bağlayanlar var, ilgisi yok. Atatürk “gelme” diyordu.

Büyük bir ihtimalle, duyduklarımıza göre Atatürk Ankara’da bir darbe olacağından kuşku duyuyor, İsmet Paşa’nın Ankara’dan ayrılmasını bunun için istemiyordu.

Bir de İsmet Paşa’ya trende suikast yapılacağı ihbarı vardı.

Hatta Refik Saydam İsmet Paşa gitmek isteyince, ‘Paşam gidersen trenin önüne yatarım, beni ezer gidersin’ dediğini duymuştum.

Bu söylentilerin hepsi Atatürk’e karşı olanların uydurdıkları safsatalardır. (Bant, arşivimde mevcuttur)

ÇEVRESİ KİMSEYİ YAKLAŞTIRMİYORDU

Atatürk’ün çevresinin Atatürk’e karşı davranışını okudunuz. Sabiha Gökçen’in söylediklerine bir de Atatürk’ün yakın silah arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’un anısını ekleyelim.

“5 Haziranda Savarona’ya taşınan Atatürk beni ve eski arkadaşlarından biri olan Fethi Okyar’ı yanına çağırdı. Bana “Paşa benim misafirim olmanızı arzuladım, fakat bir iki gün sonra beni bırakmak yok” dedi. Bu arzusunu emir kabul ettim. Bir aya yakın Savarona’da kaldım. Gece gündüz yanında bulundum. Bizim misafirliğimizden memnundu ama hastalığı da gün geçtikçe kötüye gidiyordu. Yattan Dolmabahçe’ye nakletmek gerekti.

Birkaç gün sonra bir ara Ali Fuat Paşa bir işi için Saraydan ayrılırken Atatürk “Ali Fuat beni yalnız bırakma” dedi.

“Paşam sizi hiçbir zaman yalnız bırakmayacağımdan emin olabilirsiniz” dedim.

İşlerimi bitirip Dolmabahçe’ye geldiğimde Atatürk’ün yanına giremiyordum.

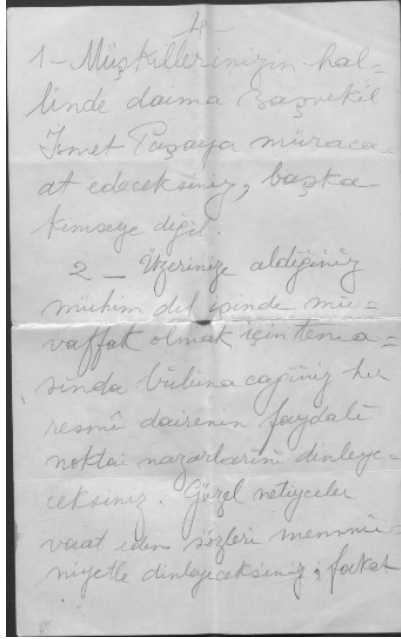
Bunun sebebi hâlâ daha benim için meçhuldür.

Başyaver Celal Üner ile Atatürk’e yakın olduklarını iddia eden iki zat bütün ısrarlarıma rağmen türlü bahaneler icat ederek beni huzura sokmak istemiyorlardı. Sonunda bir gün bin zorlukla odasına girdim.

Mavi gözleri, sert bakışlarından hiçbir şey kaybetmemişti. Yanına yaklaştığım zaman “Fuat Paşa, beni çok zamanadır aramadınız, böyle mi kararlaştırmıştık!” dedi.

Vaziyetten şikâyet edip onu üzmemek için “Paşam inanın her gün Saraya gelip sağlığınıza ilgileniyorum. Yanınıza gelmemişsem inanın bu rahatsız etmemek içindi” dedim.

Zeki insan durumu sezmişti. Nöbetçi yaveri çağırarak şu emri verdi; “Fuat Paşa ne zaman gelirse gelsin, derhal yanıma getireceksiniz.”¹⁶⁸

(“Müşküllerinizin ballinde daima başvekil İsmet Paşa'ya müracaat edeceksiniz, başka kimseye değil. Çünkü her büyük işin ehli ve faili olduğu gibi bu işin de yüksek amili İsmet Paşa'dır. Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

MEKTUPLAŞMALARI

Atatürk'ün hastalığı sırasında Atatürk ile İnönü arasında mektuplaşmalar da oldu.

“1938”in yazında Atatürk hastalandı. 26 Temmuzda İsmet İnönü Salih Bozok aracılığı ile Atatürk'e şu notu yolladı;

Büyük Reiscumhur Atatürk

26.07.1938

¹⁶⁸ Detayları için: Ali Fuat Cebesoy. Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1967

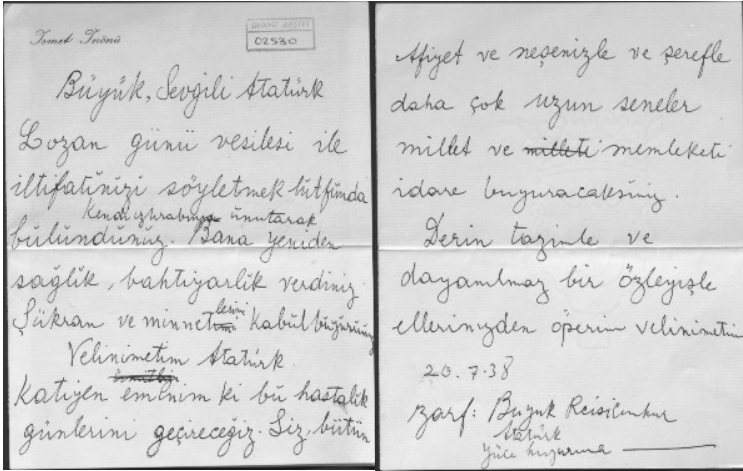
Büyük Sevgili Atatürk,

Lozan günü vesilesi ile iltifatınızı söylemek lütfunda bulundunuz. Kendi ıstırabınızı unutarak bana yeniden sağlık ve bahtiyarlık verdiniz. Şükran ve minnetlerimi kabul buyurunuz.

Velinimetim Atatürk, katiyen eminim ki bu hastalık günlerini geçireceğiz. Siz bütün afiyet ve neşenizle, şerefle daha çok uzun seneler millet ve memleketi idare buyuracaksınız.

Derin tazimle (saygı ile) ve dayanılmaz bir özleyişle ellerinizden operim velinimetim.

İsmet İnönü.

İnönü'nün Atatürk'e yazdığı mektup. (Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi)

İsmet İnönü zaman zaman Hasan Rıza Soyak'a mektup yazarak Atatürk'ün durumunu soruyordu. 9 Ağustos 1938 günü yazdığı mektup;

"Sayın Soyak,

İstanbul'dan aldığım havadisler (haberler) pek sevindiricidir. Sevgili Atatürk'ün ateşi çok şükür düştü. Bir kaç günde kuvveti yerine gelir. Hayatımızda heyecanlı bir sevinç gene başladı. Çok şükür.

Dr. Aras bana Atatürk'ün cihana değer selamlarını getirdi. Atatürk'e en derin tazimlerle (saygı) minnetlerimi ve en samimi afi-

yet dileklerimi takdim ederim. Bir münasip fırsatta yüce huzurlarına arz ederseniz size çok teşekkür ederim.

İsmet İnönü”

Soyak “Bunu derhal arz ettim ve emri üzerine teşekkür, muhabbet ve iyi dileklerini bildiren bir cevap vermişim”.¹⁶⁹

ATATÜRK'ÜN ÇEVRESİNİN MARİFETİ İSMET İNÖNÜ YURT DIŞINA GÖNDERİLMEK İSTENİYOR

Atatürk'ün hastalığında Atatürk'ün yakın çevresi tarafından İnönü ile ilgili çeşitli senaryolar yazılıyordu.

Bu senaryolardan biri İsmet İnönü'yü bir yurt dışı göreve göndermekti. Basında ve çeşitli çevrelerde İsmet İnönü'nün Amerika'ya büyükelçi olarak atanması konuşuluyor, yazılıyordu. İsmet İnönü'yü Türkiye'den uzaklaştırmak istiyorlardı. (1960'dan önce de aynı senaryo gündeme gelmiş. Mecliste Demokrat Parti'nin kurduğu Tahkikat Komisyonu İnönü'yü yurt dışına gönderme kararı almıştı) İsmet İnönü'nün bu söylentilerden hiç haberi yoktu. Olayı duyunca İsmet İnönü çok kızar ama bir şey söylemez, hiçbir demeç vermez.

“Bir aralık benim Amerika'ya büyükelçi olarak tayin olacağım havadisi çıktı. Hiç haberim yoktu. Çok canım sıkıldı ve çok müteessir oldum(üzüldüm). Şiddetli tepki gösterdim. İlk buluştuğum hafta Tevfik Rüştü Bey'e sordum. “Evet” dedi. “Haber benden çıktı” dedi.

“Nasıl oluyor?” diye sorunca şöyle izah etti.

“Siz her zaman söylersiniz. Amerika'yı görmedim derdiniz. Amerika'yı görmek arzu ettiğinizi söylersiniz. Ben de bir vesile bulup sizin Amerika'yı tanımak ve incelemek arzunuzu gerçekleştirmek istedim.”

Çok sert konuştum, kesinlikle kabul etmeyeceğimi söyledim. Seni sorumlu tutarım” dedim.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 715

¹⁷⁰ İsmet İnönü *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Haz: Sabahattin Sele, 1985 Ankara, c.2.s.298; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, Pozitif Yayıncılık*. 2008, s.498

ATATÜRK KENDİSİNDEN SONRA KİMİN CUMHURBAŞKANI OLACAĞINI SÖYLEMİŞ MİYDİ?

Atatürk kendisinden sonra Cumhurbaşkanı kimin olacağı konusunda net bir direktif verdiği söylenemez.

Lord Kinross kitabında son günlerini şöyle anlatıyor: “Atatürk kendisinden sonra İnönü’nün Cumhurbaşkanı olmasını istiyordu. Bunun için Ankara’ya birini göndererek İnönü’yü yanına çağırmıştı. Yola çıkamayacak kadar hasta olduğunu söylediler. Bununla beraber kendi çevresindeki İsmet Paşa düşmanlarının onu yanına yaklaştırmadıklarından da kuşkulanıyordu. Bir ara İnönü’nün öldüğünden ve ölümünü ondan sakladıklarından bile şüphelendi. Bu yüzden Dışçisi Doktor Sami Günzberg’i gizli olarak Ankara’ya göndererek durum üzerinde kendisine bilgi verilmesini istedi”.¹⁷¹

Bu bilgilere bizim kaynaklarımızda hiçbir yerde rastlamadım. Lord Kinross gibi İddialı bir yazarın bu bilgileri sağlam kaynaklara dayandırmamış, hayali ifadelerle yazmasında ihtimal veremiyorum.

Atatürk kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi işaret etmemişti ama bazı yazıları İsmet İnönü’ye özel bir önem verdiğini gösteriyor. İşte kendi el yazısı ile yazdıkları:

STADYUM OLAYI

İsmet İnönü Başbakanlıktan önce izinli olarak ayrıldı. Başbakanlığa Celal Bayar vekâleten atandı. 1 Kasım’da Meclis açılacaktı. Meclis açılmadan 25 Ekim’de İsmet İnönü Başbakanlıktan istifa etti. Celal Bayar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.

İsmet İnönü çocuklarının ısrarı üzerine o gün Stadyumda oynanacak Peşte Karması- Ankara Karması Futbol maçına gitti. Çocukları Ömer ve Erdal arkadaşları Kazım Özalp’ın oğlu Teoman’ı da aldılar.

Maçta halk İnönü’yü çılgınca alkışladı. Seyirci maçı bırakmış İnönü’yü alkışlıyordu. İsmet Paşa halkın galeyanından, atılan sloganlardan rahatsız oldu. Halk “Bizi Bırakma Paşam” diye bağıırıyordu.

¹⁷¹ Lord Kinsoss, *Atatürk / Bir Millet’in Yeniden Doğuşu*. Sander Yayınları, İstanbul 1972, 749-750

Tamamını yazmadığım sloganlar İsmet Paşa'nın onaylayacağı sloganlar elbette değildi. İhtimaldir ki kraldan çok kralcı geçinenler, belki de İsmet Paşa'yı çok seven Nevzat Tandoğan organize etmiş olabilir. (Benim kanaatim. Nazmi Kal)

İsmet Paşa stadyumdan ayrıldı. Kalabalık arasında çocuklarını dahi unutarak Teoman'ı alarak dışarı çıktı. Ayrılmak istedi. Halk arabasını havaya kaldırdı ve güçlkle evine döndü. O kadar telaşlı idi ki Ömer ve Erdal stadyumda kalmışlardı.

İnönü düşmanları hemen kılıçlarını biletiler, Atatürk'e bu olayı İsmet Paşa aleyhinde anlatmaya başladılar.

Çevre hemen dedikodu çarklarını işletmeye başladı. Telefonlar işliyor, bin bir türlü sözler dolaşıyordu.

Cumhurbaşkanı çok kızmış.

Gazi İsmet Paşa'yı cezalandıracakmış.

Onu Türkiye'den sürecekmış.

Konu Atatürk'ün sofrasında günlerce konuşuldu. Kimi üzül-düğünü, kimi şaşırıldığını ama genelde İsmet Paşa'yı suçlayıcı sözler söylediler. Falih Rıfkı ise Çankaya kitabında buna şöyle değinmiştir:

“Hepsini dinledikten sonra Atatürk: “Ne olmuş? İsmet İnönü bunca zaman devlet hizmetinde bulunmuş, hizmet etmiş, takdir görmüş ve ayrıldığı zaman kendisini alkışlamışlar. Sevgi gösterisinde bulunmuşlar. Elbette yapacaklar. Bir milletin hayatında bunlar tabii şeylerdir. Büyük bir millet elbet bunları yapar. Bundan sonra mesele bitmiştir, kapanmıştır. İnönü'yü gördüğünüz her yerde hürmet edeceksiniz. Hiç bir aksi tavır göstermeyeceksiniz” dedi ve herkesi susturdu.”

Aynı konuda Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'ın anlattığına bakalım:

“Bir gün Köşkte kış bahçesinin havuza bakan kısmında oturuyorduk. Atatürk yemek yiyor ve benim günlük verdiğim bilgileri dinliyordu. Salih Bozok telaşla yanımıza geldi. Heyecanlı bir sesle şu haberi verdi. İsmet Paşa stadyuma gitmiş halk kendisini şiddetle alkışlamış.

Atatürk'ün gözleri parladı. Yüzüne aşırı memnuniyetini ifade eden tatlı bir tebessüm yayıldı. Sağ elini dizine vurdu.

Taa, taa, taa!... Atatürk çok hoşlandığı bir haber aldığı zaman bu hareketi yaptı, “Gördün mü büyük milleti! Kendine hizmet edeni böyle takdir eder ve hürmetle karşılar. Aferin, pek memnun oldum” dedi. Sevimli arkadaşımız herhalde başka türlü bir hareket bekliyordu ki Atatürk'ün bu sözleri karşısında hayretten dönüp kaldı.”¹⁷²

Bu olay hemen istismar edilmekte gecikmedi.

Salih Bozok, Halk Partisi'nin toplantısında kürsüye çıkarak şöyle söyledi; “Arkadaşlar bu günlerde ortalıkta bir propaganda yapıyorlar. İsmet Paşa bir tertip dâhilinde stadyuma gitmiş, kendisine tezahürat yaptırmış. Atatürk'e karşı vaziyet alıyorlarmış. İsmet Paşa'nın böyle bir harekette bulunacağını ümit etmem. Fakat kendisinden rica ederim. Buraya çıksınlar, bizi aydınlatsınlar.

İsmet Paşa bu emrivaki karşısında zorunlu olarak kürsüye gelmiş ve “Salih Bey arkadaşımız bana siyasi bir muziplik yaptı. Arkadaşlar, bu sefer de ayrıldığım zaman, bana ‘yine eskisi gibi arkadaşımsın ve kardeşimsin’ dedi. Atatürk'ü ben yalnız bu saygın hitapları ile değil, resmi ve hususi geçim hayatımda kendisine bir velinimet olarak tanıdım ve ölünceye kadar da böyle tanıyacağım. Bu sözlerim aramızda fena bir rol oynamak isteyenleri her türlü cesarettten mahrum edecek kuvvettedir. Arkadaşlar, çoluğum çocuğumla birlikte bugün bir lokma ekmek yiyorsak Onun sayesinde” dedi.”

ATATÜRK'ÜN İNÖNÜ'NÜN ÇOCUKLARINA MAAŞ BAĞLAMASI

Atatürk Hasan Rıza Soyak'a yazdırdığı vasiyetinin 5. maddesi şöyle idi:

“İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.”

Atatürk bu maddeyi Hasan Rıza Soyak'a yazdırırken şunları söyler;

¹⁷² Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 677

“Kendisine bir şey olursa –Hasan Rıza Temelli’yi kastederek- kardeşi çocuklarına bakmaz” buyurmuştu. (Atatürk İsmet Paşa’nın kardeşinin çocuklarına bakmayacağını nereden biliyor?) Zonguldak kömür havzasında İnönü’nün kardeşi Rıza Temelli’nin de bir kömür ocağı vardı. Zonguldak kömür havzası millileştirilirken Rıza Temelli ağabeyine ocağının millileştirilmemesi ricasında bulundu. İsmet İnönü kabul etmedi. Rıza Temelli oradan aldığı para ile ‘Hidrofil Pamuk’ adlı bir sağlık pamuğu üretimine girdi. İkinci Dünya Savaşı’nda Rıza Temelli Milli Savunma Bakanlığı’na giderek kendi pamuğunun alınması konusunda baskı yaptı. İnönü bunu duyunca Rıza Temelli’yi çağırdı ve azarladı. Ondan sonra da görüşmediler. Atatürk bunu bildiği için kardeşi bakmaz diyor. (Detayları için Erdal İnönü’nün Anılar ve Düşünceler kitabına bakabilirsiniz)

Vasiyetini açıp yayınlandıktan sonra İsmet İnönü’nün çocuklarına ait madde üzerinde türlü yersiz yorumlar yapılmış hatta tarafımızdan Atatürk’e daha evvel İnönü’nün ölmüş olduğu söylen- diğinden böyle bir vasiyette bulunmak lüzumunu duyduğu yolunda dedikodular yapılmıştır.

Gerçek şudur ki Atatürk herkesin iyiliğini seven, dostluklarına içten bağlı olan çok mert ve vefakâr bir insandı. Diğer yanda İnönü o sıralarda safra kesesi iltihabi gibi tehlikeli bir hastalık geçiriyor ve Atatürk bununla yakından ilgileniyordu. O yüzden “Kendisine bir şey olursa, çocukları muhtaç olmasın” diye bu maddeyi yazdırmıştı.

Bu konunun dikkat çekici bir yanı da şudur; yıllarca cephe- lerde savaşmış bir general ve 13 yıl kesintisiz Başbakanlık yapmış bir kişinin üç çocuğunun geleceğini temin edecek kadar birikiminin bulunmaması dikkat çekicidir. İsmet İnönü’nün çocukları bu yardı- ma hiçbir zaman ihtiyaç duyup almadılar. (Özden Tokar’ın anlatımı)

İSMET İNÖNÜ ATATÜRK’Ü NEDEN ZİYARET EDEMEDİ?

Atatürk son günlerini yaşıyordu. Hükümet günü gününe İsmet Paşa’ya Atatürk’ün sağlığı hakkında raporlar gönderiyordu. İsmet İnönü’nün 21 yıl kader birliği yaptığı can arkadaşını ziyaret etmesi elbette değil kendileri, halk tarafından da arzulanan, beklenen bir olaydı.

Bugün bile “neden ziyaret etmediği” konusu, olaya iyi niyetle yaklaşan, art niyeti olmayan kişilerce de merak konusudur.

Atatürk bekliyordu, İnönü gitmek istiyordu.

Ziyaret gerçekleşmedi. Neden?

İsmet İnönü İstanbul’a Atatürk’ü ziyarete neden gitmediğini şöyle anlatıyor; “Teşrinisani (Ekim) günleri beni İstanbul’a götürmek için Şükrü Kaya ve onun yanındakilerde biraz fazla gayret belirdi. Ben de candan istiyordum. Fakat Şükrü Kaya çevresindekilerin bu gayreti yakın arkadaşlarımın dikkatini çekti. Katiyen bırakmadılar. Onlar haklı ve isabetli çıktılar. Şükrü Kaya İstanbul’a son anda beni götüremediği için pek hiddetli idi.”¹⁷³

Atatürk ölüm döşeğindeydi.

Onu sevenler gözyaşı döküyor, acılarını içlerine akıtıyor ona karşı son görevlerini yapmak için çırpınıyorlardı. Bazıları da birtakım hesaplar peşinde idi.

Bir öğleden sonra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Ankara’yı aradı. Cumhurbaşkanı’nın günleri sayılı idi. Son bir kere İsmet Paşa’yı görmek istiyordu. Atatürk İsmet Paşa’yı olduğundan daha rahatsız sandığı için o zamana kadar yanına çağırmamıştı. Oysa artık Dolmabahçe’deki odasında okuduğu gazetelerde İnönü’nün at üzerindeki fotoğraflarını görünce çevresindekilere:

“Hani bana hasta diyordunuz! Bakın İsmet ata biniyor!”

Yanıdakiler;

“Kendine dikkat etmiyor, aslında safra kesesi iltihabı ciddi bir konudur” diye geçiriyorlardı.

Bazıları bir şeyler saklıyordu.

Şükrü Kaya’nın telefonu üzerine İsmet İnönü kararını vermişti. İstanbul’a gidecekti.

İsmet İnönü de son bir defa arkadaşını ziyaret etmek istiyordu. Fakat Çankaya ile Dolmabahçe arasında garip bir dram oynanıyordu.

¹⁷³ *İsmet İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Haz: Sababattin Selek, 1985 Ankara, c.2.s.324*”

İstanbul'da İnönü'nün Ankara'da kalması tercih ediliyordu.

Ankara'da ise eski Başbakanın yakın arkadaşları gitmesine engel oluyorlardı. Kendisine bir suikast yapılacağından korkuyorlardı.

İsmet İnönü gitmeye karar verdi. Hazırlandı.

Gideceği gün Pembe Köşk yakın arkadaşları ile dolu idi. Eve ilk yetişenlerden biri eski dostları Dr. Refik Saydam olmuştu. Paşa yatak odasında idi, o da yanına çıktı. Her zaman soğukkanlı olan doktor müthiş heyecanlı idi.

“Aman Paşam nasıl gidersiniz, yapacaklarını biliyorsunuz, imkânı yok, böyle bir çılgınlıkta bulunamazsınız!” diye feryat ediyordu.

O kadar emin ve samimi bir hali vardı ki odada kendisine kızgınlıkla bakan Mevhibe bile bir an şaşkınlığa düştü.

Karıkocanın cevap vermediğini gören Refik Saydam birden küçük bir çocuk gibi masanın üzerindeki telefona atıldı. Bir numara çevirdi, karşısından ses gelmeden ekledi:

“Paşam İstanbul’a ancak benim cesedimin üzerinden geçerek gidebilirsiniz”

İnönü çaresiz kalmıştı. İki adım attı ve açık telefona kararını bildirdi.

Ankara’da kalıyordu.¹⁷⁴

Bu olayı Bir de Hasan Rıza Soyak’ın anılarından okuyalım:

“Sayın İsmet İnönü Ankara’da geçirdiği tehlikeli hastalıktan kalktıktan sonra Atatürk’ü ziyaret için İstanbul’a gitmeye karar veriyor. Hazırlanıyor, trende yerini ayırtıyor, hatta muayyen gün ve saatte istasyona iniyor. Eşyası da kompartımana yerleştiriliyor. Tam bu sırada Refik Saydam telaşa geliyor. Dolmabahçe Sarayı’nda tarafımızdan kendisine pek kötü muamele edileceğine (suikast iması yapmak istiyor) ve Atatürk ile görüşmesine mani olacağımızı kani olduğunu söyleyerek İstanbul’a gitmekten vazgeçmesini heyecanlı bir eda ile rica ediyor. İnönü’nün tereddüdü karşısında “Eğer gitmekte ısrar ederseniz lokomotifin önüne yatarım” diyor. Bunun üzerine İnönü yolculuktan vaz geçiyor bavullarını indiriyor, evine dönüyor.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Gülsün Bilgehan, Mevhibe, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2019, s.267-266

¹⁷⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 719-720

Aynı olaya Kazım Özalp da değiniyor. O da İsmet İnönü'nün hazırlandığını ama trene Gazi İstasyonu'nda bineceğini, valizlerinin oraya gönderildiğini ama yine Refik Saydam'ın engellemesi ile geri döndüğünü yazıyor.

Bu olayın üç anlatımında da aktör Refik Saydam'dır. Gerekçe ise suikast...

Kim yapacaktı? Nasıl yapacaktı?

82 yıl sonra bu kitabı yazarken şu sorunun cevabını Refik Saydam'a sormak istiyorum. "Sayın Saydam, bu olaydan yaklaşık 20 gün sonra Başbakan oldunuz. Neden bu suikast girişimini araştırmadınız ve ortaya çıkarmadınız?

Böylesine ciddi bir konu araştırılmadığına, dedikodu düzeyinde kaldığına göre bu asılsız haberlere dayanarak İnönü'yü İstanbul'a göndermemekteki amacınız neydi?

Karanlığa atılmış ama aydınlatılması gereken bir soru.

İnönü İstanbul'a gelmekten vazgeçince Atatürk'e olan hasret ve muhabbet dolu mektuplar yazar. Bu maksatla yazdığı bir mektubu eski Özel Kalem Müdürü Vedit Bey'le göndermişti.

"Bir sabah erkenden yatak odama gelen Uzgören İnönü'den bana bir mektup getirmişti. Kendisine yukarıda işaret ettiğimiz gibi makamından ayrıldığı zaman Atatürk'ün de bize hatırlattığı medeni insan terbiyesinin tabii icabı olarak daima hürmet beslediğimiz eski Başvekil nazik bir lisanla benden arızanın (mektubun) takdimine aracı olmamı istiyordu.

Ben yeni birtakım dedikodulara meydan vermemek, hatta eski-lerini mümkün mertebe azaltmak düşüncesi ile arızanın (mektubun) doğrudan doğruya Uzgören tarafından takdim edilmesini uygun gördüm. Kendisini Atatürk'ün hususi dairesine götürdüm ve iznini alarak huzuruna çıktım.

Uzgören mektubu takdim ederken "İnönü tazimlerini (saygı) bizzat arz etmek üzere İstanbul'a gelmek istiyordu. Hâlâ da bu arzusunda ısrar ediyor. Fakat henüz nekahet (hastalık sonrası) devresinde bulunduğundan doktorları seyahate müsaade etmiyorlar. İsrarını bırakması için efendimizin de ısrarlarını istirham ediyoruz."

Atatürk kısa sorularla İnönü'nün sağlık durumu hakkında tamamlayıcı bilgi aldıktan sonra cevap verdi.

“Yakında ben Ankara’ya geleceğim, orada görüşürüz. Zahmet etmesin. Ankara’da kalıp istirahat etsin. Ve doktorların tavsiyelerine harfiyen itaat etsin. Bunları bir emir olarak teşekkür ve selamlarımla beraber kendisine söylersiniz”.¹⁷⁶

Sonuçta İsmet İnönü Atatürk’ü ölüm döşeginde ziyaret etmedi veya edemedi.

Atatürk’ün ölümünde İsmet İnönü de bütün Türk milleti gibi çok üzüldü.

Atatürk’ün ölüm haberi gelmiş, Başbakan Celal Bayar İstanbul’a gidiyor. İstasyonda onu uğurluyorlar... İsmet İnönü de uğurlayanlar arasında. İnönü’nün üzüntüsünü Şükrü Sökmensüer (Kurtuluş Savaşı’nda İsmet Bey’in yaverliğini yaptı. Emniyet Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanı) şöyle anlatıyor;

Atatürk ölünce İnönü fevkalade müteessirdi (üzgündü) tahmin edilemeyecek kadar. Çünkü onun başyaveri idim onun müteessir (üzgün) halini gayet iyi bilirim. Fevkalade müteessirdi. Celal Bey’i (Bayar) teşyi ettik.(uğurladık).¹⁷⁷

Atatürk’ün son komaya girişinden sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağı konusunda kulis faaliyeti arttı. En güçlü adaylar Fevzi Çakmak, Abdülhalik Renda, Celal Bayar idi. Fethi Okyar da Paris’teki görevinden gelerek nabız yokluyordu.

Bir yandan da hilafetçiler ve padişahçılar fırsat kolluyorlardı.

Bu konuya fazla girmek istemiyorum.

Sadece sonucu söylemekle yetineceğim.

Celal Bayar 11 Kasım günü önce Parti Grubunda görüşme açtı. Milletvekillerine “Herkes istediği adayı yazsın kime çok oy çıkarsa o genel kurulda Cumhurbaşkanı adayı olacak” dedi.

Seçim yapıldı. Oylar sayıldı 323 milletvekilinin 322’si ‘İsmet İnönü’ demişti.

¹⁷⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İstanbul 2004, s. 720

¹⁷⁷ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011,

1 oy Celal Bayar’a çıkmıştı. O oyu veren Hikmet Bayur idi.

Cumhurbaşkanı seçimi Millet Meclisi Genel Kuruluna götürüldü. Genel Kurulda 348 milletvekilinin 348 i de İsmet İnönü’ye oy verdi.

Böylece İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı oldu.

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçiminde Atatürk’ün Başbakan atadığı Celal Bayar’ın tutumu merak konusudur. Celal Bayar ile yaptığım görüşmelerde bu konuyu kendisine sordum:

“Atatürk neden İsmet Paşa’yı Başbakanlıktan ayırıp sizi getir-di?”

Bayar bu soruya çok net olarak şu cevabı verdi;

“O soruyu bana sorma, ben İsmet Paşa ile Atatürk’ün arasına hiçbir zaman girmedim” dedi.

Reisicumhur İsmet İnönü’nün 21.11.1938 tarihinde Millete Beyannamesi:

“Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kolları üstünde ulu Atatürk’ün fani vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yeri Türk Milletinin onun için aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür.

Bütün dünyada ölümünün gördüğü ihtiram insanlığın atisi için ümit verici bir müjde olarak selamlarım. Bu sözlerim yazıları ve top-rağımızda şövalye askerleri ve mümtaz şahsiyetleri ile yasımıza iştirak eden büyük milletlere Türk Milleti adına şükranlarımın ifadesidir.

Devletimizin banisi(kurucusu ve milletimizin fedakâr sadık hadimi(hizmet edeni)

İnsanlık idealinin âşık ve mümtaz (seçkin)siması.

Eşsiz kahraman Atatürk

Vatan sana minnettardır.

Bütün ömrünü hizmetine verdiği Türk Milleti ile beraber senin huzurunda tazimle (saygı ile) eğiliyoruz.

Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır.

Reisicumhur İsmet İnönü”

ATATÜRK'ÜN İSMET İNÖNÜ-CELAL BAYAR DEĞİŞİKLİĞİNDEN BULANIK SUDA AVLANMAK İSTEYENLER

“Devlet Kavgası / Atatürk – İnönü, İnönü – Bayar Kitabındaki Hayal Ürünleri”

Öncelikle şunu söyleyeyim. Size iki kitaptan söz edeceğim örnekler vereceğim. Bu kitapların güvenilmezliğini anlamak için kitabın kaynaklar bölümüne bakmak gerekir. Sözünü edeceğim iki kitapta da tek kaynak, belge gösterilmemiş.

Atatürk'ün İnönü'yü görevden alıp Celal Bayar'ı Başbakan yapması olayını, İnönü'yü karalama görünümü altında Cumhuriyet'i karalamak için fırsat saydılar.

Cumhuriyet'in bu en önemli iki kişiliğinin şahsında Cumhuriyete saldırı için malzeme ürettiler.

Bu tür yazıları yazarların hepsinin ortak özelliklerinin Cumhuriyet karşıtı yazarlar olduklarını az çok kitap okuyanlar bilirler.

Bu konuda kitap yazarların olayları nasıl saptırdıkları, hayal dünyalarını çalıştırarak yalan, yanlış cümleler kaleme aldıklarını örneklerle anlatacağım.

İsmet Bozdağ adlı yazar “*Bitmeyen Devlet Kavgası / Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*”¹⁷⁸ adını verdiği kitabından örnekler...

Kitabın ilk başlığı ‘Atatürk İnönü’nün çocuklarına niçin miras bıraktı?’ başlığını taşıyor. 7. sayfadan 13. sayfaya kadar süren bu başlık altındaki yazıda tek kelime başlıkla ilgisi yok.

Şu satırları görüyoruz:

¹⁷⁸ İsmet Bozdağ, *Devlet Kavgası / Atatürk-İnönü – İnönü-Bayar*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000

Atatürk'ün çevresi İsmet Paşa faktöründen rahatsızdı. İsmet Paşa Başbakanlıktan affedilmiş ama bir kenara çekilmemişti. Kendisini halka unutturmamak için yürüyerek Meclis'e, Anadolu Kulübü'ne geliyor, sezdirmeden halkın hafızasında canlı kalmaya çalışıyordu.

Bu hareketler Atatürk'ün gözünden kaçmamıştı.

(Atatürk) Dışişleri Bakanı Dr. Tefvîk Rüştü Aras'a "İsmet Paşa'ya bir görev vermesini" hatırlattı. Dışişleri Bakanı Aras hemen ertesi günü İsmet Paşa ile temas kurdu ve Heybeliada'da bulunan İsmet Paşa'ya özel bir kurye ile "Londra Büyükelçiliğini lütfen kabul buyurup buyurmayacağını istifsar (sorma) ettiğini" bildirdi.

Atatürk, Tefvîk Rüştü Aras'a teklifin kendisinden geldiğini söylememesini tembih etmiş. Aras da teklifin kendisinden geldiğini ifade eden bir dil kullanmıştı.

İsmet Paşa kendisini Heybeliada'da ziyaret eden kuryeye nazik davranmış kahve ikram edip bir süre görüşmüştü. Sonra, kendisine önemli bir görev teklif ederek nezaket ve samimiyet gösteren Tefvîk Rüştü Aras Beyefendiye teşekkür ettiğini söylemiş. Ancak sağlığı dolayısı ile Heybeliada'da oturduğunu ve buranın havasının kendisine çok iyi geldiğini, memleket dışında bir hizmeti şimdilik kabul edemeyeceğini son derece dikkatli bir dille ifade etmiştir.

Tefvîk Rüştü Aras durumu Atatürk'e bildirdiği zaman Atatürk gülümsemiş ve:

"Hım!" demişti, "demek bizimle uğraşacak"

Yazar devam ediyor;

"Buna rağmen İsmet Paşa'nın Başvekilken yapmadığı yaya gezintilerine başlaması, - bu hizmeti yapacak görevliler emrinde iken çocuklarına defter almak bahanesi ile çarşı pazarda görünmesi, İsmet Paşa'nın işsizlikten sıkılmasına bağlanmış ve bu yüzden Atatürk kendisine bir dış görev vermeyi uygun bulmuştu.

Fakat İsmet Paşa teklifi sağlık mazereti dolayısı ile reddedince, Atatürk önce yakın arkadaşının sağlık durumunu merak etmiş kendisini muayene etmeye gelen Dr. Fissenger'ı İstanbul'a geçerken önce İsmet İnönü'yü muayene etmesini sonra Ankara'ya gelmesi-

ni uygun görmüştü. Nitekim Dr. Fissenger İstanbul'a gelir gelmez Heybeliada'ya gitmiş ve İsmet Paşa'yı evinde dikkatle muayene etmişti. Ardından da sağlığının yerinde olduğunu açıklamıştı ve Ankara'ya hareket etmişti.

Değerli okurlar, bu satırların hangisini düzelteyim. Elçilik olayını İnönü'den okudunuz.

Ayrıca pek çok kaynakta da var. (*Bkz. Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya kitabı, s.498*)

İsmet Paşa'ya böyle bir öneriyi kim kurye ile teklif edebilir?

İsmet Paşa'nın hastalığını Atatürk bu olayla mı öğrenmiş?

Fissenger Heybeliada'ya değil Ankara'ya gönderildi.

İsmet Paşa makul karşılamış sağlık nedeni ile reddetmiş. Yalan!

Teklif edilen elçilik İngiltere değil Amerika!

Daha neresini düzelteyim! Tam bir hayal ürünü.

Yazar 12. sayfada 'Stadyum Olayı'ndan söz ediyor. Okuyalım:

"İsmet Paşa'nın Meclis'te alının terini sile sile yaptığı bu konuşmanın metni Çankaya'ya geldiği zaman Atatürk "Hadi de" demişti. Madem meydana çıktın oyuna başladın sonunu da getir. İlk dönemeçte davandan vazgeçecek olduktan sonra niye ortalığı karıştırırsın madem böyle bir niyetin yok biz de kabul edip bekleyelim. Fakat İsmet Paşa'yı bilirim. Bizim zayıf anımızı kollayacaktır"

Bu tamamen uydurmadır.

Şu cümleyi de sunup bu yalanlara artık tahammülünüzün kalmadığını düşünerek son vermek istiyorum. "İşte tam bu günlerdedir ki 'Anayasa dışı devlet düzeni kurmak teşebbüsü' suçlaması ile Divan-ı Ali'ye gönderilmek vehmine düştü ve Atatürk'e zarfların üzerinde Huzur-u Ali'ye riyaset penahiye" yazısı olan mektuplar göndermeye başladı."¹⁷⁹

Behey yazar(!) Kim gönderecekti İsmet Paşa'yı Divan-ı Ali'ye? Başbakan Celal Bayar mı? Meclis mi?

¹⁷⁹ İsmet Bozdağ, *Devlet Kavgası / Atatürk-İnönü - İnönü-Bayar*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s.143

Celal Bayar, İnönü yanlısı CHP Meclisi 323 oyun 322 oyunu İnönü'ye veriyor. Meclis, 348 oyla İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçiyor. Kim gönderecekti?

Bu satırları okuyunca “El İnsaf” dedim ve okumayı bıraktım. Bu konuda iki tanıktan yazdıklarımı okuyunca kaynak gösterilmeden yazılan bu satırların hayal ürünü olduğunu sizlerde anlayacak, güleceksiniz.

Düzeltilecek o kadar çok şey var ki. Bu satırları yazan Sayın Bozdağ’a tarihi yazılar yazmak yerine güçlü hayalciliğini kullanarak sinema alanında senaryolar yazmasını tavsiye ediyorum.

SÜLEYMAN YEŞİLYURT’UN ATATÜRK İNÖNÜ KAVGASINDAKİ YANLIŞLARI

Atatürk’ün İnönü’yü Başbakanlıktan alıp Celal Bayar’ı ataması daha birçok yazar için İnönü’ye çamur atma malzemesi olmuştur.

Bu yazarlardan (Maalesef koşullanarak kaleme almıştır. Aslında bir yazarın görevi tarihe saygılı ve objektif olmaktır) biri de Süleyman Yeşilyurt’tur.

Baştan sona İnönü’yü karalama Bayar’ı yüceltme (Bayar’ın buna ihtiyacı yok) hedefinin her satırında hissedildiği cümlelerle dolu kitaptan saçma birkaç cümleyi sunuyorum.

Şöyle diyor kendisine ‘yazar’ diyen kişi:

İsmet Paşa, her şeye rağmen Rusya ile bilhassa sanayileşme alanında münasebetler kurmaya kararlıydı. 1932 senesinin sonlarında Ruslar Prof. Pavlov (Doğrusu Orlof olacak) başkanlığında Türkiye’ye kalabalık bir teknik heyet gönderdiler. İsmet Paşa bunlarla da yetinmeyerek Rusya’dan “devlet modeli sanayileşme” fikrini de getirmişti Rus uzmanların istekleri doğrultusunda alenacele bir ‘Sanayi Planı Dairesi’ kurulması, yeni yeni kıpırdanmaya başlayan özel sektördeki girişimcileri tedirgin eder. Neler oluyordu? Batı ekonomisi dururken İsmet Paşa’nın Sovyet Rusya’nın devlet kapitalizmi sistemine yönelmesi aklın alacağı işler değildi. (...) İktisat Vekili Celal Bayar Başbakandan çok farklı düşünceler taşıyan karma ekonomi sisteminin gerçek savunucusu idi”

Bu cümleler cehaletin eseri değilse acemice uydurulmuş İsmet Paşa kompleksinin saçma sapan yansımasıdır.

Saçma sapan diyorum. Çünkü biraz Cumhuriyet ekonomisi konusunu bilen kişiler 1930-1938 arasında Rusların önerisi ile başlatılan planlı ekonomi döneminde Türkiye'nin en yüksek kalkınma hızına ulaştığını, Rusların bu konuda gerek kredi gerek karşılıklı mal alışverişi yolu ile büyük yardımlarının olduğunu bilirler.

Yazar diye adlandırılan kişi İnönü'nün Sovyetlere gitmeden önce Batıya gittiğini ve Batıdan eli boş döndüğünü bilmiyor. Rus heyetinin gelişinden sonra verdiği rapor doğrultusunda kurulan fabrikaları da bilmiyor. Rusya'dan kredi aldığımızı ve Ruslarla Kliring(-karşılıklı mal alış veriş) ile tek kuruş ödmeden fabrikalar kurduklarını da bilmiyor. (Nazilli Fabrikası narenciye karşılığında kuruldu. N. Kal)

Ayrıca o yıllarda Bayar'ın da Sovyet yanlısı bir politikadan yana olduğunu da bilmiyor. Bakın Sovyetlere karşı olduğunu söylediği Bayar Nazilli Bez Fabrikası'nın temel atma töreninde neler konuştuğunu da duymamış. Ben duyurayım:

“Fabrikanın teknik itibarı ile mükemmeliyetini söylerken şunu da ilave edeyim. Türk-Sovyet dostluğu ile el ele verilerek güçlenmiştir. Kayseri’de yine bu cümleden olarak takdire şayan bir eser yaratılmıştır. Benden evvelki hatip Türk-Sovyet dostluğunu anlatırken kuvvetli bir ifade de bulunarak bu dostluğun kara günlerin bir yadigarı demiştir. Evet bu böyledir. Tarih Türk-Sovyet dostluğunu kara günlerin bir olayı olarak kaydetmiştir. Biz bunu unutmuyoruz. Bunu huzurunuzda hulus ile tekrar ediyorum. Sizin aranızda aynı dostluğun canlılıklarını görerek mutlu oluyorum. İktisat Vekili, Celal Bayar.”

Yazarın(!) şu cümlelerini de okuyun.

“Bu arada 1 Kasım 1926’dan (doğrusu 3 Mart 1925) bu yana görevde bulunan İsmet İnönü istifasını verip yeni Başbakan Celal Bayar’a devretmişti.

Şu cümleye bakın:

“Bir halk çocuğu olarak dünyaya gelip halka uzak ve mesafeli duran, kendi akrabalarını bile tanımayıp öz kardeşi Rıza’ya Temelli

soyadını verdiren İsmet Paşa'dan vefa beklemek nafîle bir durumdur”
180

Hiçbir araştırmaya dayanmadan sadece kafanızdaki İnönü düşmanlığını malzeme yaparak kitap yazmaya kalkarsanız böyle gülünç duruma düşersiniz. Bu kişi, ‘İnönü’ soyadının aileden geldiğini sanıyor.

Tamamen hayal mahsulü bu cümleye ne söylenir!

“O günlerde her şeyden kuşkulunıp gereksiz vehimlere kapılan İsmet İnönü Atatürk’ün küçük Ömer ve Erdal’a tahsil aylığı bağlamasına bir anlam veremez. Doğası gereği her türlü şüphe ve kuşkuya müsait olan İnönü kendi kendini, için için yemeye başlar.”¹⁸¹

Refik Saydam’ın (İsmet Paşa’nın ilk Başbakanı) ilk icraatı önce Ankara ve İstanbul’dan başlamak üzere devlet dairelerinden Atatürk’ün fotoğraflarını indirmek olmuştur.”¹⁸²

Bu cümle “İsmet İnönü camileri ahır yaptı” kadar büyük bir yalan. Aynı kişi herkesin bildiği ‘Stadyum Olayı’nı, ‘Hipodrom’ diyerek ne kadar yüzeysel araştırma ile kitap yazdığını gösteriyor. Bu cümleleri çoğaltmak çok eğlenceli olurdu ama yeter sanırım.

BU KİTAPLARI YAZANLARIN AMACI NE?

Malum çevreler neden hep Atatürk ile İsmet İnönü’nün arasının kötü olduğunu yaymaya çalışırlar.

İsmet Paşa’nın Atatürk’ün fotoğrafını paralardan kaldırdığını eleştirirler. Onlara göre ne güzel yapmış İnönü. Atatürk’ü unutturmak için fotoğrafını paralardan kaldırmış. Atatürk’ü unutturmak isteyenler, heykellerini yıkanlar, resmi dairelerden kaldırılmasını isteyenler, Anıtkabir’e dil uzatanlar onlar değil mi?

Bu konuda yazılacak, söylenecek çok şey var ama gerekmez. Bu düşmanlıklarının nedenini yine iki büyük adamdan dinleyip konuyu kapatalım.

¹⁸⁰ Süleyman Yeşilyurt, Atatürk İnönü Kavgaşı, Kültür Sanat Yayınları, 2005, s.104

¹⁸¹ Süleyman Yeşilyurt, Atatürk İnönü Kavgaşı, Kültür Sanat Yayınları, 2005, s.103

¹⁸² Süleyman Yeşilyurt, Atatürk İnönü Kavgaşı, Kültür Sanat Yayınları, 2005, s.180

Abdi İpekçi'nin "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor" kitabında Abdi İpekçi'nin bir sorusu üzerine İnönü şöyle diyor;

"İçeride karışıklıkların olduğu, bir takım ciddi meselelerin belirdiği bir sırada idi. Atatürk ile oturmuş vaziyeti gözden geçiriyorduk. Birden bana şunları söyledi. "İçerde karışıklıkların olduğu her zaman rejim aleyhtarlarının bir tek ümitleri kalmıştır. Bir tek ümitleri vardır. Aramızda çıkacak ihtilaf(uyuşmazlık). İçeride dışarda ümit buna bağlanmıştır. Hatırında olsun bu".

Cumhuriyeti yıkmak isteyenler 'İki Çınarı' devirmeden yıkmayacaklarını çok iyi bildikleri için her fırsatta ikisine birden saldırıyorlar.

İsmet İnönü, her 10 Kasım'da herkesten önce Anıtkabire gider Atası için yapılacak töreni beklerdi.

SON SÖZ

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Atatürk'e saygısı, eserlerine sahip çıkışı tartışılan konulardan biridir. İnönü'nün Atatürk'e saygılı davranmadığı konusunda Atatürk ve Cumhuriyet düşmanı malum kişiler tarafından bir algı yaratılmaktadır.

Bu çevrelerin dillerine doladıkları Atatürk'ün ölümünden sonra kâğıt paralardan Atatürk'ün fotoğraflarını kaldırıp yerine kendi fotoğraflarını bastırmasını göstermektedirler.

Evet bir süre kâğıt paralara İnönü'nün fotoğrafı basılmıştır. Bu kanun gereğidir. Şöyle ki: Aralık 1925'te 701 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya dayanarak da Mart 1926'da 3322 sayılı kararname yayımlandı.

Bu kararnamede basılacak Türkiye Cumhuriyeti'nin banknot özellikleri ortaya kondu. Kararname '50, 100, 500 ve 1.000 liralık banknotların ön yüzlerinde Reis-i Cumhur Hazretlerinin, arka yüzüne ülkeden çeşitli manzaraların bulunması' kararı alınmıştı. Atatürk hayata veda edince 1925'te çıkan kanuna dayanarak banknotlara İnönü'nün resmi basılmıştır. İsmet İnönü'nün bu uygulamadan haberi bile olmamıştır. İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Atatürk'ün resmini paradan kaldırtmış değildir. Daha sonra bu uygulamadan da vazgeçilmiş tekrar Atatürk fotoğraflı kâğıt paralar piyasaya sürülmüştür.

İsmet İnönü Atatürk'ün ölümünden sonra Atatürk ilke ve devrimlerine en çok sahip çıkan liderdir.

Evinde her zaman namaz kılan, karyolasının başucunda “Allah'ın dediği olur” yazan, orucunu ihmal etmeyen İnönü, Atatürk'ün en temel ve değişmez bir ilkesi olan laiklik ilkesini devam ettirmek için hiçbir zaman camilerde gösteriş namazları kılmamış, seçim meydanlarında dini söylemleri kullanmamış, halkın din duygularını hiçbir zaman kürsüye taşımamıştır.

Şu anı çokça anlatılır.

İsmet İnönü Samsun'da miting yapmaktadır. Çevresindekiler “Paşam burası tutucu bir muhit biraz Allah'tan söz etseniz” derler.

Paşa ‘Peki’ der.

Miting sonlanır. İnönü kürsüden iner. Çevresindekiler “Paşam hani Allah'tan söz edecektiniz, unuttunuz mu?” derler.

Paşa “Bahsettim ya, sonunda Allah'a şmarladık dedim ya” der.

Hâlbuki ondan sonraki hemen tüm parti başkanları İsmet İnönü'yü ve partisini dinsizlikle suçlamışlar, 27 yıl din esaret altında kaldı, camileri yıktılar gibi asılsız iftiralarla cahil halkın dini duygularını istismar ederek, camilerde gösteriş namazları kılarak, cami önlerinde propagandalar yaparak kendilerine iktidar yolunu açmışlardır.

İsmet İnönü Atatürk'ün ölümünden sonra hem ülke politikasında hem parti politikasında Atatürk devrimlerinin koruyucusu ve savunucusu olmuştur.

Burada izninizle bir benzerliği gözlerinizin önüne sermek istiyorum.

1924 yılında kurulan Terakkiperver Fırka'nın 1. maddesi şöyle idi.

Madde 1: Fırka efkâr ve itikadî diniyeye saygılıdır.

Bu parti dini düşünce ve inançlara saygılı olma perdesi altında “Biz hilafeti yeniden isteriz, biz yeni kanunlar istemeyiz, bizce melle yeter, medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız, bizimle beraber olunuz çünkü Mustafa Kemal'in partisi hilafeti kaldırdı, İslamiyet'e zarar veriyor, sizi gavur yapacak, şapka giydirecektir. Halk böyle istiyorsa böyle olacaktır” diyorlardı.

Başbakan Adnan Menderes, 1952 yılındaki bir konuşmasında Kemalist devrimler konusunda söylediği şu cümle aynı anlama gelmiyor mu?

“İnkılâp kanunları halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoruna dayanacaksa, millî vicdanın hilâfına olan bu kurumları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.”

İşte bugün eğer gençliğimiz ‘Atatürk bir gecede halkı cahil yaptı, camileri kapattı, hocaları astı, 27 yıl dinimiz esaret altında kal-

dı' diyorsa, tarikatlar ülke yönetiminde etkin olabiliyorsa, işte bugün geldiğimiz nokta Terakkiperver Fırka ile başlayan Serbest Fırka ile tırmanmak isteyen çok partili dönemden sonra siyasi malzeme yapılarak henüz devrimleri kavrayamamış cahil halkı oy deposu görerek dini istismarla iktidara yürümeyi hedef sayan siyasi partilerindir.

Türk insanının en büyük talihi Atatürk gibi 20 asrın en büyük dâhisine sahip olmaksa, en büyük talihsizliği onu erken kaybetmek olmuştur.

Acaba Tanrı “kıymetini bilemediğimiz” için bizi cezalandırdı mı, diye düşünüyorum.

İsmet İnönü, Atatürk ölünce “Ben Atatürk değilim, Atatürk'ten beklediklerinizi benden bekleyemezsiniz” demişti.

Çok samimi bir itiraf...

Olabildi mi? Olamadı mı?

Bu bir büyük araştırmayı gerektirir.

Onu ben tarihin yargısına bırakıyorum.

NAZMİ KAL BİYOGRAFİ

1938 (nüfusta 1940) yılında Rize'nin Ardeşen ilçesinde doğdu.

8 yaşında iken akrabalarının bulunduğu Akçakoca'ya ailesi ile göçtü. Hasan Çavuş Köyü'nde eğitimli okulda 3 yıl okudu. İlkokulun 4. ve 5. sınıflarını Melen Ağzı Köyü'nde bitirdi. Akçakoca Ortaokulu'na kaydoldu. Ortaokulu bitirdikten sonra Bolu Öğretmen Okulu'na gitti. Bolu Öğretmen Okulu'ndan sonra zamanın fakir üniversitesi Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca bölümünü kazandı. 1961 yılında bitirdi. Aynı yıl Nezaket İnçe ile evlendi. Mesudiye Ortaokulu Fransızca öğretmenliğine atandı. 1965 yılında Bozüyük Ortaokulu'na nakledildi. 1966 yılında Yedek Subay Okulu'na gitti. Teğmen olarak kıta hizmetini Eleşkirt'te yaptı.

Terhisten sonra 1968 yılında Afyon Ticaret Lisesi Fransızca öğretmenliğine atandı. 1970 yılında TRT'de açılan prodüktörlük sınavına girdi. 2800 kişinin katıldığı sınavda kazanan 40 kişiden biri oldu ve TRT'de prodüktör olarak göreve başladı.

Boğaziçi Yalıları, Bir İlimiz Bilecik, Bir İlimiz Afyon, Bir İlimiz Bolu, Hacı Bayram Veli ve Camii gibi belgeselleri gerçekleştirdi. Yarış 73, Ülkeler Yarışıyor, Eşinizi Tanıyor Musunuz? gibi yarışma programlarının hem yapımcılığını, hem yönetmenliğini üstlendi. Yakin tarihimizle ilgili Cumhuriyetin İlanını Yaşayanlar, 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos, Atatürk'ün Hayatı, İsmet İnönü ve İnönü Zaferleri, Lozan Anlaşması, Celal Bayar gibi programlar yaptı.

Fransa'nın verdiği bursu kazanarak 1976 yılında ve 1982 yılında Fransa'da staj yaptı.

1980 yılına kadar bazı programlarında röportajlar yapan Kal 1980 yılında bir sınav daha kazanarak kendi programlarını sunma yetkisi aldı.

1980'i izleyen yıllarda haftalık ve aylık periyodlarda seri programlar hazırlamaya başladı. Atatürk'ten Anılar, İş Dünyası, Ayın Konusu programlarını hazırladı ve sundu.

1990 yılında ekranların ilk ekonomi programı Ekonomi Dosyası'nı hazırlayıp sunmaya başladı. 1990'da ilk kez tüketicilerin birebir sorunlarına çözüm getirici "Tüketicinin Sesi" programı hazırladı ve sundu. Binlerce tüketicinin sorunlarını çözdü. Ülkemizde tüketici bilincinin ve hak arama duygusunun gelişmesine katkıda bulundu. Bu yapımlar Tüketici Yasasının çıkmasını hızlandırdı. Kal o dönemde "Tüketici Babası" olarak hafızalara yerleşti.

Çocukları Tülin ve Tolga Kal'ın kurduğu ajansın TOBB'un sponsorluğunda hazırladığı "2000 Yılına Doğru Türk Sanayii", "Antik Kentler" Kültür Bakanlığının desteği ile Edebiyat ve sanat adamlarımızın yaşamlarını anlatan "İz Bırakanlar" yapımlarında yönetmen ve metin yazarlığı yaptı.

Nazmi Kal pek çok ödül aldı. 1983 yılında "Neden Hedef Türkiye?" yapımı ile Günaydın Gazetesi'nin en iyi haber program ödülü, 1990'da Bir Kelime Bir İşlem ile Hürriyet Gazetesi'nin en iyi yarışma programı ödülü, 1991 Cengiz Polatkan ödülü, 1992-1993-1994 yıllarında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin "En İyi Ekonomi Programı" ödülü. "Afrodit'in Kenti Afrodisias" belgeseli ile Altın Safran ödülü.

Nazmi Kal, Beşiktaş Jimnastik Kulübü, Ankara Biriç Kulübü, Ankara Gazeteciler Cemiyeti üyesidir.

Nazmi Kal'ın İsmet İnönü'nün Televizyona Anlattıkları, Atatürk İle Yaşadıklarını Anlattılar, 1923-1939 Kalkınma Mucizesi, Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar, Atatürk'ten Duymadığınız Anılar, Atatürk-İnönü İlişkileri adlı beş kitabı ve Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmış makaleleri bulunuyor. Fransızca biliyor.

Nazmi Kal'ın Tanju Dökmeci, Tülin Şekerci, Tolga Kal adında üç çocuğu, Melih Dökmeci, Melin Dökmeci, Emir Kal ve Selim Saliş Şekerci adında 4 torunu bulunuyor.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1-Atatürk, Nutuk.
- 2-Atatürk, Söylev, H. Veldet Velidedeoğlu
- 3-Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam 3 cilt
- 4-Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam 3 cilt
- 5-Can Dündar- Bülent Çaplı, İsmet İnönü
- 6-Şerafettin Turhan, İsmet İnönü-Yaşamı, Dönemi, Kişiliği
- 7-Nezihe Araz, Mustafa Kemal'in Devlet Paşası
- 8-Nazmi Kal 1923-1939 Kalkınma Mucizesi Atatürk'ün Dik-tiği Ağaçlar
- 9-Nazmi Kal, Atatürk'ten Duymadığınız Anılar
- 10- Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar
- 11-Nazmi Kal, İsmet İnönü: Televizyona Anlattıklarım
- 12-Kılıç Ali, Kılıç Ali'nin Anıları
- 13-İsmet İnönü, Defterler.
- 14-İsmet İnönü, Hatıralar 2 cilt
- 15- Bilal Şimşir, Lozan Günlüğü
- 16-Alev Coşkun, Asker İnönü
- 17-Alev Coşkun, Diplomat İnönü.
- 18-Türker Sanal, Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti
- 19-Utkan Kocatürk, Devrim Kronolojisi
- 20-Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri
- 21-Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları
- 22-Gülsün Bilgehan, Mevhibe
- 23-Ali Fuat Erden, İsmet İnönü
- 24- Ahmet Seyrek, Atatürk'ün Hayatı

- 25- Arı İnan, Tarihe Tanıklık Edenler
- 26-Afet İnan, Mustafa Kemal'den Hatıralar, Belgeler
- 27.İsmet Görgülü, Atatürk'ün Özel Yaşamı.
- 28.İsmet Görgülü, Atatürk'ün Anıları
- 29-John Grew, Atatürk- İnönü
- 30-Lord Kinross, Bir Milletın Yeniden Doğuşu Atatürk
- 31-Kazım Özalp, Milli Mücadele1918-1922
- 32-Salih Bozok, Anılar
- 33-Cevat Abbas, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Anılar
- 34- Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri
- 35-Falih Rıfkı Atay, Çankaya
- 36-Süleyman Yeşilyurt, Atatürk-İnönü Kavgası
- 37-İsmet Bozdağ, Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Ba-
yar
- 38-Celal Bayar, Atatürk'ten Hatıralar
- 39-İsmet Bozdağ, Atatürk'ün Sofrası
- 40-Sabiha Gökçen, Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti
- 41- Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat
- 42-Prof. Dr. Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi
- 43-Mustafa Turan, Ege'de Yunan Mezalimi
- 44-Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken
- 45-İşk Meclis. H.Veldet Velidedeoğlu.Çağdaş yayınları

KİTAPTA ADI GEÇEN ÖNEMLİ KİŞİLERİN BİYOGRAFİLERİ

Ahmet AĞAOĞLU, 1869 Susa (Azerbaycan) 1939 İstanbul Türk siyasetçi, hukukçu, yazar ve gazeteci. 1930 yılında Türkiye'nin ilk çok partili hayata geçiş denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teorisyenini olarak üstlendiği rol ile Türk siyasetine damgasını vurmuş liberal ve Türkçü bir siyasetçidir.

Afet İNAN, 30 Ekim 1908'de Doyran'da doğdu. 1925'te Bursa Kız Muallim Mektebi'nden mezun oldu. Aynı yıl öğretmen olduğu okula çay ziyaretine gelen Gazi Mustafa ile tanıştı. Yüksek tahsiline devam etmek isteyen İnan'ı ailesine olan minnet borcundan dolayı yanına aldı ve yüksek tahsiline devam etmesini sağladı. 1930'da bugünkü adıyla Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasına öncülük etti. Ve gene 1930'da Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını kazanması için uğraştı. 1950'de profesör oldu. Otuzun üzerinde basılmış makale ve kitabı vardır.

Ali ÇETİNKAYA (1878-1949) (Lakabı Kel Ali). Asker, siyasetçi ve devlet adamı. Kurtuluş Savaşı komutanlarından. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Ulaştırma Bakanıydı. 16 Şubat 1934'te Bayındırlık Bakanı oldu. Ankara'da resmi dairelerin çoğu, Çetinkaya'nın beş yıl süren başkanlığı sırasında yapıldı.

Ali Fethi OKYAR (1881-1943), asker, siyaset adamı ve diplomat. Cumhuriyeti kuran öncü kadro içinde yer almış, başbakanlık ve TBMM başkanlığı yapmış, Atatürk'ün talimatıyla kurulan muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı yönetmiştir. Yaşamı boyunca Atatürk'ün en yakın kişisel arkadaşlarından biri olmuştur.

Ali Fuat CEBESÖY (1882-1968). Asker, kumandan ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nı fiilen ilk başlatan komutan. Moskova Büyükelçiliği yapan ve Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarını belirleyen Moskova Antlaşması'nı imzalayan Cebesoy, ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındandı. 1939'dan sonra TBMM Başkanlığı yaptı. 1948'den sonra siyasete Demokrat Parti'de devam etmişti.

Ali Fuat ERDEN (1883 İstanbul - 1957) Türk asker ve harp tarihçisi. 1900 yılında Harp Okulu'nu ve 1903 yılında da Harp Akademisi'ni bitirdi. İsmet İnönü'nün sınıf arkadaşı. Yemen'deki birlik ve karargâhlarda, Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu Kurmaylığında ve Paris Askerî Ataşeliğinde bulundu. I. Dünya Savaşı'nda Suriye'de Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın maiyetinde 4. Ordu Kurmay Başkanlığı görevini yürüttü. I. Dünya Savaşı sırasında gösterdiği başarılar nedeniyle Osmanlı, Almanya ve Avusturya tarafından nişan ve madalyalar tevcih edildi.

1921 yılında Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da İzmir Müstahkem Mevkii Komutan Vekilliği görevinde bulundu. 6 Nisan 1931 tarihinde atandığı Harp Akademileri Komutanlığı görevini 13 Mart 1943 tarihine kadar sürdürdü. 1947 yılında Orgeneral rütbesine terfi etti. Ertesi yıl emekli oldu.

Ali İhsan SABİS (1882, İstanbul - 1957, İstanbul), I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi ve Irak Cephesi'nin, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin komutanlarından Türk asker ve siyaset adamı.

I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerce tutuklanmasının ardından ilk Malta sürgünleri arasında yer aldı. Dönüşünde 27 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Mirliya rütbesiyle Batı Cephesi 1. Ordu Komutanlığına atandı. Ali Fuat Paşa'nın yerine Batı Cephesi Komutanlığı'na atanan İsmet Paşa'nın kıdem olarak kendisinden daha altta olmasına rağmen Cephe Komutanı olması, Ali İhsan Paşa'nın İsmet Paşa komutası altına girmek istememesi, üstüne üstlük ordu içinde İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine propaganda yürütmesi üzerine Büyük Taarruz öncesi 21 Haziran 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından Ordu Komutanlığı görevinden alındı. TBMM tarafından emekliye sevk edildi.

Asım GÜNDÜZ (1880, Kütahya – 1970, İstanbul), Türk asker ve siyasetçi. Kütahya Rüştiyesini bitirdikten sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. 1905 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Ali İhsan ile aynı sınıfta okudu. 2 Ekim 1918 tarihinde Şam dolaylarında İngilizlere esir düştü. 4 Ağustos 1919 tarihinde esaretten İstanbul'a döndü. 3 Ağustos 1921 tarihinde Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 30 Ağus-

tos 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na atandı. Büyük Taarruz planlarının hazırlanmasında önemli rol oynadı. Savaşta başarısından sonra Paşa oldu. 1938 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması için Hatay'da Fransızlarla yapılan görüşmelerde Türk Askeri Heyeti'nin başkanlığını yaptı. Emekli olduktan sonra VIII. ve IX. dönem TBMM Kütahya milletvekili seçildi. 14 Ocak 1970 tarihinde vefat etti.

Celal BAYAR (1883-1986) Bursa Umurbey'de doğdu. Öğrenimini babasından aldı. Hiçbir okula gitmedi. Kurslarda Fransızca öğrendi. İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. Alman Bankası Doyçe (Deutsche) Orient Bank da çalıştı. Kurtuluş Savaşı'nda 'Galip Hoca' takma adı ile halkı ayaklandırmak için Ege'de çalıştı. Meclis-i Mebusan'a Saruhan mebusu olarak katıldı. Anadolu'ya geçti, TBMM'de yine Saruhan mebusu olarak görev yaptı. İktisat Vekilliği, Başbakanlık yaptı. 1950'de Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı oldu.

Fahrettin ALTAY (1880, İşkodra – 1974, Emirgan, İstanbul), Türk Kurtuluş Savaşı kahramanlarından asker ve siyasetçi. Kurtuluş Savaşı boyunca 12. Kolordu Komutanı olarak Konya Ayaklanması'nın bastırılmasında, 1. ve 2. İnönü Savaşları'nda Sakarya Meydan Muharebesi'nde görev aldı. 1921 yılında Mirliya rütbesine terfi etti ve Paşa oldu. Akabinde Süvari Grup Komutanlığı'na atandı. Kurtuluş Savaşı'nın son yıllarında Uşak, Afyonkarahisar, Alaşehir çevresindeki çarpışmalarda süvarileri büyük hizmet gördü. Yunan ordusunu kovalayarak İzmir'e giren ilk süvari birlikleri Altay'ın komutasındaydı. 10 Eylül tarihinde İzmir'de Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı. Büyük Taarruzdaki başarıları nedeniyle 'Ferik' rütbesine (Günümüzde orgenerale karşılık gelen) terfi ettirildi.

Fakihe ÖYMEN 1900'de İşkodra. 1983 İstanbul. İstanbul'da Hobyar Rüştîyesi ve Darülmuallimat (İstanbul Çapa Kız Öğretmen Okulu) ve İstanbul İnas Darülfünunu'nda (İstanbul Kız Üniversitesi) öğrenim gördü. 1922-1935 döneminde Kandilli Kız Lisesi ve Bursa Kız Öğretmen Okulu'nda tarih ve coğrafya öğretmenleri olarak çalıştı. Bursa Kız Lisesi'nde müdürlük de yaptı. 1935 seçimlerinde TBMM'ye giren ilk kadınlardandı. 1950'ye dek TBMM'de kaldı. 1941-1949 döneminde Türk Eğitim Derneği Başkanlığını yürüttü.

Fevzi ÇAKMAK (1876-1950), Müşir (Mareşal) Osmanlı Paşası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci ve son mareşalidir. Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa'dan sonraki ikinci Başbakanı, ilk Milli Savunma Bakanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyet dönemindeki ilk Genelkurmay Başkanıdır. Harbiye Nazırlığı esnasında Anadolu'daki ulusal harekete silah ve cephane gönderilmesini kolaylaştırıcı bir tutum izledi. İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya geçmeye karar verdi ve Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından istasyonda törenle karşılandı. Birinci dönem TBMM'ye Kozan milletvekili olarak katıldı.

Hasan Rıza SOYAK (1888-1970) 1914'te İstanbul Merkez Komutanlığı'na bağlı sıkıyönetim Komutanlığı'nda ve daha sonra 1. Kolordu Kurmaylığı bürosunda görev yaptı. 1916'da 2. Kolordu Kurmaylığında görev aldı. 1922'de TBMM'de kâtiplik, 1924'te Çankaya Köşkü'ne mutemet olarak aldı. 1927'de Özel Kalem Müdürü, 1932'de Genel Sekreter Vekili, 1934'te Genel Sekreter oldu. Genel Sekreter iken Burdur milletvekili de oldu.

Hasan SAKA 1886 yılında Trabzon'da doğdu. 1908 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Kasım 1912 tarihinde Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun oldu. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son döneminde Trabzon milletvekili seçilerek dağılmasına kadar görev yaptı. 28 Ocak 1921 tarihinde TBMM'nin I. Döneminde Trabzon milletvekili seçilerek Meclis'e girdi. 19 Mayıs 1921 tarihinde Maliye Vekili, daha sonra İktisat Vekili oldu, Lozan görüşmelerine katıldı.

VI., VII. ve VIII. Dönemlerde de Trabzon'dan milletvekili seçilerek 13 Eylül 1944 tarihinde II. Saracoğlu kabinesinde Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. 1960'da öldü.

İsmail Hakkı TEKÇE (1892-1975) 1912'de Harp Okulu'nu bitirdi. Birinci Dünya Savaşı ve Sarıkamış'ta savaştı. 1920'de Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal'in refakat subayı oldu. İnönü ve Sakarya Savaşlarına katıldı. Muhafız Alayını kurdu. 1927-1942 arasında komutanlık görevini üstlendi. Dersim Ayaklanmasının bastırılmasını yönetti.

İzzettin ÇALIŞLAR (1882, Yanya, 1951 Ankara) Türk asker ve siyasetçi. 1906 yılında İsmet Bey'in ardından Topçu sınıfının ikincisi olarak Harp Akademisi'ni bitirdi. Kurmay Yüzbaşı rütbe-

siyle orduya katıldı. Balkan Savaşı'na ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1 Temmuz 1920 tarihinde İstanbul'da Harbiye Nazırlığı Personel Dairesi emrinde çalışmayı reddederek Mudanya'ya geçti ve Milli Mücadeleye katıldı. Çerkez Ethem İsyanı'nın bastırılmasında birinci derece rol oynadı. Bu başarısı sebebiyle TBMM tarafından Miralay rütbesine terfi ettirildi. Birinci ve İkinci İnönü Muharebesi'nde 61. Tümen Komutanı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Muharebesi'nde 1. Grup Komutanı olarak görev yaptı. 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşundan sonra Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir Askeri Valisi olarak atandı. Emekli olduktan sonra VI. ve VII. Dönem Muğla, VIII. Dönem Balıkesir milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulundu.

Kâzım KARABEKİR (1882, İstanbul - 1948, Ankara), Türk asker ve siyasetçi. 1905'te Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek Yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. İttihat ve Terakki'nin Manastır örgütünün kurulmasına katıldı. 1918'de Erzincan ve Erzurum'u, Ermenilerden ve Ruslardan geri aldı. Ardından Sarıkamış, Kars ve Gümrü Kalelerini ve Karaköseyi (Ağrı) kurtardı. Hazırlıkları yapılan Erzurum Kongresi'nin toplanmasında önemli rol oynadı. Kurtuluş Savaşı'nda Edirne Milletvekilliği ve Doğu Cephesi Komutanlığı yaptı. Rus Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti ve Kafkasya Hükümetleriyle Kars Antlaşması görüşmelerini yürüttü. 1923'te İstanbul Milletvekili oldu. 1924'te, TBMM'deki Dörtler Grubu'nu destekledi. Ardından askerlikten ayrılarak, Halk Fırkası'ndan istifa etti. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına seçildi. Parti, 3 Haziran 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle kapatıldı.

Kâzım ÖZALP (1882, Köprülü, Kuzey Makedonya - 6 Haziran 1968, İstanbul), Türk asker ve siyasetçi. Harp Okulu'nu (1902) ve Harp Akademisi'ni (1905) bitirdi. Selanik'te 36. Alay 2. Bölük Komutanlığı'na atandı. Daha sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Ağustos 1919 tarihinde 61. Tümen Komutanı olarak tayin edildi. Heyet-i Temsiliye kararıyla Kuzey Cephesi Komutanlığı'na atandı. Yunanlıların İzmir'i işgalinde, Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanlığı'nda görevliydi ve o çevrede Kuvayı Milliye'yi örgütledi. Bu arada Balıkesir milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1920). 1922-1924'te Milli Savunma Bakanı, 1924-1935'te Meclis Başka-

nydı. 1935'te ikinci defa Milli Savunma Bakanlığına getirildi. 1950 seçimlerinde Van'dan milletvekili seçildi ve 1954'te siyasi hayattan çekildi.

Kılıç ALİ (1889-1971). Asker ve siyasetçi. Asıl adı Süleyman Asaf Emrullah'dır. Çoğunlukla “Kılıç Ali” olarak bilinir. Askeri okulu bitirdi. Binbaşı rütbesiyle 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Maraş, Antep yöresinde milli kuvveti kurmakla görevlendirildi. Karayılan ve Şahinbey ile birlikte bu bölgede çıkan ayaklanmaları ve Kırşehir İsyanı'nı bastırdı. Ağrı İsyanı sırasında kurulan İstiklal Mahkemelerinde üyelik yaptı. 1920-1938 yılları arasında Antep milletvekili olarak TBMM'de bulundu.

Mustafa Şeref ÖZKAN (1884-1938) Hukukçu, siyasetçi. Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, Lozan Antlaşması Konferansı'nda müşavirlik, İstanbul Hukuk Mektebi'nde Amme ve İdare Hukuku hocalığı, Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinde müsteşarlık, İtibarı Milli Bankası İdare Meclisi üyeliği yapmıştır. 1914-1918 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Konya ve Cumhuriyet döneminde TBMM 2. döneminden itibaren dört dönem Burdur milletvekilliği yapmış, İktisat, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarında bulunmuştur.

Nuri CONKER (1882-1937) Selanik'te doğdu. 1902'de Harbiye, 1905'te de Harp Akademisi'ni bitirdi. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Eylül 1920 - Mart 1921 yıllarında tümen kumandanlığı ve Adana Valiliği yaptı. 1925-1935 yıllarında ise milletvekilliği ve TBMM Başkan vekilliği yaptı. Atatürk'ün çocukluk arkadaşıydı ve ölünceye kadar da en yakın arkadaşı oldu.

Rauf ORBAY (27 Temmuz 1881, İstanbul - 16 Temmuz 1964, İstanbul), Abhazya asıllı Türk asker, siyasetçi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Kurtuluş Savaşı'nda ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde önemli görevlerde bulunmuştur. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı olarak Osmanlı'nın çöküş belgesi olan Mondros Mütarekesi'ni hükûmet adına imzalayan kişidir. Kurtuluş Savaşı sırasında 12 Temmuz 1922- 4 Ağustos 1923 tarihleri arasında Türkiye'nin Başvekilliğini üstlendi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındadır. Hilafetin ve padişahlığın kaldırılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. İzmir Suikastı Davasında idamla yargılanmış, on yıla mahkûm edilmiştir. 1939'da yurda dönmüştür.

Refet BELE (1881 Selanik - 1963 İstanbul) Türk asker ve

siyasetçi. 1898'de Harp Okulu'nu bitirdi. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda bulundu. 1919 yılında 3. Kolordu Komutanlığı görevine verilerek Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İstanbul'dan ayrılarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Kurtuluş Savaşı'na katılan ilk beş generalden birisidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

Refik SAYDAM (1881-1942). Doktor, milletvekili, bakan. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurucusu. Türkiye'nin beşinci başbakanı. 1919'da 9. Kolordu Sağlık Müfettişi olarak Atatürk'ün yanında Samsun'a çıktı. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı. 1920'de TBMM'de Doğubayazıt milletvekili; ikinci dönemde de İstanbul milletvekili oldu. Gene aynı yıl Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı oldu. 1928'de Hıfzıssıhha Enstitüsü ve okulunu kurdu. (AKP kaptı) Ankara ve İstanbul'da verem savaş dispanserleri açtı. 1938'den sonra İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreterliğini yürüttü. On beş yıl Kızılay Başkanı oldu. 1939-1942 yılları arasında Başbakanlık yaptı. 1942'de İstanbul'da vefat etti.

Rıza NUR (1879 Sinop -1942 İstanbul) Türk siyasetçi, hekim ve yazar. II. Meşrutiyet'in ilanı ile açılan Osmanlı Meclisi Mebusan'ının ilk döneminde ve 1. ve 2. dönem TBMM'de Sinop milletvekilliği yaptı. TBMM tarafından seçilen I. İcra Vekilleri Heyeti içinde Türkiye'nin ilk Maarif Vekili (Eğitim Bakanı) oldu, Moskova Antlaşması ve Lozan Antlaşması müzakerelerine katıldı. Rıza Nur eserlerinde Lozan'daki heyetle birlikte iken Atatürk ve İsmet İnönü arasında-kendisi de heyette olduğu halde içeriğini bilmediği- çok gizli telgraf yazışmaları olduğunu, bunların Türkiye'nin Lozan'daki bazı önemli kayıplarını ve Lozan'ın gizli kalmış yönlerini de açıklayabileceğini öne sürdü fakat iddialarını ispatlayamadı.

Sabiha GÖKÇEN (1913-2001) Atatürk'ün manevi kızı. Türkiye'nin ilk kadın havacısı. Dünyanın ilk kadın savaş pilotu. 1913 yılında Bursa'da doğdu. 1937 yılında Trakya manevralarına katıldı. Çankaya İlkokulu ve Üsküdar Kız Lisesi'ni bitirdi. 1935 yılında THK'nun Sivil Havacılık Okulu'na girdi. 22 Mart 2001 de öldü.

Saffet ARIKAN (1888-1947). Siyaset adamı ve asker. Harp Akademisi'nden 1910'da Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. Yemen

Kumandanlığı'nda bulundu. 1. Dünya Savaşı'nda 3. Tümen Kurmay Başkanlığı'na getirildi. İstanbul'un işgaline kadar (1920) Birinci Ordu Müfettişi olarak kaldı. Kurtuluş Savaşı'nda görev aldı. Garp Cephesi Kurmay Başkanlığına getirildi. Moskova Ataşemiliterliği'ne atandı. CHP Genel Sekreterliği (1925-1931), Milli Eğitim Bakanlığı (1935-1938), Milli Savunma Bakanlığı (1940-1941), Berlin Büyükelçiliği (1942-1944) görevlerinde bulundu. Köy öğretmen okullarını kurdu. 2. dönem Kocaeli, 3., 4., 5., 6. (istifa 03.08.1942) dönem Konya ve 8. dönem Erzincan milletvekilliği yaptı.

Şevket Süreyya AYDEMİR 1897'de Edirne'de doğdu. 1918'de Edirne Muallim Mektebini bitirdi. 1919'da Rusya'ya gitti. 1924'te Moskova Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1925'te Türkiye'ye döndü. Siyasi faaliyeti nedeni ile İstiklal Mahkemesi'nde on yıl hapse mahkûm edildi. On sekiz ay sonra genel afftan yararlanarak çıktı. Çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra araştırmalarına devam etmiş ve çok değerli eserler vermiştir. *Başlıca eserleri: Lenin ve Leninizm (1924), İnkılap ve Kadro (1932), Suyu Arayan Adam (1959), Toprak Uyanırsa (1962), Tek Adam (1964-1965), İkinci Adam (1966-1968), Menderes'in Dramı (1969), Enver Paşa.*

Şükrü KAYA (1883-1959). Devlet ve siyaset adamı. Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından. 1-2-3-4-5. dönemlerde milletvekilliği, 1924 yılında İsmet Paşa hükümetinde Tarım Bakanlığı yaptı. Fethi Bey Hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevinde bulundu. 4. İsmet Paşa Hükümeti'nde atandığı İçişleri Bakanlığı görevini Atatürk'ün ölümüne kadar olan bütün hükümetlerde sürdürdü (1927-1938).

Şükrü SÖKMENSÜER 1306'da (1890) Üsküp'te (Makedonya) doğdu, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1 Eylül 1326'da (1910) topçu subayı yetiştiren Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girdi. 1 Haziran 1912'de Sahra Topçusu Teğmeni olarak mezun oldu. Çeşitli dönemlerde İsmet Paşa'nın Başyaverliğini yapmış, 2. İnönü Savaşı'na katılmıştır. 1942 ve 1946 yıllarında milletvekili seçilmiş, İçişleri Bakanlığı yapmıştır.

Tahsin COŞKAN (1890-1952). Siyasetçi. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi. Bursa Ziraat Okulu öğretmenliği, Kastamonu Ziraat Müdürlüğü, Atatürk Orman Çiftliği Müdürlü-

ğü, Ziraat Umum Müfettişliği, 3. Dönem Yozgat, 4., 5., 6., 7., 8. ve 9. dönem Kastamonu milletvekilliği ile Gümrük ve Tekel Bakanlıkları yaptı. 9. Dönem milletvekilliğini 14 Şubat 1951 tarihinde reddetmiştir.

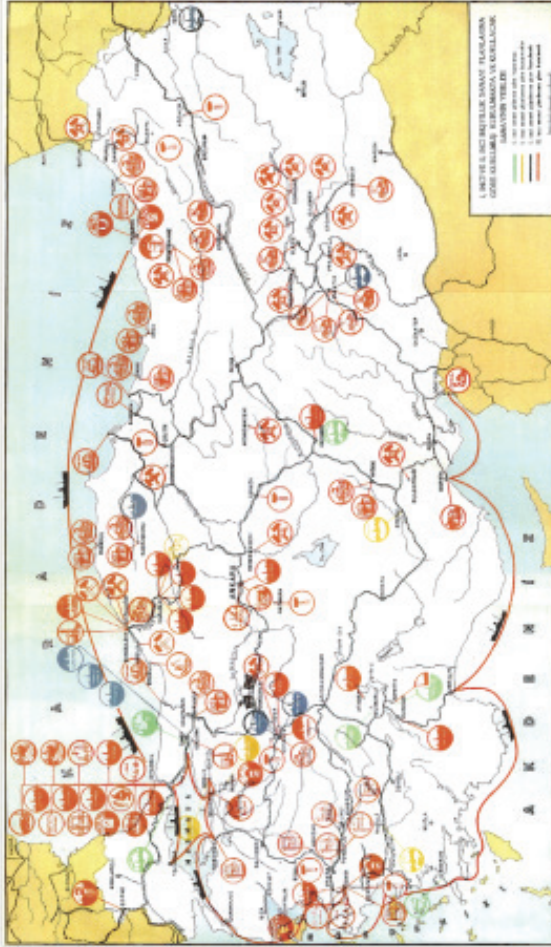
Tayfur SÖKMEN 1892'de doğdu. Hatay kurtuluş mücadelesi esnasında Hatay Erginlik Cemiyeti başkanlığı, Lozan'da Hatay Fevkalade Heyet Murahhaslığı, Kürt Dağı Havalisi Kuvayı Milliye kumandanlığı yaptı. Hatay bağımsızlığını kazanınca Hatay Cumhurbaşkanı oldu. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, 1954'e kadar Hatay milletvekili olarak, sonra da 1969'a kadar senatoda görev yaptı.

Tevfik BIYIKLIOĞLU (1886-1961) Harp Okulu ve Harp Akademisi'ni bitirdi. Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesinde görev aldı. 1924'te Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 1928'de ise Moskova Büyükelçiliği görevlerini yaptı. Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin ilk başkanı oldu. Kitapları: *Hint Tarihi*, İstanbul, 1931; *Çanakale Muharebelerine Dair Konferans*, İstanbul, 1950; *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara, 1956; *Osmanlı Türk ve Doğu Politikası*, İstanbul 1958; *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959; *Türk İstiklal Harbi* 2 Cilt, Ankara 1962.

Tevfik Rüştü ARAS (1883-1972) siyasetçi. 1920-1938 yılları arasında 5 dönem milletvekilliği, 1923-1939 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış, öncesinde İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden biri olmuştur.

Yusuf Kemal TENGİRŞEK. 1878 Boyabat'ta doğdu. Paris Hukuk Fakültesi Ulumu Siyasiye ve İktisadiye şubesinde doktora-sını verdi. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Kastamonu mebusu oldu. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Ankara'ya gelerek Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'le birlikte Murahhas olarak Moskova'ya gitmiş ve daha sonra ikinci defa Heyeti Murahhas Reisi olarak 16 Mart 1921'de Moskova'ya giderek Dostluk Muahedesi'ni akdetmiştir. 30 Mart 1920'de Adliye Vekili, 15 Mayıs 1921'de Hariciye Vekili seçilmiştir. 1930 senesinde ikinci defa Adliye Vekilliğine tayin oldu. 1961'de Temsilciler Meclisinde milletvekilliği yaptı. 1969'da öldü.

EKLER

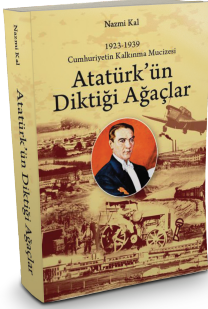
1. ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planında Öngörülen ve Yapılan Fabrikalar

Kırmızı Hatlar 1924-1939m Tarihlerinde inşa edilen Demiryolu.(3170 km)

Yeşil hatlar Osmanlı döneminde yabancılar tarafından ayrıcalıklı olarak inşa edilen ve satın alınan demiryolları

NAZMİ KAL'IN YAYINLANMIŞ KİTAPLARI

1923-1939 KALKINMA MUCİZESİ ATATÜRK'ÜN DİKTİĞİ AĞAÇLAR

“Kuruluşunda ocağını yakacak bir çomak kibriti, çaya atacak bir topak şekeri, not yazacak bir yaprak kâğıdı, ölüsüne saracak kefen bezi olmayan genç Cumhuriyetin kalkınma mucizesi...”

Şeker fabrikaları, bankalar, demiryolları, tekstil, demir-çelik fabrikalarının öyküsü...

Buğdayını Rusya'dan, ununu Romanya'dan alan genç Cumhuriyet 15 yılda nasıl tarım ürünü ihracatçısı oldu?

1930-1938 yıllarında Japonya ve Almanya'dan sonra nasıl dünyanın en çok kalkınan üçüncü ülkesi konumuna geldi?

Cumhuriyet tarihinin en hızlı kalkınma rakamı %7.9 büyüme hızı nasıl gerçekleşti? Ülke demir ağlarla nasıl örüldü?

Tüm bu başarıları sağlarken borç alındı mı, sermaye nasıl bulundu, Osmanlı'dan ne kadar borç kaldı?

Okuyucular bu ve bunun gibi bilgileri belgeler ve canlı tanıklar aracılığı ile yalın bir dille okuyacaklardır.

İletişim:

Web. www.nazmikal.com

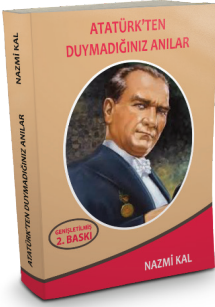
Mail: nazmikal@yahoo.com

Instagram: [instagram.com/nazmikal_](https://www.instagram.com/nazmikal_)

Facebook: [facebook.com/nazmi.kal](https://www.facebook.com/nazmi.kal)

Telefon: 05322635511

ATATÜRK'TEN DUYMADIĞINIZ ANILAR

Atatürk'ün 100. doğum yılında yapılan ve 12 Eylül yönetimince pek çoğu TRT'nin tozlu raflarına terk edilen Celal Bayar'dan Afet İnan'a, şoföründen köşk kâtibine, milletvekillerinden yaverlerine, yabancı diplomatlardan garsonuna kadar Atatürk'ün yakın çevresinde bulunanların duyulmamış ilginç anıları...

Atatürk Türk sanat müziğini yasakladı mı?

Atatürk İnönü dargın mıydı?

İnönü neden Atatürk'ü ziyarete gitmedi?

Hatay'ı nasıl Anavatana kattı?

Hastalığı nasıl başladı nasıl gelişti?

Sofrasında neler konuşulurdu?

Diktatör müydü demokrat mıydı?

Bu kitapta bu ve bunun gibi merak ettiğiniz pek çok sorunun cevabını bulacaksınız.

İletişim:

Web. www.nazmikal.com

Mail: nazmikal@yahoo.com

Instagram: [instagram.com/nazmikal_](https://www.instagram.com/nazmikal_)

Facebook: [facebook.com/nazmi.kal](https://www.facebook.com/nazmi.kal)

Telefon: 05322635511